

2021/4

XXX. évfolyam

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLÉ

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és a Társadalomtudományi Kutatóközpont –
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, MTA Kiváló Kutatóhely
referált folyóirata

© Társadalomtudományi Kutatóközpont
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, 2021
© A folyóiratban publikáló szerzők, 2021

Kiadja a TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
A kiadásért felel a Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

Társadalomtudományi Kutatóközpont
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.

ISSN 1216-1438 (Nyomtatott)
ISSN 2064-6550 (Online)

Megjelenik a Compositio Libri Kft. gondozásában
Tördelő- és olvasószerkesztő: Kardos Gábor

Nyomdai munkák: Séd Nyomda Kft.
Felelős vezető: Dránovits Anna

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@tk.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit
Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

tkpti

TARTALOM

PÁRTOK – KAMPÁNYOK

- *Patkós Veronika – Papp Zsófia*: A negatív kampány makroszintű meghatározói Európában 7
- *Kmetty Zoltán – Szabó Andrea*: Út a Fideszhez. Politikai szocializációs utak a pártválasztáshoz a magyar egyetemisták körében 29

POPULIZMUSOK

- *Böcskei Balázs*: Kormányzó populizmus – A Fidesz ellenség- és identitáskonstruáló populizmusa 61
- *Metz Rudolf*: A jó, a rossz és a csúf populista vezető. Vizsgálható-e a populizmus karizmatikus kapcsolatként? 81

KITEKINTŐ

- *Bretter Zoltán*: Carl Schmitt – Az illiberális demokrácia kottája 109

RECENZÍÓ

- *Balázs Zoltán*: Bátorság a politikában (Courage in Politics. Edited by: Ferenc Bódi, Andrea Ragusa, Ralitsa Savova. Pisa, Pacini, 2020.) 131

KÖNYVFIGYELŐ 135

ABSTRACTS 139

Szerkesztők:

Szabó Andrea, (2014–, főszerkesztő 2019–)

Arató Krisztina (2019–)

Szűcs Zoltán Gábor (2014–)

Szerkesztőbizottság:

Szabó Márton (elnök)

Ágh Attila

Balogh István

Balogh László Levente

Bayer József

Boda Zsolt

Bozóki András

Csizmadia Ervin

Enyedi Zsolt

Ilonszki Gabriella

Körösényi András

Kurtán Sándor

Lánczi András

Pálné Kovács Ilona

Szabó Máté

Tóka Gábor

A folyóirat szerkesztői voltak:

Alapító szerkesztők:

Bozóki András (1992–1999)

Szabó Márton (1992–1994)

Szabó Máté (1992–1999)

Balázs Zoltán (2011–2012)

Boda Zsolt (2008–2018)

Csizmadia Ervin (2000–2013)

Fricz Tamás (1994–2013)

Kurtán Sándor (2000–2010)

Lánczi András (2000–2002)

PÁRTOK – KAMPÁNYOK

Patkós Veronika – Papp Zsófia

A negatív kampány makroszintű meghatározói Európában

Kmetty Zoltán – Szabó Andrea

Út a Fideszhez. Politikai szocializációs utak a pártválasztáshoz
a magyar egyetemisták körében

A NEGATÍV KAMPÁNY MAKROSZINTŰ MEGHATÁROZÓI EURÓPÁBAN¹

Patkós Veronika
(TK Politikatudományi Intézet)

Papp Zsófia
(TK Politikatudományi Intézet)

*A tanulmány beérkezett: 2021. május 13., opponálás: 2021. május 20.–2021. június 20.,
véglegesítő: 2021. október 21.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Kutatásunk azt vizsgálja, hogy milyen országjellemzők befolyásolják a különböző európai országok politikai kampányainak hangvételét. Ennek során olyan tényezőket vizsgálunk, amelyeket a szakirodalom általában összefüggésbe hoz a kampány negativitásával, viszont hatásukat szélesebb összehasonlításban eddig nem tesztelték. A kutatás 9 európai ország 18 választási kampányának adatain többszintű regressziós modellekkel vizsgál három ország szintű hipotézist. Az eredmények azt mutatják, hogy a konszenzusosabb demokrácia-típus és a választóközönség polarizáltsága a semleges hangvétel valószínűségét növeli a negatívval szemben, míg a fragmentáltság növekedésével a pozitív üzenetek valószínűsége nő. Ezekon túlmenően, nem találtunk arra bizonyítékot, hogy a szakirodalomban leggyakrabban emlegetett magyarázó változók univerzális, az egyes esetekben túlmutató hatással bírnának. Ez arra enged következtetni, hogy az egyes országokra, így leggyakrabban az Egyesült Államokra vonatkozó eredmények nem általánosíthatóak más országok kampányaira.

Kulcsszavak: kampány hangvétel ■ negatív kampány ■ Európa ■ kampány ■ választások

A közéleti viták stílusa és minősége nagyban befolyásolja, hogy miként gondolkodunk a pártokról, a politikusokról, és általában a politikáról. Nem csak arra van tehát hatással, hogy a választópolgárok hogyan látják a saját szerepüket, illetve hogy mennyire vesznek részt a politikában, hanem a politikai intézményrendszerbe vetett bizalomra és az azzal való elégedettségre is. A politikai kommunikáció jellemző hangvétele terén az egyes országok között jelentős különbségek vannak: néhol civilizáltabb és szofisztikáltabb, míg máshol élesebb és konfrontatívabb (Hansen–Pedersen, 2008). Bár nehéz egy

aspektussal megragadni a politikai kommunikáció minőségét, annak egy fontos jellemzője a kampányok negativitásának mértéke.

A negatív kampány egy olyan kampánytechnika, amelynek lényege, hogy negatív színben tünteti fel a politikai ellenfél személyét, nézeteit vagy teljesítményét. Bár a negatív üzenetekkel való kampányolást sok kritika éri, a pártok által használt kommunikációs palettán stabil helyet foglal el és általában hatékony kommunikációs technikának tartják. Ennek oka elsősorban az, hogy a negatív üzeneteket könnyebb megjegyezni és a médiában is nagyobb figyelmet kapnak. Ezen kívül, az ellenzéki pozícióban lévő pártoknak néha nincs is más eszközük arra, hogy a figyelmet magukra irányítsák, mint a hivatalban lévő fél támadása.

A negatív kampány hatásait vizsgáló irodalom eredményei szerteágazóak, és gyakran egymásnak ellentmondóak. Egyes eredmények arra utalnak, hogy a negatív kampány csökkenti a választási részvételt, és apatikussá teszi a választókat (Ansolabehere és mtsai., 1994; Ansolabehere–Iyengar, 1995), csökkenti a politikai intézményrendszerbe vetett bizalmat és a cinizmus terjedéséhez vezet (Cappella–Jamieson, 1997), valamint polarizálja a választókat (Ansolabehere–Iyengar, 1995). Másrésztől viszont újabb tanulmányok azt mutatják, hogy a részvétel nem hanyatlik olyan mértékben a negatív kampány következtében, mint ahogy azt eredetileg valószínűsítették (Brooks, 2006; Wattenberg–Brians, 1999), sőt, a negatív üzeneteknek való kitettség egyenesen mobilizálja is a választókat (Brooks–Geer, 2007; Freedman–Goldstein, 1999; Jackson–Carsey, 2007). Más kutatások arra jutottak, hogy a negatív üzenetek informatívabbak a választók számára, mint a pozitívak (Mark, 2009), és további informálódásra sarkallják a választókat (Marcus és mtsai., 2000).

Az ellentmondások egyik lehetséges oka, hogy az irodalom nagy része egy-egy országra, és azon belül is leggyakrabban csak egy, esetleg néhány választás elemzésére fókuszál.² Az igen kevés meglévő összehasonlító kutatás is csak néhány, tipikusan két vagy három ország összehasonlítására vállalkozik (lásd például Desposato, 2008; Vliegenthart és mtsai., 2011; Walter, 2014). Az eredmények szélesebb általánosíthatóságának az is gátat szab, hogy a vizsgálatok legnagyobb része egy nagyon speciális politikai rendszer, az Amerikai Egyesült Államok kampányait elemezte, ami a kutatási terület egyoldalú teoretikus fejlődéséhez vezetett (Walter, 2014, o. 43).

Az összehasonlító kutatások hiánya – és így az ország szintű magyarázó változók vizsgálatának háttérbe szorulása – minden bizonnyal arra vezethető vissza, hogy a kampányok hangvételéről meglehetősen nehéz és körülményes összehasonlítható adatokat gyűjteni. Az ilyen jellegű adatbázisok létrehozása rendkívül idő- és munkaigényes, és az adatgyűjtés nehezen kivitelezhető, mivel a választott országokban használt nyelvek magas szintű ismerete az adatgyűjtés során alapkövetelmény. Az adatgyűjtés tehát nemzetközi kutatói összefogást igényel. Az általunk használt *Comparative Campaign Dynamics Dataset*

(Debus és mtsai., 2016) egy ilyen összefogás eredményeképpen létrejött adatbázis, ami kilenc európai ország egyenként két választási kampányáról szolgáltat információt. Az adatbázis így minden korábbi összehasonlító kutatásnál szélesebb mintán teszi lehetővé, hogy a negatív kampány lehetséges befolyásoló tényezőit kutassuk, és egyedülálló módon arra is lehetőséget nyújt, hogy az ország szintű tényezők hatását is vizsgáljuk. Az elemzés három ilyen változót vesz figyelembe: (1) a demokrácia típusát, (2) a pártrendszer fragmentáltságát, és a (3) választóközönség polarizáltságát. Az eredményeink azt támasztják alá, hogy a negativitást a pozitív hangvétellel szemben elsősorban a fragmentáció hiánya erősíti. Ezzel szemben, a konszenzusos berendezkedés és a nagyobb fokú polarizáció inkább a hangvétel semlegességét erősíti. Továbbá, nem táltunk bizonyítékot arra, hogy a szakirodalomban leggyakrabban emlegetett magyarázó változók univerzális, az egyes eseteken túlmutató hatással bírnának. Ez arra enged következtetni, hogy az egyes országokra, így leggyakrabban az Egyesült Államokra vonatkozó eredmények nem feltétlenül általánosíthatók más országok kampányaira.

ELMÉLETI KERET

A negatív üzenetek használatát régóta hatásos stratégiának tartják, mind a média és a választók figyelmének megszerzéséért, mind pedig a szavazatok elnyeréséért folyó küzdelemben. Talán ennek köszönhető, hogy a negativitás fokozódása egy olyan jelenség, amelyről nem csak az Egyesült Államokban (Fowler–Ridout, 2013; Geer, 2012; Jamieson és mtsai., 2000; Johnston–Kaid, 2002), hanem világszinten is rendelkezünk bizonyítékokkal (Ceron–d’Adda, 2016; Curini, 2011; Momoc, 2010; Sullivan, 2008, 2009).³ Bár a választók nem mindig tartják vonzónak a negatív üzeneteket (Carraro és mtsai., 2010; Fridkin–Kenney, 2011; Jasperson–Fan, 2002), és a negativitás hatásosságának tekintetében is vegyesek az eredmények, számos oka van annak, hogy a pártok mégis előszeretettel használják ezt a kampányeszközt.

Először is, a negatív kampányüzenetek képesek semlegesíteni az ellenfél önmagáról szóló, pozitív üzeneteit. Számos bizonyítékunk van arra is, hogy a választópolgárok jobban emlékeznek ezekre, mint a pozitívakra (Fridkin–Kenney, 2011; Lau, 1985; Perloff–Kinsey, 1992), és gyakrabban válnak virálissá (Bene, 2016). Másrészt, egyes pártok számára szinte csak a negatív üzenetek biztosítanak lehetőséget arra, hogy médiafelülethez jussanak (Nooy–Kleinnijenhuis, 2013). Mark (2009) kutatása szerint például az ellenzéki pártok fő kampányeszköze a hivatalban lévő kritikája, mivel alapvetően a kormányon lévő pártok hibáira rámutatva tudnak alternatívát javasolni azokkal szemben. Ezzel összhangban, Lau és Pomper (2002) eredményei azt mutatják, hogy a jelöltek ellenzéki–kormányzati státusza számíthat az üzeneteik tónusának fo-

gadtatásában is: a negatív kampány kedvezőbb lehet az ellenzéki jelöltek számára, míg a hivatalban lévők inkább a saját teljesítményüket népszerűsítő, pozitív üzenetekre támaszkodhatnak.

Harmadrészt, Mattes és Redlawsk (2015) érvelése szerint a negativitás választói fogadtatásában más különbségek is fontos szerepet játszhatnak. Bár a személyes támadások gyakran visszütnek, ez kevésbé jellemző a pártprogramokkal vagy az ideológiai pozícióval kapcsolatosan megfogalmazott kritikákra (Carraro–Castelli, 2010). Mark (2009) ehhez hasonlóan emellett érvel, hogy a tényszerűen megfogalmazott kritikák a választók számára hasznos információt nyújtanak ahhoz, hogy megfelelő képet alkothassanak a versengő felekről, és különösen a köztük lévő különbségekről.

Mindenesetre, a negatív üzenetek alkalmazása egy stratégiai döntés, amely az egyes esetek sajátosságainak és a várható költségeknek és hasznoknak a mérlegelésével hozható meg (Peterson–Djupe, 2005). Ezek a sajátosságok gyakran összefüggésben állnak az intézményrendszer és a politikai kontextus jellemzőivel. Bizonyos helyzetekben a negatív üzenetek kifizetődőbbnek tűnhetnek, míg más helyzetekben a pártoknak érdekesebb tartózkodniuk attól, hogy más politikai szereplők célkeresztbe állításával próbáljanak meg érvényesülni a választási küzdelemben. Tehát, a kampányok tónusának megválasztása nagymértékben függhet makroszintű tényezőktől, illetve a makroszintű és párt-szintű tényezők összjátékától. Összehasonlító adatok hiányában viszont a szakirodalom ezidáig főként mikroszintű okokat vizsgált, így a lehetséges közép- vagy makroszintű összefüggésekről szóló elméleti feltevések megfogalmazására a mindössze maroknyi, két-három országot összehasonlító munka, illetve az egy-egy esetet bemutató országtanulmányok eredményei állnak rendelkezésünkre. Kutatásunkban három országszintű változó hatását vizsgáljuk meg: (1) a demokrácia típusa, (2) a pártrendszer fragmentáltsága, és a (3) választóközönség polarizáltsága.

Kezdve a demokráciák konszenzusos-többségi skálán való elhelyezkedésének hatásával, bár Walter (2014) elemzése csupán három ország bevonásával vizsgálta a kérdést (Hollandia, Németország és az Egyesült Királyság), eredményei azt mutatják, hogy a konszenzusosabb berendezkedésekben a negatív üzenetek alkalmazása kevésbé kifizetődő. A kooperáció és a vitás kérdések tárgyalásos kezelése a konszenzusos demokráciák működésének sarokkövei (Lijphart, 1999). Úgy véljük tehát, hogy ezekben a rendszerekben a negatív üzenetek kevésbé lehetnek elterjedtek. A dolgozat első hipotézise tehát, hogy

(H1) *a konszenzusosabb típusú demokráciákban a pártok kisebb valószínűséggel használnak negatív üzeneteket, mint a többségibb típusúakban.*

A berendezkedés jellegéhez kapcsolódó, de attól mégis eltérő jellemző a pártversenyben versengő pártok száma. A pártoknak ugyanis azt is figyelembe kell

venniük, hogy a választások után milyen koalíciókötési lehetőségekkel, kényszerekkel szembesülhetnek. Ezzel kapcsolatosan Walter és Van der Brug (2013) és Hansen és Pedersen (2008) is azt igazolták, hogy a sokpárti rendszerekben a negativitás hatásos szavazatszerző stratégia lehet, viszont nem hatásos a hivatal elnyeréséért való versengésben, mivel a túlságosan támadó hangvétel ronthatja a pártok koalícióképeségét a választásokat követően.

A sokpárti berendezkedés egy további fontos szempontból csökkentheti a negativitás hatásosságát. Kétpárti kontextusban, ha érvényesül egy negatív üzenet hatása, és a választó elfordul az adott párttól, akkor a támadó fél mindenképpen jól jár: az elforduló szavazó vagy távol marad és így csökkenti a versenytárs támogatottságát, vagy csatlakozik a támadó félhez, aki így egyszerre csökkenti a versenytársa támogatottságát és növeli a saját táborát. Egy sokpárti versenyben a negativitás hatása azonban nem modellezhető ennyire egyszerűen. A kritikák és támadások hatására elfordulhatnak a választók egy adott párttól, de semmi sem garantálja, hogy ezt követően a támadó fél táborát gyarapítják, és nem egy harmadik pártét (Hansen–Pedersen, 2008; Ridout–Walter, 2015; Walter–Van der Brug, 2013).

Mindenesetre a szakirodalom várakozásai nem egységesek a fragmentáltság hatására vonatkozóan. Így például egyesek a negatív üzenetek arányának növekedését az *esélyes* kihívók számához (Peterson–Djupe, 2005), és a verseny szorosságához (Desposato, 2008; Hale és mtsai., 1996; Wicks–Souley, 2003) kötik. Mások viszont nem találtak összefüggést a pártrendszer fragmentáltsága és a negatív üzenetek elterjedtsége között (Walter és mtsai., 2014). Mi a fentebb taglaltak alapján azt feltételezzük, hogy

(H2) a pártrendszer fragmentáltságának erősödésével csökken a negatív üzenetek használatának valószínűsége.

A harmadik általunk vizsgált országszintű tényező a választóközönség ideológiai polarizáltsága. A versengő felek és táborok közti ideológiai távolság befolyásolhatja a kampányok hangvételét, viszont az erre vonatkozó empirikus eredmények majdnem teljesen hiányoznak (lásd például Geer, 2006). Az Egyesült Államokra vonatkozó kutatások általában a polarizáció és a negativitás párhuzamos erősödéséről számolnak be, és mindkét tendenciát a republikánus és demokrata választótáborok közti ellenséges érzületek erősödéséhez kötik. Hetherington (2008) elmélete szerint a negativitás a polarizáció egy mellékterméke, így a polarizált politikai környezetet véleménye szerint a politikai kommunikáció eldurvulása, a civilizált keretek átlépése miatt is felelősség terheli (2008: 38–39.). Az 1980 és 2000 közötti időszakot elemző kutatásában Geer (2006: 148–153.) is arra jut, hogy a polarizáció erősödése egybeesik a negativitás térnyerésével, így annak magyarázatául is szolgálhat. Ezek az eredmények a

megosztottság és a negativitás pozitív összefüggésére utalnak. Ezek alapján azt feltételezzük, hogy

(H3) a negatív üzenetek használatának valószínűsége a rendszer polarizáltságával nő.

ADATOK ÉS VÁLTOZÓK

Kutatásunkban kilenc európai ország két-két választását megelőzően vizsgáltuk a politikai hírek hangvételét, a *Comparative Campaign Dynamics Dataset* (Debus és mtsai., 2016) segítségével. Minden esetben a választást megelőző utolsó egy hónap politikai témájú újságcikkeit vizsgáltuk, tehát egy olyan időszakot, amelyben mind a politikai témájú hírek gyakorisága, mind az azok iránti érdeklődés a szokásosnál intenzívebb volt. Országonként két, egy bal- és egy jobboldali irányultságú vezető napilap hírei kerültek az adatbázisba. A szövegkorpusz az újságok címdoldalának minden politikai témájú hírét, valamint a többi oldalon szereplő politikai hírek véletlenszerűen kiválasztott 5%-os mintáját tartalmazza (de minimum 60 cikket). A minta így 9 ország 2005 és 2010 között zajló 18 választásának 1128 cikkét tartalmazza. Az ország-ese-tek földrajzi, kulturális és politikai vonásaik tekintetében eléggé különbözőek ahhoz, hogy érdemes legyen a mintán a rendszerszintű tényezők hatása után kutatni. Az 1. táblázat a résztvevő országokat, választásokat és újságokat összegzi.

1. táblázat. Az elemzésben résztvevő országok, választások, és napilapok

Ország	Választások		Napilapok	
			Jobboldali	Baloldali
Csehország	2010	2013	Mladá fronta Dnes	Právo
Dánia	2007	2011	Jyllands-Posten	Politiken
Egyesült Királyság	2005	2010	The Daily Telegraph	The Guardian
Hollandia	2010	2012	De Telegraaf	de Volkskrant
Lengyelország	2007	2011	Rzeczpospolita	Gazeta Wyborcza
Magyarország	2006	2010	Magyar Nemzet	Népszabadság
Németország	2009	2013	Frankfurter Allgemeine Zeitung	Süddeutsche Zeitung
Portugália	2009	2011	Jornal de Notícias	Público
Svédország	2010	2014	Dagens Nyheter	Aftonbladet

Forrás: Baumann–Gross (2016: 8.)

A hírek tartalomelemzését országonként három anyanyelvi kódoló (PhD- és MA-hallgató) végezte. A kódolási feladat a kiválasztott cikkek *üzeneteinek* azonosításából és az üzenetek jellemzőinek rögzítéséből állt. A megfigyelési egységet ezen üzenetek képezték, tehát a kódolók minden olyan állítást külön egységként rögzítettek, amelyet a cikkben megszólaló szereplő(k) önmagukra vagy más pártpolitikai szereplőkre tettek, illetve amelyeket az újságírók fogalmaztak meg bármely pártpolitikai szereplővel kapcsolatban.

A kódolók feladata ezen üzenetek meghatározott rendszer szerinti tartalmi vizsgálata volt. A tartalmi vonások között azt is azonosítaniuk kellett, hogy elemzett üzenet negatív, pozitív vagy semleges hangvételű-e, illetve, hogy közpolitikai vonatkozású-e (policy issue) vagy a párt vagy jelölt általános kvalitásaira vonatkozó állítás, közpolitikai vonatkozás nélkül (valence issue) (Stokes, 1963: 373.). A negatív és pozitív kategóriákba azok az üzenetek kerültek, amelyek valamilyen negatív vagy pozitív tartalmú értékeléseket tartalmaztak egy politikusról vagy egy párról. A semleges üzenetek közé azokat az említéseket soroltuk, amelyekben a megszólaló párt vagy politikus önmagát vagy egy másik pártot mindenféle értékelő vonatkozás nélkül említett, például ismertetett egy álláspontot. A vegyes tartalmú vélemények (bírálat és pozitív értékelés ugyanarra az alanyra vonatkozóan, ugyanabban a témakörben) külön egy pozitív és egy negatív üzenetként kerültek rögzítésre, nem pedig semleges üzenetként. A közpolitikai vonatkozású üzenetek közé azokat soroltuk, amelyek egy adott párt közpolitikai pozíciójához, ilyen tartalmú ígéreteihez vagy döntéseikhez köthetők. Az általános kvalitásra vonatkozó üzeneteknek pedig azokat tekintettük, amelyek általánosságban érintették a célzott személy vagy párt politikai kompetenciáit, teljesítményét, szavahihetőségét, megbízhatóságát. A kódolóknak minden egyes üzenet esetében meg kellett határozniuk azt is, hogy mennyire biztosak a kódolási döntésükben (teljesen, inkább biztosak vagy inkább bizonytalanok). Az adatok megbízhatósága érdekében csak azok az üzenetek kerültek be az elemzési adatbázisba, amelyekre vonatkozóan a három kódoló megfelelő fokú egyetértéssel és magabiztossággal hozott döntést.

Szemléltetésképp bemutatunk három különböző hangvételű üzenetet.⁴ A következő részlet egy 2010-ben, Molnár Gyulával, Budapest XI. kerületi polgármesterével készült interjúból származik. Az idézet egy, a Fidesz–KDNP-re vonatkozó, negatív, általános kvalitás (valence) vonatkozású üzenet, amivel Molnár a párt képviselőjelöltjének alkalmasságát, kompetenciáját támadja közpolitikai konkrétumok említése nélkül: „Sokkal aggasztóbb Simicskó István indítása és versenyben tartása az egyéni körzetben, ami az én bármi áron történő megbuktatásomat célozza. A képviselő úr a szabolcsi Fidesz-listán ugyanis már mandátumot szerzett; amúgy Fejér megyében lakik, Újbudán soha nem élt, itt választáson soha nem indult, most pedig felbukkant a semmiből... Kell némi páncélzat ahhoz, hogy ejtőernyősként, mint itt született és élő polgárt kioktasson arról: mi a jó a kerületnek.”

A következő részletben a Népszabadság Harrach Pétert szólaltatja meg. A kódolók a Fidesz–KDNP egy önmagára vonatkozó, közpolitikai tartalmú üzenetének kódolták, amelynek semleges a tónusa, mivel sem pozitív, sem negatív értékelést nem tartalmaz, csupán ismertet egy közpolitikai pozíciót: „Az azonos neműek párkapcsolatának házasság szintjére történő emelése, amelyet a törvényjavaslat gyakorlatilag a magáévá tesz, elfogadhatatlan és egyben alkotmányellenes» – írták. Felvetésünkre, hogy a Fidesz és a KDNP ezt a paszszust a jövőben is határozottan elutasítaná-e, Harrach azt válaszolta: »értelmezésünk szerint a házasság definíciója egy férfi és egy nő tartós, kizárólagos kapcsolata«. A politikus hozzátette, hogy az egyneműek együttélését is nyilván szabályozni kell, de nem a házasság intézményével összefüggésben.”

Végül, egy más pártra (az SZDSZ-re) tett, pozitív, általános kvalitásra vonatkozó megjegyzést is bemutatunk, egy Gyurcsány Ferencsel készített interjúból: „A liberálisokkal lehet kormányozni, és a liberális gondolat soha nem volt Magyarországon ennyire érvényes.”

Bár felmerülhet, hogy a pozitív és a semleges üzenetek megkülönböztetése esetenként problémás lehet, és esetleg összevonhatóak lennének az elemzés során, a fentiekből jól látható, hogy a semleges és a valamilyen (pozitív vagy negatív) töltettel rendelkező üzenetek elkülönítése valójában többnyire nem okoz fejtörést. Az elemzési adatbázis végül 7084 üzenetet tartalmazott, amelyek közül 2791 (39,4%) volt közpolitikai jellegű és 4293 (60,6%) vonatkozott a pártok és jelöltek általános kvalitásaira. Az adatbázissal kapcsolatosan további információkat oszt meg Baumann és Gross (2016) munkája.

Függő változó

Tanulmányunkban azt vizsgáltuk, hogy a különböző független változók hogyan befolyásolják az üzenetek hangvételt, különös tekintettel a negatív hangvételre. Az elemzésben csak a pártok vagy pártpolitikusok által megfogalmazott üzeneteket szerepeltettük. Az üzenetek hangvételt nominális skálán mértük, amely (1) negatív, (2) semleges és (3) pozitív tónust különböztetett meg. Az összes üzenet 46,8%-a volt negatív, 19,4%-a semleges és 33,8%-a pozitív. Az üzenetekben alkalmazott hangnem országokénti megoszlását az *1. melléklet*ben mutatjuk be.

Független változók

A hipotézisek megfogalmazásánál leírtaknak megfelelően, elemzésünkben három ország szintű változónak az üzenetek hangnemére gyakorolt hatását teszteltük. Egyrészt, a demokrácia többségi-konszenzusos típusát, amelyet a

Comparative Political Dataset (CPDS, Armingeon és mtsai., 2016) *Lijphart első dimenziója* elnevezésű változójával mértünk. Ez a változó (1) a parlamenti pártok száma, (2) a minimális szélességű koalíciók és egypárti kormányok hiánya, (3) a választási rendszer arányossága, (4) és a kormányok átlagos élettartama alapján konstruált index.⁵ Másrészt, vizsgáltuk a pártrendszerek fragmentáltságának hatását is, amelyhez szintén a CPDS-adatbázis egy változóját, a pártok szavazataránya alapján kalkulált effektív pártszámot vettük figyelembe, Laakso és Taagepera definíciója szerint (1979). Harmadrészt, vizsgáltuk a választóközönség polarizáltságának hatását is. Ennek becslésére a *European Social Survey* (Norwegian Centre for Research Data, 2004) adatait használtuk, és a polarizáltságot a baloldali (a 0–10 közötti skálán 0–4 közötti értékeket választó) és jobboldali (6–10 közötti értékeket választó) válaszadói csoportok medián ideológiai pozícióinak különbségével mértük. A magukat az 5-ös értékhez soroló válaszadókat kizártuk az elemzésből. A makrováltozók értékeit a vizsgált esetekre a 2. melléklet mutatja be.

Kontroll változók

A makroszintű változók nettó hatásának kimutatása érdekében kontrolláltunk a szakirodalom által említett, a negativitással leggyakrabban összefüggésbe hozott változókra. Az elemzésben mikro- és mezoszintű kontrollváltozókat is alkalmaztunk. A könnyebb követhetőség kedvéért ezeket két csoportba soroltuk, az alapján, hogy mik az adott üzenet, vagy az üzenetet megfogalmazó politikai aktor (*küldő fél*) jellemzői.⁶

Mivel a szakirodalom szerint a kampányok során a hivatalban lévők főként az előző ciklusban elért eredményeikre, míg a kihívók főként a hiányosságokra, hibáikra koncentrálnak (lásd mások mellett Elmelund-Præstekær, 2010; Hale és mtsai., 1996; Nooy-Kleinnijenhuis, 2013; Sullivan-Sapir, 2012; Theilmann-Wilhite, 1998; Walter, 2012) a *küldő fél* szintjén kontrolláltunk annak *kormányzati státuszára* (0 – ellenzéki, 1 – kormányon lévő). Skaperdas és Grofman (1995) szerint a kisebb pártok gyakrabban támadják a nagyobbakat, bár mások nem találtak ilyen hatást (Nooy-Kleinnijenhuis, 2013; Walter-Van der Brug, 2013), mindenesetre mi kontrolláltunk a pártok méretére a *mandátumarányuk* bevonásával. A fentiekén kívül figyelembe vettük a pártok ideológiai pozícióját is (0–10 közötti bal-jobb skálán).

Az üzenet szintjén kontrolláltunk az azt megjelentető napilap ideológiai jellemzőjére (0 – baloldali, 1 – jobboldali), valamint az üzenet típusára (0 – közpolitikai témájú, 1 – általános kvalitásokra vonatkozó), illetve, hogy az üzenet a megszólaló saját pártjára vagy egy versenytársára vonatkozott-e (0 – saját magára/pártjára, 1 – más pártra vonatkozott). Végül, figyelembe vettük az üze-

net küldésének időpontját is. Mivel ismerünk arra vonatkozó eredményeket, hogy a választások közeledtével a kampányok egyre negatívabbakká válnak (Damore, 2002; Haynes–Rhine, 1998), arra kontrolláltunk, hogy az üzenet közzétételére *hány nappal a választásokat megelőzően* került sor. A felhasznált változók leírását és forrásaik listáját a 3. mellékletben foglaltuk össze.

ELEMZÉS

A független változóknak az üzenetek hangnemére gyakorolt hatásának vizsgálatához többszintű multinomiális logit-modellt alkalmaztunk. Az adatok két szintjét az üzenetek és az országok alkották. A modellezés során megengedjük, hogy az országhatások különbözzenek, de az egyes változók hatásának nagysága minden országban azonos (*random intercept model*). A függő változó kontrollcsoportjának a negatív hangnemet választottuk. Az együttthatók tehát a semleges és pozitív üzenetek előfordulását a negatív üzenetekéhez hasonlítják, azt mutatják meg, hogy milyen körülmények között választják a pártok a semleges vagy pozitív üzeneteket a negatív üzenetek helyett. Azért döntöttünk úgy, hogy a nem negatív kijelentéseket pozitív és semleges kijelentésekre különítjük el, és nem csupán negatív és nem negatív üzenetek között teszünk különbséget, mert azt gyanítottuk (és elemzésünk ezt megerősítette), hogy van különbség a valamely határozott irányú hangvétellel megfogalmazott és a semleges kijelentések között. Erre a hatásra nem derült volna fény, ha a semleges és pozitív üzeneteket összevonjuk. Fő modelljeink eredményei a 2. táblázatban láthatók. Az első három modell a három ország szintű magyarázó változó hatását külön teszteli, a negyedik modell pedig mindhárom változót együtt szerepelteti.

2. táblázat. Multinomiális logisztikus regressziós modell az üzenetek hangnemének magyarázatára. Referencia csoport: negatív üzenetek.

	1. modell		2. modell		3. modell		4. modell	
	Semleges	Pozitív	Semleges	Pozitív	Semleges	Pozitív	Semleges	Pozitív
	Üzenetek							
Konszenzuszos, jelleg	0,771***	0,033					0,788***	-0,068
	0,134	0,107					0,126	0,106
Fragmentáltság			0,132	0,135*			-0,055	0,185**
			0,081	0,102			0,079	0,074
Polarizáció					1,118***	0,11	0,962***	0,258
					0,251	0,238	0,221	0,197

A NEGATÍV KAMPÁNY MAKROSZINTŰ MEGHATÁROZÓI EURÓPÁBAN

	1. modell		2. modell		3. modell		4. modell	
	Üzenetek							
	Semleges	Posztív	Semleges	Posztív	Semleges	Posztív	Semleges	Posztív
<i>Üzenet</i>								
Más pártra vonatkozik	-3,507*** 0,142	-4,759*** 0,101	-3,454*** 0,131	-4,780*** 0,11	-3,466*** 0,133	-4,772*** 0,102	-3,482*** 0,134	-4,765*** 0,101
Jobboldali napilap	0,019 0,008	0,074 0,09	0,041 0,119	0,076 0,006	0,04 0,119	0,082 0,09	0,001 0,121	0,088 0,09
Választásokig hátralevő idő	-0,007 0,139	-0,011* 0,006	-0,01 0,008	-0,011* 0,095	-0,006 0,008	-0,0112* 0,006	-0,003 0,008	-0,013** 0,006
Általános minőség	0,988*** 0,338	0,094 0,095	0,913*** 0,137	0,106 0,444	0,881*** 0,138	0,12 0,095	0,993*** 0,14	0,074 0,095
<i>Üzenő fél</i>								
Kormánypárti üzenő	-0,247* 0,032	0,265** 0,111	-0,107 0,14	0,223* 0,023	-0,094 0,139	0,247** 0,111	-0,104 0,141	0,250** 0,111
Jobboldali pártpozíció	0,053* 0,005	-0,041* 0,023	0,104*** 0,031	-0,055** 0,004	0,090*** 0,031	-0,052** 0,023	0,03 0,032	-0,035 0,023
Küldő mandátumaránya	0,013** 0,12	-0,014 0,004	-0,001 0,005	-0,011*** 0,09	-0,005 0,005	-0,011*** 0,004	0,001 0,005	-0,012*** 0,004
Tengelymetszet	-1,091*** 0,053	2,403 0,249	-1,573*** 0,518	1,791	-5,938*** 1,191	1,880* 1,113	-4,940*** 1,176	0,276 1,056
Vár (második szint tengelymetszet)	0,087 0,121		0,098 0,056		0,136 0,076		0,055 0,038	
N	6238		6238		6238		6238	
Log-likelihood	-2931,86		-2965,09		-2994,68		-2911,83	

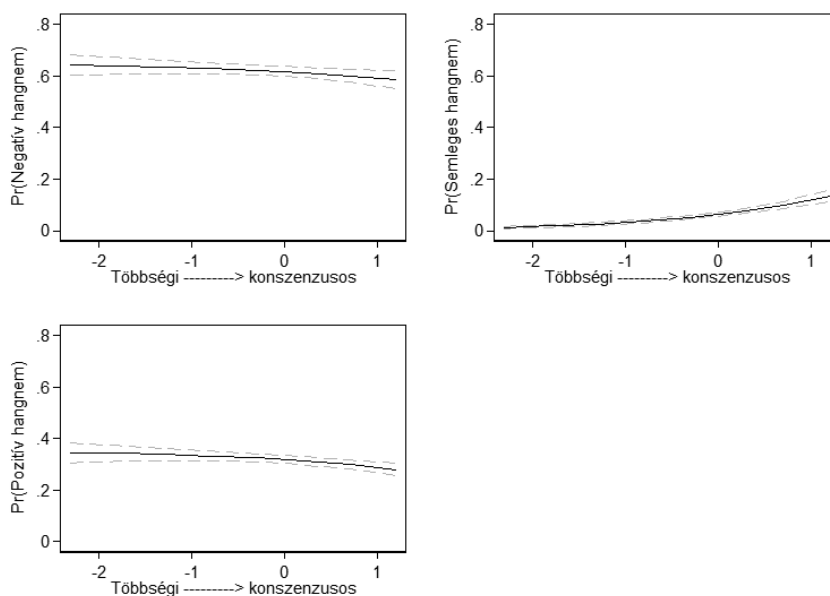
*** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,1$

Függő változó: az üzenet hangvétele (1 = negatív, 2 = semleges, 3 = pozitív). A standard hibák robusztusak, és országok szerint klaszterezettek. Az értékek regressziós együtthatók, alattuk a robusztus standard hibákkal. 1. szint: üzenet, 2. szint: ország

A modell által becsült értékek azt mutatják (minden változót az átlagon rögzítve, a 4. modellt alapul véve), hogy 0,62 annak valószínűsége, hogy egy üzenet negatív, míg a semleges és pozitív üzeneteké 0,06 és 0,32. Nem meglepő, hogy a negatív üzenetek valószínűsége jelentősen nagyobb abban az esetben, ha az üzenetek küldői más pártok képviselőiről beszélnek (0,91), mint mikor saját magukról (0,12).

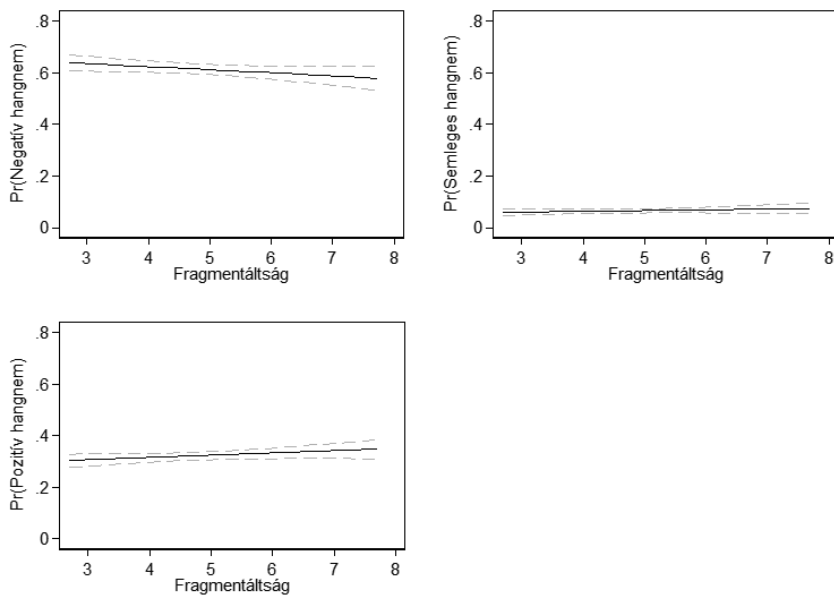
Legelőször vizsgáljuk meg a demokrácia típusának hatását (H1)! A skála többségi végétől (az Egyesült Királyság 2005-ben) a maximális konszenzusosság felé haladva (Hollandia 2010-ben) a negativitás valószínűsége kismértékben csökken (0,64-ról 0,58-ra). Ezzel párhuzamosan a semleges üzenetek valószínűsége a konszenzus növekedésével nő: a valószínűség 0,01 és 0,14 a többségi vs. konszenzus skála két szélső értékénél. Emellett a konszenzusos demokráciákban a pozitív üzenetek valószínűsége 0,28, ami kisebb, mint a többségi demokráciák ugyanezen értéke (0,34). Úgy tűnik tehát, hogy míg a többségi rendszerekben a pártok szinte kizárólag csak pozitív vagy negatív üzeneteket fogalmaznak meg, a konszenzusos demokráciákban a pártok semleges üzenetekkel váltják ki mind a pozitív, mind a negatív üzenetek egy részét. Az eredményeket tekintve arra a következtetésre jutunk, hogy az első hipotézisünk nem igazolódik: a konszenzusos demokrácia lényegében nem korlátozza a negativitást. Ezzel szemben valószínűbbé teszi a semleges üzenetek megjelenését.

1. ábra. A modell által becsült valószínűségek és a rendszer többségi-konszenzusos jellegének összefüggései

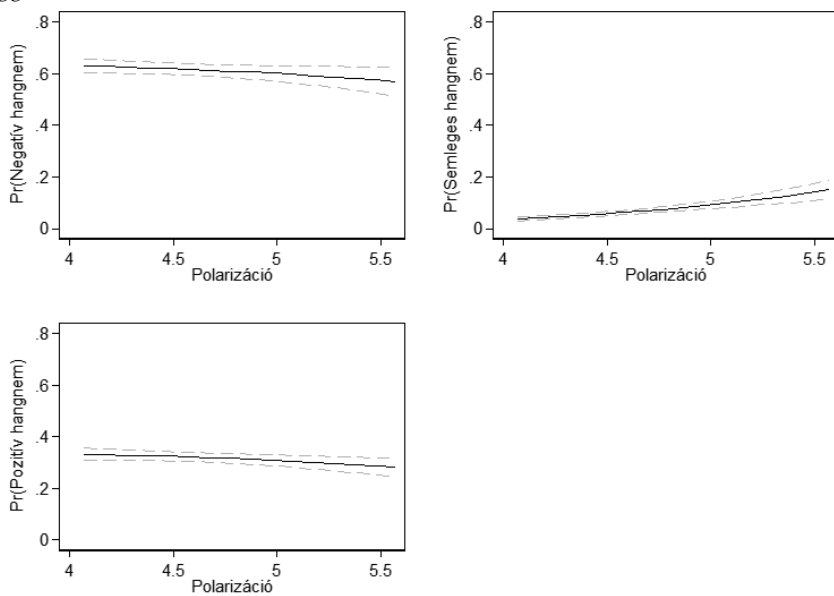

Ami a második hipotézisünket illeti, nevezetesen a pártrendszer fragmentáltságának hatását a negativitás valószínűségére, az eredmények alátámasztani látszanak érvelésünket. A 2. ábra megmutatja, hogy a negativitás a széttagoltság növekedésével csökken, míg a pozitív hangnem alkalmazásának valószínűsége nő. Mindezek mellett, a negatív üzenetek aránya továbbra is nagyon magas marad, a maximális fragmentáció esetében is.

2. ábra. A modell által becsült valószínűségek és a pártrendszer fragmentáltságának összefüggései

3. ábra. A modell által becsült valószínűségek és a választók polarizáltságának összefüggései

Harmadik hipotézisünkkel kapcsolatban azt a meglepő eredményt látjuk, hogy a polarizáltság alapvetően a semleges üzeneteket teszi valószínűbbé, míg mind a pozitív, mind a negatív üzenetek kevésbé valószínűek ezekhez képest. Amint a 3. *ábra* is mutatja, hipotézisünkkel ellentétben, a polarizáció növekedésével csökken a negativitás. Így a polarizáció szerepe az európai pártok kampánystratégiájában ellentétes azzal, amit az Egyesült Államokban látunk, ahol a polarizáció és a negativitás párhuzamosan erősödött (Geer, 2006).

Összefoglalva, a vizsgált makroszintű változók szignifikánsan megváltoztatják a különböző típusú üzenetek valószínűségét, és hatásuk az egy-egy makrováltozót és az összes makrováltozót együttesen tartalmazó modellekben konzisztens. Viszont hangsúlyoznunk kell, hogy ezek a szignifikáns eredmények abszolút értelemben csak kismértékben módosítanak az összképen. Bár annak pontos elterjedtsége számos tényezőtől függ, a pártok még mindig a negativitást választják domináns alternatívaként. Ugyan mi egy másik időszakra összpontosítottunk, ez az eredmény ellentmond Kaid és Holtz-Bacha (2006: 454.) megállapításainak, nevezetesen, hogy számos demokráciában – az USA kivételével – az 1988 és 2004 közötti kampányok inkább pozitívak voltak.

Rátérve a kontrollváltozók hatásaira, a párt kormányzati státusza, a párt mérete, a nyilatkozat típusa, és a választásokig eltelt idő szignifikáns hatással van a nyilatkozat hangnemére. Az ellenzéki kihívókhoz képest a kormánypártok nagyobb valószínűséggel nyilatkoznak pozitívan, mint negatívan. Ez az eredmény megerősíti a várakozásainkat, azonban a becsült valószínűségek alapján a hatás meglehetősen csekély.

Ami a pártméretet illeti, minél nagyobb egy párt, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy politikusaik a pozitív helyett negatív kijelentéseket tesznek. A pártmérettel tehát a negatív kijelentések valószínűsége nő (0,6-ről 0,66-ra), míg a pozitív üzenetek valószínűsége csökken (0,35-ről 0,26-ra). Ez az eredmény ismét ellentétben áll azzal az általános feltételezéssel, amely a negativitást a kisebb pártmérettel hozza összefüggésbe, de összhangban van a Doron és On (1983) által javasolt kampány-negativitás racionális modelljével.

Továbbá, minél közelebb kerülünk a választásokhoz időben, annál nagyobb a pozitív üzenetek valószínűsége a negatív üzenetekkel szemben. Bár tudjuk, hogy a negativitás időzítése számos dinamikus elemtől függ, beleértve a versenytársak kampányának negativitását vagy a közvélemény-kutatási eredményeket, ez ismét ellentétben áll azzal a népszerű elképzeléssel, hogy a kampányok általában az elején pozitívabbak, és a választások napjához közeledve negatívabbá válnak.

Eredményeink megkérdőjelezik azt a népszerű tézist is, amely szerint a negativitás világszerte növekszik. Ugyan a negativitás viszonylag magas abszolút szintjét figyeljük meg, az általunk vizsgált, 2005 és 2014 közötti válasz-

tások mintáján az újabb választások lényegesen kevesebb negativitást, és több semlegességet és pozitivitást mutatnak. Ez az eredmény alátámasztja Vliegenthart és szerzőtársai (2011: 107–108.) érveit, akik azt javasolják, hogy a negativitás tendenciáit az általános politikai trendek helyett inkább az esetspecifikus tényezőkkel magyarázzuk. Ezen túlmenően azt találjuk, hogy a pártok nagyobb valószínűséggel válnak negatívvá politikai témákkal kapcsolatban, mint általános kvalitásra vonatkozó ügyekben. Összefoglalva, eredményeink nem támasztják alá a szakirodalomban elterjedt feltevések többségét.

KONKLÚZIÓ

A tanulmány célja kettős volt. Először is azt vizsgáltuk, hogy az országspecifikus változók fontos előrejelzői-e az európai politikai kampányok hangvételének. Másodsor, a mikroszintű tényezők széles körének ellenőrzésével hozzájárulunk a szakterület fejlődéséhez azzal is, hogy a szakirodalomban leggyakrabban említett változók hatását is teszteltük az európai országok és választások egy különösen széles mintáján.

Három országszintű változó hatását vizsgáltuk a kampányok negativitására: a demokrácia többségi-konszenzusos jellegének, a pártrendszer széttöredettségének és a választóközönség polarizáltságának hatását. Hipotéziseink teszteléséhez 9 európai ország 18 választási kampányában a politikai szereplők által a választások előtt tett nyilatkozatok egyedülállóan széles adathalmazát használtuk fel. Többszintű logitmodellt alkalmaztunk multinomiális kimenettel a politikai szereplők által tett nyilatkozatok hangnemének magyarázatára. Függő változónk különbséget tett pozitív, semleges és negatív hangnem között.

Azt találtuk, hogy egyes országszintű tényezők valóban befolyásolják a negatív hangnem valószínűségét. Második hipotézisünkkel összhangban, először is a negatív hangnem valószínűsége a széttagoltság növekedésével csökken, a pozitív üzeneteké pedig nő. Az első és a harmadik hipotézisünk viszont nem igazolódott. A többségi-konszenzusos jellemzők szintén befolyásolják az üzenetek hangnemét: a konszenzusosabb demokráciák valamivel több semlegességet mutatnak a kampányüzenetekben a negatív üzenetekkel szemben. Végül pedig, a polarizáltabb választóközönséggel rendelkező országokban a politikai szereplők nagyobb valószínűséggel választanak semleges stratégiát a negatív helyett.

Ami a mikroszintű tényezőket illeti, azt találtuk, hogy ezek a jellemzők fontosak a kampány hangvételének kialakításában, de néhány eredmény nem felel meg a szakirodalomból levezetett várakozásoknak. Először is, Nooy és Kleinnijenhuis (2013), valamint Walter és Van der Brug (2013) megállapításaival összhangban, nem találtuk alátámasztva azt a hipotézist, hogy a kisebb

pártok negatívabbak, mint a nagyobbak: ugyanis a mi mintánkban a nagyobb pártok szignifikánsan nagyobb valószínűséggel küldtek negatív üzeneteket, mint a kisebbek.

Másodszor, a kampányok első csoportját (2005 és 2010 között) szignifikánsan negatívabbnak találtuk, mint a 2010 és 2015 közötti kampányokat, ami nincs összhangban a szakirodalomban elterjedt állítással, miszerint a kampányok egyre negatívabbak lesznek. Továbbá, eredményeink azt sugallják, hogy minél közelebb kerülünk a választások napjához, annál kevésbé számíthatunk negativitásra. Ez ellene szól annak az érvelésnek, hogy a pártok közvetlenül a választások előtt negatív üzeneteket használnak a választók mozgósítására.

Ezek az eredmények egy nagyon fontos kérdésre hívják fel a figyelmet a negatív kampányok szakirodalmával kapcsolatban. Míg az egy országra kiterjedő tanulmányokban ezek a változók vagy jelentősebb, vagy az itt találttal ellentétes hatásokkal rendelkeztek, addig eredményeink azt sugallják, hogy amint az esetek nagyobb csoportját vesszük figyelembe, a hatások vagy csökkennek (pl. kormányzati státusz), vagy egyértelműen megfordulnak (pl. pártméret, a választásokig hátralévő napok száma). Ez azt jelenti, hogy a változók széles köre és a negativitás közötti összefüggések inkább eseti jellegűek. Azt is fontos megjegyezni, hogy a leggyakrabban említett feltételezések többségét az USA politikai kontextusában végzett elemzésekben bizonyították. Eredményeink alapján kiemelt óvatosságot javasolnánk az elméletalkotás során minden olyan esetben, amikor valamilyen elméletet egy adott ország megfigyelésére alapozva próbálunk megfogalmazni, és különösen, amikor az amerikai eredményeket európai többpárti kontextusokra általánosítjuk.

Mint általában, tanulmányunknak is megvannak a maga korlátai. A legfontosabb, hogy az újságcikkek elemzésének megválasztása döntő fontosságú az eredményeink értékelésében. Mivel a televízió és az internet két olyan forrás, amelyek napjainkban már nagyobb számú választópolgárt érnek el, ezen források elemzésére a jövőben szintén figyelmet kell fordítani. Emellett a napilapok a mainstream médiához tartoznak, amely diszkriminálhatja a rétegpártokat, ami torzítást eredményezhet a mintában. Eredményeinket az ország esetek viszonylag kis száma miatt is óvatossággal kell kezelni. Bár 18 makroszintű eset a legtöbb hasonló kutatáshoz képest már kiemelkedően magas esetszámot jelent, nem teszi lehetővé, hogy összetettebb hatásokat vizsgáljunk a makroszinten, vagy hogy többféle makroszintű tényezőre is kontrolláljunk a vizsgálat során. Az eredmények szélesebb általánosítása így továbbra is óvatosságot igényel – fő eredményünk a mikro-, mezo- és makroszintű hatások együttes értékelésekor az, hogy az eseti befolyásoló tényezők fontosabbak lehetnek a kampányok hangvételének kialakulásakor, mint a szisztematikusan vizsgálható tényezők.

Összefoglalva, bár a párt-, üzenet- és országszintű változók vizsgálata során is találtunk szignifikáns hatásokat, eredményeink arra utalnak, hogy mind az

ország szintű, mind a mikroszintű változók csak kismértékben befolyásolják a kampányok hangnemét, a mikroszintű változók hatása pedig több esetben is a várakozásokkal ellentétesen alakult. Fő kérdésünkre válaszolva tehát a negatív kampányoknak lehetnek rendszerszintű, intézményi meghatározói, amelyek hasonló mértékben hatnak a kampányok hangvételére, mint más, korábban már vizsgált, mikro- és mezoszintű tényezők. Viszont a vizsgált tényezők hatása inkább csak árnyalatnyi különbségeket jelent abban az értelemben, hogy a kampányüzenetek többsége mindenhol inkább negatív. Ezek alapján arra következtethetünk, hogy bár léteznek szignifikáns tendenciák, az eseti tényezők sokkal nagyobb súllyal esnek latba a kampányok hangvételének kialakulásakor, mint a szisztematikusan vizsgálható párt-, üzenet- és országjellemzők.

MELLÉKLETEK

1. melléklet. Az üzenetek hangnemének megoszlása az elemzett országok és választások esetében

Ország	Választás éve	Negatív (%)	Semleges (%)	Pozitív (%)
Csehország	2010	50,89	16,26	32,85
Csehország	2013	42,9	18,23	38,87
Dánia	2007	33,81	32,23	33,96
Dánia	2011	39,57	25,12	35,3
Németország	2009	42,21	24,77	33,02
Németország	2013	36,66	20,33	43,01
Magyarország	2006	61,22	11,48	27,3
Magyarország	2010	48,06	15,52	36,42
Lengyelország	2007	51,97	23,38	24,65
Lengyelország	2011	38,03	33,59	28,38
Portugália	2009	46,25	19,43	34,32
Portugália	2011	49,39	13,6	37,01
Svédország	2010	44,38	19,24	36,38
Svédország	2014	46,15	14,27	39,58
Hollandia	2010	54,42	20,23	25,35
Hollandia	2012	54,07	11,18	34,76
Egyesült Királyság	2005	54,63	15,13	30,25
Egyesült Királyság	2010	55,21	11,33	33,46

2. melléklet. A makroszintű változók értékei a vizsgált esetekre

Országkód/ választás	Konszenzusos/többségi vonások	Fragmentáltság	Polarizáció	N
CZ1	0,43	6,76	4,97	856
CZ2	0,31	7,62	5,23	1041
DE1	-0,59	5,59	4,1	722
DE2	-0,47	4,82	4,25	627
DK1	1,2	5,4	4,46	898
DK2	1,3	5,72	4,39	874
ES1	-0,55	2,82	4,22	880
ES2	-0,39	3,45	4,36	789
HU1	-0,61	2,7	5,14	836
HU2	-0,56	2,87	5,64	637
NL1	1,4	6,99	4,07	654
NL2	1,13	5,97	4,11	665
PL1	0,72	3,33	4,87	821
PL2	0,52	3,74	4,91	1100
PO1	-0,81	3,84	4,1	1464
PO2	-0,72	3,67	4,45	1688
SV1	0,32	4,78	4,56	979
SV2	0,39	5,41	4,57	1019
UK1	-2,32	3,6	4,11	1037
UK2	-2,28	3,73	4,22	1106

3. melléklet. Az elemzésben szereplő változók listája

<i>A választások szintjén</i>	<i>Leírás</i>	<i>Az adatok forrása (külső forrás esetén)</i>
Effektív pártok száma	A pártok szavazatarányát figyelembe vevő folytonos változó, Laakso és Taagepera (1979) alapján	CPDS
Többségi, konszenzusos demokrácia	Folytonos proxy változó Lijphart első dimenziójának becslésére. A magasabb értékek konszenzusosabb berendezkedést jelentenek.	CPDS
Ideológiai polarizáció	A baloldali és jobboldali szavazótáborok median ideológiai pozíciói közötti különbség az egyes országokban. A mutató kiszámításához kizártuk a 0–10 közötti skálán magukat az 5-ös értékhez sorolókat, és így számítottuk ki a 0–4 közötti és 6–10 közötti önbesorolású válaszadók csoportjainak median értékei közti különbséget.	ESS adatok alapján, saját számítás

<i>A küldő szintjén</i>	<i>Leírás</i>	<i>Az adatok forrása (külső forrás esetén)</i>
Kormányon lévő (küldő)	Dichotóm változó: 0, ha a párt ellenzékben van; 1, ha a kormány része	
Párt mérete (küldő)	A választást megelőzően a párt parlamenti mandátumainak aránya	ParlGov
Ideológiai orientáció (küldő)	A párt ideológiai helyzete egy 0–10 közötti skálán	ParlGov
<i>Az újságcikk szintjén</i>		
Napilap ideológiai helyzete 0/1	Dichotóm változó: 0, ha baloldali; 1, ha jobboldali	
Választásokig hátralévő idő	A választásokig még hátralévő napok száma, a cikk megjelenésétől számítva	
Üzenet típusa: Általános minőség	Az üzenet típusa: 0 ha közpolitikai jellegű; 1, ha általános minőségre vonatkozik	

CPDS – Klaus Armingeon, Christiam Isler, Laura Knöpfel, David Weisstanner és Sarah Engler (2016) Comparative Political Data set 1960–2014.

ESS 2004–2014 – European Social Survey, Norwegian centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.

ParlGov data – Holger Döring és Phillip Manow (2016) Parliaments and governments database: Information on parties, elections and cabinets in modern democracies. Fejlesztés alatti változat.

JEGYZETEK

¹ Patkós Veronika Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban (BO/419-19) és Bolyai+ Kutatási Ösztöndíjban (ÚNKP-21-5-CORVINUS-128) részesül. Papp Zsófia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban (BO/387-21) részesül és kutatását az NKFIH támogatja (FK 131569).

² A magyarországi negatív kampány iránt érdeklődő olvasók figyelmébe ajánljuk Nábelek Fruzsina (2014) tanulmányát.

³ Másrésztől, Buell és Sigelman (2008), illetve Walter (2014) az Egyesült Államok és három európai ország kampányainak vizsgálata során nem találtak bizonyítékot arra, hogy a negativitás erősödne.

⁴ Az idézetek forrása sorrendben:
http://nol.hu/belfold/20100422-az_uthengerre_is_kell_fek-633181
http://nol.hu/belfold/20100422-kodexbeiktatott_huseg_es_jegyesség-633781
<http://nol.hu/archivum/archiv-399608-211479>

⁵ http://www.cpds-data.org/images/Update2016/CPDS_Codebook_1960-2014.pdf

⁶ Mivel a tanulmányunk arra a kérdésre keres választ, hogy a politikai szereplők milyen helyzetekben választják a negatív kampányüzeneteket másféle hangvétel alkalmazása helyett, a mikroszintű jellemzők közül csak a küldő fél jellemzőivel foglalkozunk, a célba vett politikai aktorokéval nem.

IRODALOM

- Ansolabehere, S.–Iyengar, S. (1995): *Going Negative. How Political Advertisements Shrink and Polarize the Electorate*. Free Press.
- Ansolabehere, S.–Iyengar, S.–Simon, A.–Valentino, N. (1994): Does Attack Advertising Demobilize the Electorate? *The American Political Science Review*, 88(4), 829–838. <https://doi.org/10.2307/2082710>
- Armingeon, K.–Isler, C.–Knöpfel, L.–Weisstanner, D.–Engler, S. (2016): *Comparative Political Data set 1960–2014*.
- Baumann, M.–Gross, M. (2016): *Where Is My Party? Introducing New Data Sets on Ideological Cohesion and Ambiguity of Party Positions in Media Coverage*. Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung.
- Bene M. (2016): Virális politika. Állampolgári reaktivitás a képviselőjelöltek Facebook-oldalain. *Politikatudományi Szemle*, XXV. évf., 2. szám, 84–110.
- Brooks, D. J. (2006): The Resilient Voter: Moving Toward Closure in the Debate over Negative Campaigning and Turnout. *Journal of Politics*, 68(3), 684–696. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2508.2006.00454.x>
- Brooks, D. J.–Geer, J. G. (2007): Beyond Negativity: The Effects of Incivility on the Electorate. *American Journal of Political Science*, 51(1), 1–16. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2007.00233.x>
- Buell, E. H.–Sigelman, L. (2008): *Attack Politics: Negativity in Presidential Campaigns Since 1960*. University Press Of Kansas.
- Cappella, J. N.–Jamieson, K. H. (1997): *Spiral of Cynicism: The Press and the Public Good*. Oxford University Press.
- Carraro, L.–Castelli, L. (2010): The Implicit and Explicit Effects of Negative Political Campaigns: Is the Source Really Blamed? *Political Psychology*, 31(4), 617–645. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2010.00771.x>
- Carraro, L.–Gawronski, B.–Castelli, L. (2010): Losing on all fronts: The effects of negative versus positive person-based campaigns on implicit and explicit evaluations of political candidates. *British Journal of Social Psychology*, 49(3), 453–470.
- Ceron, A.–d’Adda, G. (2016): E-campaigning on Twitter: The effectiveness of distributive promises and negative campaign in the 2013 Italian election. *New Media & Society*, 18(9), 1935–1955. <https://doi.org/10.1177/1461444815571915>
- Curini, L. (2011): Negative Campaigning in No-Cabinet Alternation Systems: Ideological Closeness and Blames of Corruption in Italy and Japan Using Party Manifesto Data. *Japanese Journal of Political Science*, 12(3), 399–420. <https://doi.org/10.1017/S1468109911000181>
- Debus, M.–Somer-Topcu, Z.–Tavits, M. (2016): *Comparative Campaign Dynamics Dataset*. Mannheim Centre for European Social Research, University of Mannheim.
- Desposato, S. (2008): Going Negative in Comparative Perspective: Electoral Rules and Campaign Strategies. *ResearchGate*. https://www.researchgate.net/publication/228959900_Going_Negative_in_Comparative_Perspective_Electoral_Rules_and_Campaign_Strategies
- Doron, G.–On, U. (1983): The Elections in Israel: 1981. In A. Arian (Szerk.), *A rational choice model of campaign strategy* (o. 213–231): Ramot Publishing.
- Druckman, J. N.–Kifer, M. J.–Parkin, M. (2009): Campaign communications in US congressional elections. *American Political Science Review*, 103(3), 343–366.
- Elmelund-Praestekaer, C. (2010): Beyond American negativity: Toward a general understanding of the determinants of negative campaigning. *European Political Science Review*, 2(01), 137–156.

- Fowler, E. F.–Ridout, T. N. (2013): Negative, Angry, and Ubiquitous: Political Advertising in 2012. *The Forum*, 10(4), 51–61. <https://doi.org/10.1515/forum-2013-0004>
- Freedman, P.–Goldstein, K. (1999): Measuring Media Exposure and the Effects of Negative Campaign Ads. *American Journal of Political Science*, 43(4), 1189–1208. <https://doi.org/10.2307/2991823>
- Fridkin, K. L.–Kenney, P. (2011): Variability in Citizens' Reactions to Different Types of Negative Campaigns. *American Journal of Political Science*, 55(2), 307–325. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2010.00494.x>
- Geer, J. G. (2006): *In Defense of Negativity: Attack Ads in Presidential Campaigns*. University Of Chicago Press.
- Geer, J. G. (2012): The News Media and the Rise of Negativity in Presidential Campaigns. *PS: Political Science & Politics*, 45(3), 422–427. <https://doi.org/10.1017/S1049096512000492>
- Hale, J. F.–Fox, J. C.–Farmer, R. (1996): Negative Advertisements in U.S. Senate Campaigns: The Influence of Campaign Context. *Social Science Quarterly*, 77(2), 329–343.
- Hansen, K. M.–Pedersen, R. T. (2008): Negative campaigning in a multiparty system. *Scandinavian Political Studies*, 31(4), 408–427.
- Hetherington, M. J. (2008): Turned off or turned on? How polarization affects political engagement. *Red and blue nation*, 2, 1–33.
- Jackson, R. A.–Carsey, T. M. (2007): US Senate campaigns, negative advertising, and voter mobilization in the 1998 midterm election. *Electoral Studies*, 26(1), 180–195.
- Jamieson, K. H.–Waldman, P.–Sherr, S. (2000): Eliminate the Negative? Categories of Analysis for Political Advertisements. In: James A. Thurber–Candice J. Nelson–David A. Dulio (eds): *Crowded Airwaves: Campaign Advertising in Elections*. Brookings Institution Press.
- Jasperson, A. E.–Fan, D. P. (2002): An Aggregate Examination of the Backlash Effect in Political Advertising: The Case of the 1996 U. S. Senate Race in Minnesota. *Journal of Advertising*, 31(1), 1–12.
- Johnston, A.–Kaid, L. L. (2002): Image Ads and Issue Ads in U.S. Presidential Advertising: Using Videostyle to Explore Stylistic Differences in Televised Political Ads From 1952 to 2000. *Journal of Communication*, 52(2), 281–300. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2002.tb02545.x>
- Kaid, L. L.–Holtz-Bacha, C. (2006): Television advertising and democratic systems around the world. *The Sage handbook of political advertising*, 445–457.
- Laakso, M.–Taagepera, R. (1979): "Effective" Number of Parties A Measure with Application to West Europe. *Comparative Political Studies*, 12(1), 3–27. <https://doi.org/10.1177/001041407901200101>
- Lau, R. R. (1985): Two Explanations for Negativity Effects in Political Behavior. *American Journal of Political Science*, 29(1), 119–138. <https://doi.org/10.2307/2111215>
- Lau, R. R.–Pomper, G. M. (2002): Effectiveness of Negative Campaigning in U.S. Senate Elections. *American Journal of Political Science*, 46(1), 47–66. <https://doi.org/10.2307/3088414>
- Lau, R. R.–Sigelman, L.–Rovner, I. B. (2007): The Effects of Negative Political Campaigns: A Meta-Analytic Reassessment. *Journal of Politics*, 69(4), 1176–1209. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2508.2007.00618.x>
- Lijphart, A. (1999): *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-six Countries*. Yale University Press.
- Marcus, G. E.–Neuman, W. R.–MacKuen, M. (2000): *Affective Intelligence and Political Judgment*. University Of Chicago Press.
- Mark, D. (2009): *Going Dirty: The Art of Negative Campaigning*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Mattes, K.–Redlawsk, D. P. (2015): *The Positive Case for Negative Campaigning*. University of Chicago Press.

- Momoc, A. (2010): Online Negative Campaign in the 2004 Romanian Presidential Elections. *Styles of Communication*, 2(1). <http://www.journals.univ-danubius.ro/index.php/communication/article/view/735>
- Nábelek, F. (2014): Negatív kampány a pártok közvetlen kommunikációjában Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, XXIII. évf., 4. szám, 92–114.
- Nooy, W. D.–Kleinnijenhuis, J. (2013): Polarization in the Media During an Election Campaign: A Dynamic Network Model Predicting Support and Attack Among Political Actors. *Political Communication*, 30(1), 117–138. <https://doi.org/10.1080/10584609.2012.737417>
- Norwegian Centre for Research Data. (2004): *European Social Survey*. Data Archive and distributor of ES data for ESS ERIC.
- Perloff, R. M.–Kinsey, D. (1992): Political advertising as seen by consultants and journalists. *Journal of Advertising Research*, 32(2), 53–60.
- Peterson, D. A. M.–Djupe, P. A. (2005): When Primary Campaigns Go Negative: The Determinants of Campaign Negativity. *Political Research Quarterly*, 58(1), 45–54. <https://doi.org/10.1177/106591290505800104>
- Ridout, T. N.–Walter, A. S. (2015): Party system change and negative campaigning in New Zealand. *Party Politics*, 21(6), 982–992.
- Skaperdas, S.–Grofman, B. (1995): Modeling negative campaigning. *American Political Science Review*, 89(01), 49–61.
- Stokes, D. E. (1963): Spatial models of party competition. *American Political Science Review*, 57(2), 368–377.
- Sullivan, J. (2008): Campaign Advertising and Democracy in Taiwan. *The China Quarterly*, 196, 900–911. <https://doi.org/10.1017/S0305741008001185>
- Sullivan, J. (2009): Defending Negativity? Evidence from Presidential Campaigns in Taiwan. *East Asia*, 26(4), 305. <https://doi.org/10.1007/s12140-009-9094-z>
- Sullivan, J.–Sapir, E. (2012): Nasty or Nice? Explaining Positive and Negative Campaign Behavior in Taiwan. *The China Journal*, 67, 149–170. <https://doi.org/10.1086/665744>
- Theilmann, J.–Wilhite, A. (1998): Campaign Tactics and the Decision to Attack. *The Journal of Politics*, 60(4), 1050–1062. <https://doi.org/10.2307/2647730>
- Vliegthart, R.–Boomgaarden, H. G.–Boumans, J. W. (2011): Changes in political news coverage: Personalization, conflict and negativity in British and Dutch newspapers. In *Political communication in postmodern democracy* (o. 92–110). Springer. http://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230294783_6
- Walter, A. S. (2012): Choosing the enemy: Attack behaviour in a multiparty system. *Party Politics*, 1354068811436050.
- Walter, A. S. (2014): Negative campaigning in Western Europe: Similar or different? *Political Studies*, 62(1 suppl), 42–60.
- Walter, A. S.–Van der Brug, W. (2013): When the gloves come off: Inter-party variation in negative campaigning in Dutch elections, 1981–2010. *Acta Politica*, 48(4), 367–388.
- Walter, A. S.–Van der Brug, W.–van Praag, P. (2014): When the stakes are high: Party competition and negative campaigning. *Comparative Political Studies*, 47(4), 550–573.
- Wattenberg, M. P.–Brians, C. L. (1999): Negative Campaign Advertising: Demobilizer or Mobilizer? *American Political Science Review*, 93(4), 891–899. <https://doi.org/10.2307/2586119>
- Wicks, R. H.–Souley, B. (2003): Going Negative: Candidate Usage of Internet Web Sites during the 2000 Presidential Campaign. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 80(1), 128–144. <https://doi.org/10.1177/107769900308000109>

ÚT A FIDESZHEZ

Politikai szocializációs utak a pártválasztáshoz a magyar egyetemisták körében*

Kmetty Zoltán
(TK Recens, ELTE TáTK)

Szabó Andrea
(TK PTL, ELTE ÁJK)

*A tanulmány beérkezett: 2021. október 19., opponálás: 2021. november 9. – november 25.,
véglegesítve: 2021.12.01.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Az elmúlt évtizedben több publikáció jelent meg a magyar fiatalok és ezen belül az egyetemisták és főiskolások pártválasztásáról. Ezek az elemzések utalnak arra, hogy a fiatalok útja a pártokhoz összefügghet a kibocsátó család összetételével, a szociokulturális környezettel, a kortárs csoport összetételével, de az iskolarendszer szocializációs mechanizmusaival is. Kevés olyan tanulmány született azonban, amely a szocializációs dimenziókat együttesen, dinamikusan vizsgálta, és azt elemezte, hogy milyen politikai szocializációs utak révén kapcsolódik egy fiatal egy adott párthoz.

Kutatásunkban komplex SEM-modellek (Strukturális Egyenletek Modellezése) segítségével felrajzoljuk azokat a tipikus utakat, amelyek nagy statisztikai valószínűséggel vezetnek el a Fideszhez. Azt feltételezzük ugyanis, hogy a rendszerváltás óta megfelelő hosszúságú idő telt el ahhoz, hogy a domináns párthoz vezető tipikus út pártidentifikációs alapon jöjjön létre.

Eredményeink azt mutatják, hogy az egyetemisták körében a Fideszhez kötődés döntő faktora a vallásosság. Az értékek mentén definiált konzervativizmus ugyanakkor nem játszik szerepet, de a bal–jobb tengelyen való elhelyezkedés fontos diszkrimináló faktor.

Kulcsszavak: politikai szocializáció ■ politikai identitás ■ pártválasztás ■
Fidesz ■ egyetemisták

BEVEZETŐ¹

Az elmúlt évtizedben több publikáció jelent meg a magyar fiatalok és ezen belül az egyetemisták és főiskolások pártválasztásáról (Szabó–Kern, 2011; Reiner–Oross–Keil, 2012; Kmetty, 2014; Róna, 2017; Kmetty, 2017; Böcskei, 2017;

* A szerzők külön köszönetet mondanak az opponenseknek, akik értékes javaslatokkal járultak hozzá a tanulmány elkészítéséhez. A tanulmány megvitatásra került a TK Politikatudományi Intézet Politikai Viselkedés Osztálya előtt. Köszönjük a sok fontos megjegyzést, kiegészítést és tanácsot, amit az osztálytagok a tanulmányhoz nyújtottak.

Bíró-Nagy, 2017; Oross–Róna–Szabó, 2017; Mráz, 2018; Kmetty, 2019). Ezek az elemzések utalnak arra, hogy a fiatalok útja a pártokhoz összefügghet a kibocsátó család összetételével, a szociokulturális környezettel, a kortárs csoport összetételével, de az iskolarendszer szocializációs mechanizmusaival is.

Tudomásunk szerint azonban kevés olyan tanulmány született Magyarországon – nemzetközi szinten sem jellemző az ilyen szintű kutatás –, amely a szocializációs dimenziókat együttesen, dinamikusan vizsgálta és azt elemezte, hogy milyen politikai szocializációs utak révén kapcsolódik egy fiatal egy adott párthoz. Ahhoz ugyanis, hogy egy ilyen kérdésfeltevésre megfelelő válasz legyen adható, speciális kérdésparkra építő, speciális mintán felvett empirikus adatfelvételre van szükség. A politikai szocializációs irodalom ugyanis abból az állításból indul ki, hogy a szocializációs folyamatok egész életen át zajlanak, amelyek közvetlenül vagy közvetve hatnak a pártválasztásra. Kétségtelen ugyanakkor, hogy minél idősebb valaki, annál inkább kialakult a társadalmi identitáshoz kapcsolódó politikai identitás, a nagyon fiatalok körében pedig még nem stabil a politikai identitás. Éppen ezért ideális az egyetemista réteg, mert esetükben feltételezhető – a megfelelő életkor, a politikailag ösztönző társadalmi közeg, valamint a politikai szocializációs ágensek koncentrált jelenléte okán –, hogy képesek saját politikai identitásuk kialakulásáról információval szolgálni. A szakirodalom is beszél ugyanis formatív évekről, vagyis arról az időszakról, amikor a legerőteljesebb hatások érik az egyént, az én-tudat kialakulása a legintenzívebb szakaszban van (Grasso, 2014).

Kutatásunkban komplex SEM-modellek (Strukturális Egyenletek Modellezése) segítségével felrajzoljuk azokat a tipikus utakat, amelyek nagy statisztikai valószínűséggel vezetnek el ahhoz, hogy egy fiatal, történetesen egy egyetemista szavazatával egy politikai pártot támogasson. Jelen munkákban egész pontosan az egyetemisták Fideszhez vezető szocializációs útjait vizsgáljuk. A Fidesz 1988 óta folyamatosan a politikai alrendszer meghatározó szereplője, amely liberális-radikális-pragmatikus FIDESZ-ből vált konzervatív, erősen jobboldali beállítódású, 2010 óta kétharmaddal kormányzó domináns párttá (Bozóki, 1992; Fischer, 1992; Balázs–Hajdú, 2017; Balázs, 2018; Tóth–Szabó, 2018). Ebben a harminc évben mindvégig a fiatal nemzedékek, köztük az egyetemisták által az egyik, hanem a leginkább támogatott párt volt (Szabó–Kern, 2011; Mráz, 2018). Tanulmányunkban azt feltételezzük, hogy a rendszerváltás óta megfelelő hosszúságú idő telt el ahhoz, hogy a Fideszhez vezető tipikus út pártidentifikációs alapon jöjjön létre.

Eredményeink azt mutatják, hogy az egyetemisták körében a Fideszhez kötődés döntő faktora a vallásosság. Az értékek mentén definiált konzervativizmus ugyanakkor nem játszik szerepet a Fidesz támogatásában, de a baljobb tengelyen való elhelyezkedés fontos diszkrimináló faktor.

SZAKIRODALMI HÁTTÉR – POLITIKAI SZOCIALIZÁCIÓ ÉS PÁRTVÁLASZTÁS

A pártválasztás és az emögött létrejövő pártidentitás kialakulásával kapcsolatban legalább két, egymással versengő modell figyelhető meg a szakirodalomban (Kroh–Selb, 2009; Boonen, 2019): a tradicionista és a revizionista fel fogás. A szociológiai tradícióhoz legközelebbi politikai viselkedés-iskola a csoporthatásra, illetve a pártválasztás társadalmi beágyazottságára koncentrálnak (Lazarsfeld–Berelson–Gaudet, 1944), míg a pártidentifikáció modellje (Campbell et al., 1960) a választók hosszú távú pártazonosulását állítja az elemzés középpontjába. A fiatal szavazók párt identifikációja kapcsán elsősorban a szociológiai iskolának van széles irodalma, amelyek egyrészt a politikai szocializációs aspektusokat hangsúlyozzák, másrészt az egyes szocializációs ágensek szerepét emelik ki.

A tradicionistákkal szemben a revizionisták (Hooghe–Wilkenfeld, 2008; Oscarsson–Rosema, 2019) ha nem is vitatják, de legalábbis árnyalják azt a fel fogást, hogy a pártidentifikáció az életkor korai szakaszában, elsősorban a szülői politikai szocializáció révén alakul ki, ami élethosszig fennmarad és legfeljebb egyedi, alkalmi jellegű döntések mentén, egy-egy konkrét választási szituációban változik. Az elmúlt években készített nemzetközi kutatások azonban továbbra is erős bizonyítékokat szolgáltattak arra, hogy a pártidentifikáció kialakulásában a fiatalkori családi politikai szocializációnak jelentős, ha nem döntő hatása van (Boonen, 2019, Hooghe–Boonen, 2015, Fitzgerald, 2011, Jennings–Stoker–Bowers, 2009, Kroh–Selb, 2009).

A politikai szocializáció ugyanis olyan sokcsatornás folyamat, amelynek során kialakul az egyén politikai identitása (Csákó–Murányi–Sík–Szabó, 2010: 423.). A különböző csatornák (ágensek) közül a politikai szocializációs folyamatok értelmezésekor a családot, az iskolát, a kortárs csoportokat és a médiát szokás a leggyakrabban vizsgálni (Froman, 1961).²

A család fontosságát a szülők által képviselt értékrend, a politikai attitűdök, valamint a társadalmi reprezentációk összessége hordozza (Muxel, 1999, 106–109.). Jennings és Niemi (1968, 1974, 1981) generációkutatásai, valamint a pártidentifikáció michigani iskolai kutatóinak munkái a családi pártidentifikáció átörökítésének különböző mechanizmusát/csatornáját írják körül (Jennings–Stoker–Bowers, 2009). Mindenekelőtt ilyen a család társadalmi státusa (beleértve az iskolázottságot és foglalkozási státust), amit kiegészít a szülők politizáltságának foka. Ez a politikai kommunikáció gyakoriságát (Kroh–Selb, 2009) jelenti, egészen pontosan azt, hogy milyen gyakran és milyen intenzíven beszélgetnek a szülők a gyermekeikkel politikáról (Kim–Stattin, 2019). Fontos átörökítési csatorna a szülő politikai identitás mintázatainak stabilitása és homogenitása. Thomassen és Rosema (2009) hívja fel a figyelmet ugyanakkor arra, hogy az átörökítési mechanizmusok nem függetlenek a pártrendszerektől.

A szociális tanulás folyamatában világos elvek írhatók le: ha 1.) a szülő nézetei világosak és következetesek (konzisztensek), a családi szocializáció is erőteljesebb lesz. Ha egy családban a szülőknek van konkrét politikai pártpreferenciája, a politikai értékrendszerük határozott, akkor a szociális tanulás során a gyermek preferenciái is nagyobb valószínűséggel alakulnak ki. Ha a pártpreferencia nem stabil pártidentifikáción alapul, kevésbé lesz hatékony a szülő-gyermek transzmisszió. 2.) Minél homogénebb a szülők politikai nézetrendszere, annál könnyebb és hatékonyabb az értékátadás. Ebben a folyamatban 3.) a vallásosságé, mint transzmissziós szíjé az egyik döntő mozzanat – nem tagadják ugyanakkor a szülői társadalmi háttér és az iskolai klíma szerepét sem (Ozmen–Brelford–Danieu, 2018). A szülői hatás ráadásul az idő múlásával is kimutatható. Azok, akik konzekvens, erőteljes politikai szocializációban részesültek, a későbbiekben is „ellenállnak” a változásoknak, mert a szülői szocializáció stabil keretet biztosít számukra. Jennings, Stoker és Bowers (2009) arra a következtetésre jut, hogy a fenti megállapítások különösen igazak a pártosság tekintetében, amelyet minden más politikai értéknél stabilabban átvesznek a fiatalok.³

Jennings és munkatársai eredményeivel kapcsolatos legfontosabb ellenérv, hogy az az amerikai, kétpárti szisztémában érvényes, de az európai, többpárti rendszerben a modell alkalmazhatósága megkérdőjelezhető. Hooghe és Boonen (2015: 141.) Belgium flamand nyelvű régiójában vizsgálták a családi szocializáció politikai értékátadó funkcióját, és azt találták, hogy a pártosság kialakulásában többpárti környezetben is döntő jelentősége van a szülőknek. Az erősen politizáló családokban különösen hatékonyan működik az átörökítés. Azt találták, hogy többpártrendszerben közvetlen, erős szülői politikai átörökítési mechanizmusok működnek. Mindamellett kimutatták, hogy a családon belüli, politikáról szóló kommunikáció szignifikáns és pozitív hatást gyakorol a gyermek politikai pártválasztására – azaz nagymértékben elősegíti. Kutatásuk harmadik fontos megállapítása pedig az volt, hogy elsősorban az apával folytatott beszélgetés tudja a párthoz való kapcsolódást erősíteni, az anyával zajló kommunikációnak nincs szignifikáns hatása. Azt állítják, hogy az apák egyszerűen másképpen – meggyőzőbben, célirányosabban – beszélgetnek a politikáról gyermekeikkel, mint az anyák. Végső soron úgy vélik, hogy a kapott eredményeik meggyőző bizonyítékul szolgálnak ahhoz, hogy a generációk közötti közvetlen politikai értékátadás a belga társadalomban régóta meglévő törésvonalak tartós fennmaradását és így a pártrendszer továbbélését eredményezik.

Hooghe és Wilkenfeld (2008) az ESS adatain végzett kutatásai jelzik, hogy a közép-európai országok (Lengyelország, Csehország, Szlovénia) valamint az észak-európai országok fiataljainak politikai értékfelfogása lényegesen különböző, ugyanakkor országcsoportonként a különböző korosztályok (14, 18 és fiatal felnőttek) között meglepő hasonlóságok mutathatók ki. Ebből arra kö-

vetkeztetnek, függetlenül attól, mely országról van szó, a politikai szocializáció politikával és az állampolgári attitűdökkel kapcsolatos része viszonylag korán és stabilan rögzül. Nagyon érdekes azonban, hogy a fenti kutatásoknak ellentmondóan, a választási részvételi szándék vonatkozásában eredményeik nem ennyire egyértelműek. Azt találták ugyanis, hogy a személyes, az életkor későbbi szakaszaiban bekövetkező tapasztalatok befolyásolhatják az e téren szerzett, kezdeti szülői preferenciákat.

A fiatalok szavazói mintáinál a szocializációs aspektus mellett egy másik lehetséges motívum lehet, hogy melyik párt van az adott időpillanatban hatalmon. A bizonytalan, gyenge pártkötődéssel és alacsony politikai tudással rendelkező csoportok esetében jellemző pártválasztási motívum lehet az inkumbens hatásmechanizmus, tehát arra a pártra szavazás, amelyik éppen hatalmon van (Calle–Martinez–Orriols, 2010). Ebben az esetben tehát nem a szocializációs csatornák működnek, és nem is témák menti szavazás a jellemző, hanem egyfajta „tanult tehetetlenség”, a meglévő hatalmi helyzet elfogadása.

Boonen (2019: 111.) az új kutatási eredményeket, az ágensek közötti „versenyt” mérlegelve úgy véli, hogy az alapvető következtetés, miszerint a szülők továbbra is a legfontosabb inspirációs forrásai a fiatalok pártállásának kialakulásánál, kétségtelenül bizonyítható. Sőt, kutatása szerint a többpárti környezetben a szülők a politikai tanulási folyamat során olyan eszközökkel is élnek, mint a negatív preferencia megtanítása, a negatív orientációk átörökítése (melyik az a párt, amit semmiképp sem támogatunk). Kim és Stattin (2019) pedig jelzik, hogy szemben a sztereotípiákkal, a fiatal felnőttek még gyakrabban folytatnak politikai beszélgetést szüleikkel, mint korábbi életszakaszukban, így a család befolyásoló szerepe nem csökken a fiatal felnőtteknél, hanem egyenesen növekszik a pártidentitás kialakulásában.

Több kutató (Dostie-Goulet, 2009; Rill–McKinney, 2011) úgy véli, hogy különösen fiatal felnőtt korban a családon kívüli alternatív politikai szocializációs ágensek hatásait is érdemes megvizsgálni. A szakirodalom azt feltételezi ugyanis, hogy ebben az időszakban felértékelődhetnek a kortárs csoportok, a barátok, az ismerősök vagy éppen az aktuális partnerek. Kim és Stattin (2019) azonban meggyőzően bizonyítja, hogy a fiatalok kortársaikkal folytatott politikai vitái nem vezetnek a szüleikkel folytatott ilyen jellegű beszélgetések csökkenéséhez, inkább az ellenkezője látszik igaznak. A szülői hatás tehát még fiatal felnőtt korban is meghatározó jelentőségű és túlmutat önmagán.

Jóval kevesebb szó esik a szakirodalomban az iskola pártidentitásra irányuló politikai szocializációs hatásáról (hangsúlyozzuk, hogy más területen, pl. állampolgári nevelés, nagyon is fontos a szerepe). Jennings, Stoker és Bowers (2009) felhívja a figyelmet az iskolai környezet és klíma fontos szerepére a családi szocializáció árnyalása szempontjából. Bognár és Szabó (2017) azt feltételezi, hogy az iskola elsősorban a politikai ideológiai elköteleződést befolyá-

solja manifeszt és látens hatásokkal egyaránt. Az iskolának egyrészt szerepe van a politikai ismeretek átadásában, másrészt szerepmintákat és tapasztalatokat is közvetít. Az iskolában ugyanis leképeződik a politikai rendszer, a társadalom viszonyrendszere. Itt tanulják meg a fiatalok a hatalomhoz, a tekintélyhez, a hierarchiához való viszonyulást, valamint az érdekvényesítés, így a részvétel társadalmilag elfogadott formális és informális technikáit is (Farnen, 2003; Csákó, 2012; Szabó I., 2009).⁴ Reidy és munkatársai (2015) kelet-európai konfliktusos társadalmi szituációban a szülők és a kortársak szocializációs hatásán kívül az iskola és a média hatására is felhívják a figyelmet. Tanulmányukban hangsúlyozzák, hogy a szülők a másodlagos szocializációs ágensek hatásait is „szűrrik” azáltal, hogy kiválasztják milyen iskolába járatják a gyermekeiket, valamint, legalábbis gyermekkorban, igyekeznek megszűrni a médiaforrásokat.

A Fideszhez kötődés elméleti háttere

A fenti irodalmi összefoglaló világosan jelzi, hogy a pártidentitás kialakulásában – amelynek a pártpreferencia az egyik kézzel fogható megnyilvánulása – kétségtelenül a szülőknek van a legnagyobb befolyása. Fontos azonban felhívni a figyelmet arra, hogy a politikai szocializáció elválaszthatatlan az adott társadalom politikai kultúrájától, történelmétől, múltához való viszonyától (Csákó, 2004: 542.). A politikai szocializációs folyamatot ugyanis befolyásolja a közvetlen környezet, ugyanúgy, ahogy a társadalom általános jellege és – témánk szempontjából ez különösen fontos – az adott ország politikai rendszere (Percheron, 1999). A pártokhoz vezető út, egy viszonylag stabil pártidentitás kialakulása, nyilvánvalóan elképzelhetetlen egy rendszerváltó, azaz gyors és mély politikai változásokat előidéző időszakban. A magyar választók magatartásával foglalkozó kutatások (Körösényi, 2015; Szabó, 2015; Tóka, 2018; Enyedi–Tardos, 2018; Tóth–Szabó, 2018) egyöntetűen azt bizonyítják, hogy az 1989–1990-es rendszerváltozás óta eltelhetett annyi idő, amely lehetővé tette, hogy fokozatosan kialakuljanak stabil választói attitűdök, és vélelmezhetően 2018/2019-re az identitásalapú választói döntéseknek is kiemelkedő lehet a mértéke.

Elméletileg felállítható egy lehetséges politikai szocializációs útmodell, amely tartalmazza azokat a szocializációs ágenseket és csatornákat, amelyek elősegítik a pártpolitikai identitás kialakulását. Minél fiatalabb valaki, annál inkább a családon belüli viszonyok, a családi kommunikáció mélysége és tartalma befolyásolhatja a politikai én és azon keresztül a politikai identitás kialakulását. Az ifjúkori életszakasz kezdetén más ágenseknek, a kortársaknak, az iskolának, és a saját, közvetlen, egyéni tapasztalatoknak is tulajdonítunk szerepet. Az egyetemistáknál pedig az egyéni tapasztalatok mellett jelennek meg a korábbi ágenshatások is. Az egyetemisták kiemelése tehát a teljes 15–29 éves ifjúsági társadalomból jelezheti a családi és a kortárs csoportok közötti

„ágensverseny” egyfajta eredményét is. Az egyetemisták egyébként is fontos csoportját alkotják a fiataloknak, mert mintaadóul szolgálnak számukra. Az egyetemisták gondolkodásmódja, életmódja és életstílusa többnyire túlmutat önmagán: az 1960-as évek óta hatással bír nemcsak a náluk fiatalabb, de az idősebb korosztályokra egyaránt. A magyar történelemben, az 1848-as, az 1956-os forradalomban játszott szerepük miatt a politikai osztály számára sem közömbösek. E csoport tagjai azok, akik a leghamarabb és talán a legkarakterebben rajzolják ki a mindenkori társadalmi, politikai, gazdasági változásokat (Szabó–Oross, 2017).

Van azonban még egy fontos szempont, ami miatt kiemelt az egyetemisták szerepe. Életkorukból adódóan többnyire első választók. A szakirodalmi áttekintés állításait figyelembe véve a performatív éveik alatt történik meg a politikai szocializáció révén fokozatosan kialakuló politikai identitásuk pártpreferenciában történő megnyilvánulása. Nem állítjuk, hogy ezzel le is zárul a politikai identitásuk fejlődése, de az első választáson való részvétel ennek döntő jelentőségű eseménye lehet.

Érdeemes külön is megvizsgálni a Fidesz–MPSZ-hez vezető út elméleti hátterét is. Különösen azért, mert a különböző empirikus kutatások az 1990-es években (Fischer, 1992; Stumpf, 1995), illetve a 2000 óta zajló nagymintás ifjúsági vizsgálatok szinte egyöntetűen azt jelezték, hogy harminc év távlatában épp a Fidesz tudta a magyar fiatalokat a leginkább megszólítani (Szabó–Kern, 2011; Mráz, 2018). Támogatottsága mindvégig magas, illetve kiemelkedően magas volt a 15–29 éves népességben és az egyetemistáknál (Szabó, 2019) is. Oross és Szabó (2019) a Fidesz–MPSZ-hez kötődés kialakulásának három, időben jól elkülöníthető szakaszát írja le. Az első a megalakulás és az azt követő néhány év, amikor a Fiatal Demokraták Szövetsége (FIDESZ) önmagát ifjúsági szervezetként definiálta, és kifejezett célja volt az ifjúságot szervező, „autentikus” erővé válni. A második szakaszban a Fidesz nem öndefiníciója révén szólította meg a fiatalokat, hanem tudatos kormányzati ifjúságpolitikát folytatva, komoly versenytárs híján egyedüli alternatívát jelentett a belépő új korosztályok számára. A Fidesz generációs újratermelődésének első komolyabb akadályá az új identitások megjelenése volt 2008/2009 táján, amikor is a Jobbik Magyarországért Mozgalom és a Lehet Más a Politika a fiatalok különböző rétegeit kívánta integrálni és új kötődéseket kialakítani (Szabó, 2015). Ebben az időszakban olyan plurális szocializációs életutak működhetek (Bognár–Szabó, 2014), ahol a Fidesz nem kizárólagos, hanem az egyik alternatívája volt a politikába belépő új generációknak, lásd kuruc.info és a Critical Mass-nemzedékek.

Végül a harmadik szakasz a 2010 utáni időszak, amellyel kapcsolatban a szerzőpáros két állítása érdemel figyelmet. Egyrészt, különösen 2015 után, olyan új nemzedékek belépése történik a politikába, akiknek a szülei még fiatal korukban, „természetes” úton maguk is fideszesek voltak, azaz beindulhatott a szocializációs cirkuláció (Oross–Szabó, 2019: 81.). Másrészt, miután

domináns pártról beszélünk, amely kétharmados többsége révén egyedülállóan széles karrierutakat, lehetőségeket, egzisztenciákat kínál a fiatalok számára, így a Calle, Martinez és Orriols (2010) által jelzett inkumbens hatásmechanizmus kezdett kialakulni: az egyébként alulszocializált magyar fiatalok ahhoz a párthoz kezdenek nagy arányban kötődni, amelyik éppen hatalmon van, és amelynek pozíciói megingathatatlanak látszanak.

Ezeknek a mechanizmusoknak jól ágyaz meg a vallásosság (lásd különösen Kmetty, 2014; Kmetty, 2019), amely segítheti a fiatalok döntéseit a pártválasztás során.

Adatok, módszerek

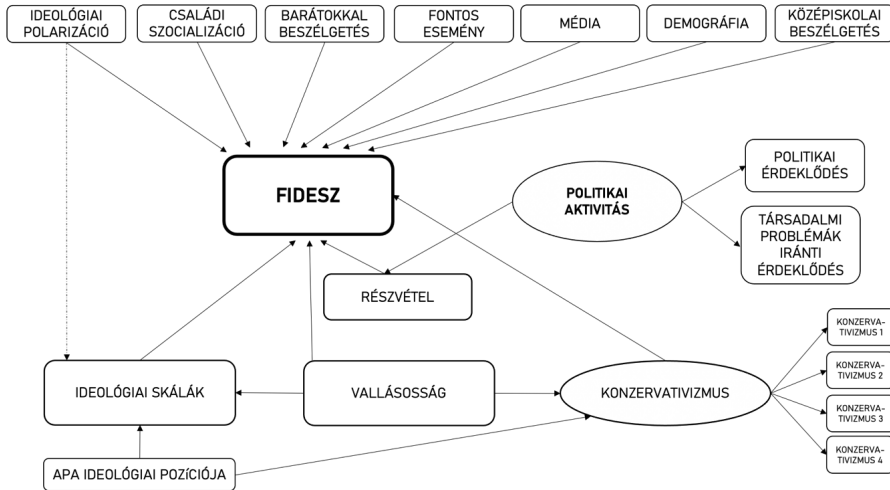
Elemzésünkben tehát egyrészt azt feltételezzük, hogy az 1989/1990-es rendszerváltás óta eltel harminc év elegendő történelmi idő volt ahhoz, hogy Magyarországon is létrejöjjenek tipikus politikai szocializációs életutak, amelyek elősegítik a pártidentitás kialakulását. A szakirodalom alapján elsősorban arra fókuszálunk, hogy a jelenlegi Fidesz–MPSZ egyetemista szavazók ténylegesen határozott és konzekvens, azaz homogén családi szocializációban részesülnek-e, tehát politikai preferenciájuk elsősorban a családi szocializációs hatások eredője. Fontos állításunk, hogy ennek a szocializációs útnak központi csatornája a valláshoz, vallási közösségekhez való tartozás, egészen pontosan azt állítjuk, hogy a konzekvens, homogén családi szocializáció mellett épp a vallásos neveltetés, illetve a vallásos attitűd lesz a Fideszre, mint önmagát keresztény-konzervatívnek nevező pártra való szavazás legfontosabb tényezője. –

Tanulmányunkban az Aktív Fiatalok Magyarországon kutatáscsoport az 2019-es, negyedik hullámának adatait elemeztük. A 800 fős, face to face adatfelvétel 2019 februárjában került lekérdezésre a magyarországi egyetemek és főiskolák kampuszain (az adatfelvételtől részletesen lásd Szabó, 2019). Fontos megjegyezni tehát, hogy a kapott eredményeink nem a teljes magyar 15–29 éves korosztályra, hanem annak egy mintegy 200 000 fős, szűk, politikailag jóval aktívabb rétegére vonatkoznak (Oross–Szabó, 2018; Szabó–Oross, 2019).⁵ A személyes kérdezésen alapuló AF-kérdőív alap- és változó modulokból áll össze. 2019-ben a változó modul alapvetően politikai szocializációs kérdéseket tartalmazott.

A komplex szocializációs út feltárásához egy SEM-modellt illesztettünk az adatainkra. Egy SEM-modellben egyszerre illesztünk faktormodelleket (ezt nevezzük mérési modellnek) és regressziókat (ennek kapcsán lásd Koltai, 2013). Tehát egy faktoranalízissel kibővített útmodellként is felfoghatjuk ezt a módszertant.

Az illesztett modellt a következő sematikus ábra reprezentálja. A modelltől kitűnik, hogy a kérdőívpark lehetőséget nyújtott egy, a nemzetközi szakirodalomban is egyedülállóan komplex szocializációs mechanizmus feltárására (lényegében a teljes szocializációs ágensstruktúra hatását elemezni tudjuk).

1. ábra. Az illesztett SEM-modell⁶ sematikus ábrája

Forrás: saját szerkesztés

Függő változók

A modell középpontjában a Fideszes pártpreferencia kérdése áll. Ez egy két-értékű változó, ami azt mutatja, hogy egy most vasárnap tartandó választáson szavazna-e a Fideszre a kérdezett vagy sem.

Független és magyarázó változók

Az elméleti modellünkben a részvételi változó közvetítette a politikai érdeklődés és közéleti érdeklődés (politikai aktivitás) pártpreferenciára kifejtett hatását. Az elemzésben felhasznált négy kategoriális választási részvételi változó azt mérte, hogy ha most vasárnap parlamenti választást tartanának, elmenne-e a kérdezett szavazni (1: biztosan nem mennék el szavazni, 4: biztosan elmennék szavazni).

A másik létrehozott konfirmatív faktor a konzervativizmus-index, amit egyfajta alapértékként, konzervatív beállítódásként fogunk fel. Ez 5 kategóriás itemekből állt össze (a magasabb érték jelenti a konzervatívabb attitűdöt):

- A gyerekeknek meg kell tanulniuk, hogy a legfontosabb az engedelmesség és a tekintélytisztelet.
- Az országnak nem politikai programokra van szüksége, hanem erőskezű vezetőkre.
- Fokozott szigor szükséges a közrend védelmében: a rend fontosabb, mint a bűnelkövetők jogai.
- A menekültpolitikát nem lehet eléggé szigorítani.

Az elemzésünkben a szakirodalom és az elméleti modellünk alapján a vallási változóknak kitűntetett szerepe volt. A modellekben három vallásosságmutatót használtunk. A vallási önidentifikációs változót három kategóriában mértük (1: nem vallásos, ateista, 2: a maga módján vallásos, 3: az egyház tanítása szerint vallásos). A modellben szerepeltettünk egy változót, ami az egyházi középiskolára kérdezett rá (0: nem járt egyházi intézménybe, 1: járt egyházi intézménybe) és egy harmadik változót, ami az otthoni vallási jelképek meglétét elemezte (0: nincs otthon vallási jelkép, 1: van valamilyen vallási jelkép a lakásban, ahol él). A három vallási változót megpróbáltuk összevonni egy közös faktorba, de ehhez nem kapcsolódtak elég szorosan egymáshoz, ezért úgy döntöttünk, hogy külön-külön szerepeltetjük őket a modellben. –

A kérdezett ideológia önidentifikációját három klasszikus változóval mértük: a bal–jobb, a liberális–konzervatív és a mérsékelt–radikális tengelyen való elhelyezkedéssel (1–7 skála, ahol 1 a balt, a liberálist és a mérsékeltet, a 7 pedig a jobboldalit, a konzervatívot és a radikálist jelenti). A szülői ideológiai értéktáadás méréséhez ugyanezeket a skálákat az apa⁷ kapcsán is vizsgálta a kutatás. A válaszoló bal–jobb és liberális–konzervatív önbesorolásából készítettünk egy polarizációs változót is. Ebben a mutatóban azt összegeztük, hogy a két változón milyen távol helyezkednek el a kérdezettek a középső, 4-es értéktől.

Politikai szocializációs hatásokat mérő változók

Szülői szocializáció

Az ideológiai változók mellett, a szülői szocializációs hatást további három változóval mértük. A szülők (apa vagy anya közül a magasabb) iskolai végzettségét hét kategóriával (1: kevesebb, mint 8 osztály, 7: egyetemi diploma vagy doktori fokozat – MA/MsC, PhD/DIA), a családi beszélgetéseket társadalmi ügyekről három kategóriával (1: soha, 2: alkalmanként, 3: rendszeresen) és szintén három kategóriával a szülők politikai nézeteivel való egyetértést (1: nem, 2: részben, 3: teljesen).

Kortárs csoportok

A szülői beszélgetéshez hasonlóan azt is vizsgáltuk, hogy a kortárs csoportok milyen hatást gyakorolnak a politikai affinitás kialakulására. Ezt a barátokkal való közéleti beszélgetés gyakoriságával elemeztük: (1: soha, 2: alkalmanként, 3: rendszeresen).

Iskola

A politikai szocializáció harmadik fontos ágense az iskola. Ahogy azt korábban jeleztük, az iskolával kapcsolatban elsősorban közvetett hatásokat feltételezünk. Az iskolai szocializációt azzal a kérdéssel vizsgáltuk, hogy emléke-

zete szerint középiskolában milyen gyakran beszélgettek közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról (1: soha, 2: alkalmanként, 3: rendszeresen).

Média

A médiakörnyezetet három változóval is vizsgáltuk. Egyrészt bevontuk az online tájékozódás gyakoriságát (ötös skálán, ahol 1: soha, 5: minden nap). Másrészt külön változókat definiáltunk arra, hogy ellenzéki vagy kormánypárti médiatermékekből tájékozódik-e a hallgató. Ezeket a változókat dichotóm kategóriával mértük (0: nem tájékozódik inkább kormánypárthoz kötődő/inkább ellenzékhez kötődő médiában, 1: tájékozódik azokból).

Végül az utolsó szocializációs változó a saját, egyéni tapasztalatok jelentőségét igyekszik megvizsgálni. Azt mértük ugyanis, hogy volt-e olyan esemény, történés, amely alapvetően határozta meg jelenlegi politikai nézetei kialakulását a kérdezettnek (1: nem volt ilyen esemény, 2: volt ilyen esemény).⁸

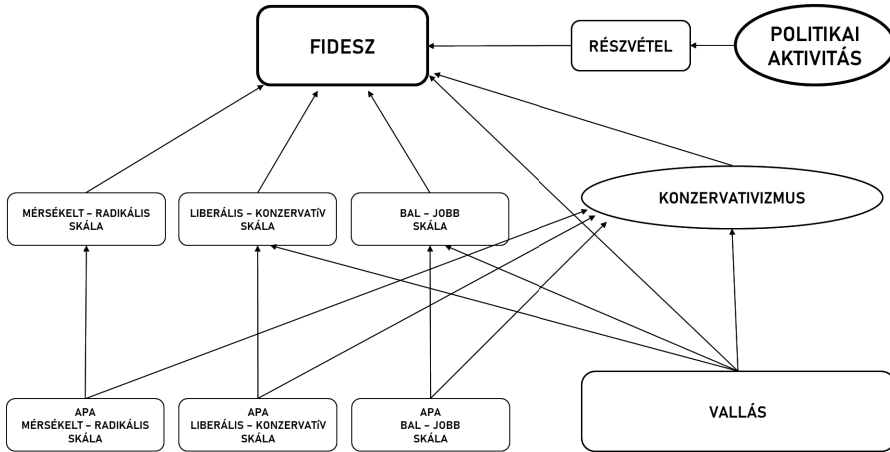
Kontrollváltozók

A regressziós modellekben, alapvetően kontrollcéllal, szerepeltettünk demográfiai változókat is. A nem (1: férfi, 2: nő) és az életkor mellett egy négykategóriás szubjektív anyagihelyzet-változót (1: nehezen él, 4: gondok nélkül él) és azt, hogy Budapesten él-e a kérdezett (0: nem, 1: igen). A felhasznált változók alapgöszlászai elérhetőek a mellékletben.

A nagyon széles változószett azt is indukálta, hogy jelentősen lecsökkent volna az esetszám a SEM alkalmazásakor, ha nem használunk valamilyen adatpótlási megoldást. A modul robusztusságának megőrzése érdekében egy többszörös imputálásos megoldás mellett döntöttünk (Rubin, 1987). Ehhez az R program MICE-csomagját használtuk fel. Öt adatbázist generáltunk: az eredmények az ezekre az imputált adatbázisokra illesztett modellek együttes kiértékelései.⁹ A SEM-modellt szintén R-ben illesztettük. Ehhez a Lavaan-csomagot használtuk.¹⁰

Az elemzésben a politikai affinitás és a Fideszre szavazás regressziós modelljeit mutatjuk be. A Fidesz regressziós táblájában nem csak a direkt, hanem az indirekt¹¹ utakat is bemutatjuk. Az apa ideológia pozíciója, valamint a valóságosság a kérdezett egyetemista ideológiai pozícióján keresztül, valamint a konzervativizmusfaktoron keresztül is hathatott a Fideszre való szavazás szándékára. A politikai affinitás hatását pedig a részvételen keresztül mértük.¹² Ezeket az utakat mutatja a 2. ábra.

2. ábra. Indirekt magyarázó változók a SEM-modellben

Forrás: saját szerkesztés

A regressziós modellekben lineáris illesztést alkalmaztunk. Mivel a Fideszes pártpreferencia kétértékű, ezért a binomiális logisztikus regresszió lett volna az ideális választás, ezt azonban a fenti paraméterezés mellett nem tudtuk beállítani. Az eredményeink robusztusságának tesztelésére a Fideszes pártpreferenciára építettünk egy külön logisztikus modellt a SEM-en kívül is, amit szintén bemutatunk az elemzésben. Utóbbi modell alapján elemzésünk végén megvizsgáljuk azt is, hogy a független változók között milyen interakciók tudnak hozzáadni a függő változó magyarázatához.

EREDMÉNYEK

Az illesztett SEM-modellben a Fidesz regresszióra fókuszálunk elsősorban. A direkt utak közül az egyik legnagyobb Beta-értéke a vallási önbesorolásnak volt a modellben. Ez jól rezonál a korábbi szakirodalmi eredményekre. Az ott-honi vallási jelkép és az egyházi középiskolába járás azonban már nem függött össze a Fidesz választásával. A vallás azonban nem csak direkt módon jelenik meg, hanem áttételesen is, az ideológiai változókon keresztül. Az itt mért 0,08-es Beta-érték bár nem magas,¹³ de szignifikáns.

A Fideszre való szavazás regressziós modelljében a vallás mellett a másik fontos indikátorcsoport, az ideológia változók. Mind a jobboldali, mind a konzervatív önbesorolás szignifikánsan összefüggött a Fidesz-preferenciával. A két változónak hasonló az ereje. Viszont a konzervativizmus-főkomponens 5%-os szinten nem mutatott összefüggést a kormánypárt választásával, 0,07-es szignifikanciaértéket kaptunk, tehát az elfogadás határa körül volt a

szignifikancia értéke. Bár ezt a hatást a későbbi kutatásokban érdemes lesz tovább vizsgálni, feltételezésünk szerint ez arra utalhat, hogy a preferenciákat kevésbé az értékek jelölik ki, mint inkább a pártok ideológiai önidentifikációja. A konzervativizmus kapcsán érdemes azonban még egy tényezőt kiemelni. Az egyetemista mintában (is) azt lehet látni az alapkérdések alapján, hogy a többség inkább rendpárti és fontosnak tartja az engedelmességet és a tekintélytisztelést. Tehát nem arról van szó, hogy az egyetemista Fideszre szavazók nem lennének konzervatívok. Sokkal inkább arról van szó, hogy a teljes sokaság is konzervatív és ebből már nem lógnak ki jelentősen „felfele” a Fidesz szimpatizánsok.

1. táblázat. Fidesz preferencia, regressziós modell

		B	Std. Error	Beta	Sig
	<i>Liberális–konzervatív</i>	0,04	0,01	0,19	0,00
	<i>Bal–jobb</i>	0,05	0,01	0,18	0,00
	<i>Vallásosság</i>	0,09	0,03	0,17	0,00
	<i>Részvételi szándék választáson</i>	0,08	0,02	0,17	0,00
	<i>Kormánypárti oldalakról tájékozódás</i>	0,18	0,07	0,12	0,01
	<i>Ellenzéki oldalakról tájékozódás</i>	-0,08	0,03	-0,11	0,01
	Konzervativizmus (PC)	0,05	0,03	0,10	0,07
	Családdal beszélgetés	0,06	0,03	0,09	0,10
Direkt utak	Nem	-0,05	0,02	-0,07	0,05
	Kor	-0,01	0,01	-0,06	0,05
	Baráttal beszélgetés	-0,02	0,03	-0,03	0,55
	Szülői iskolai végzettség	0,02	0,01	0,06	0,16
	Egyetértés szülővel	0,02	0,02	0,03	0,44
	Egyházi középiskola	0,03	0,04	0,03	0,50
	Mérsékelt-radikális	-0,01	0,01	-0,02	0,58
	Budapest	0,02	0,03	0,02	0,50
	Anyagi helyzet	0,01	0,02	0,02	0,67
	Vallási jelkép	-0,01	0,04	-0,01	0,76
	<i>Apa: Bal–jobb</i>	0,02	0,00	0,09	0,00
	<i>Apa: Liberális–konzervatív</i>	0,02	0,01	0,07	0,00
Indirekt utak	Apa: Mérsékelt–radikális	0,00	0,00	0,00	0,77
	<i>Vallásosság</i>	0,04	0,01	0,08	0,00
	<i>Politikai aktivitás</i>	0,04	0,01	0,07	0,00
Kiigazított R ²				29,4%	

Félkövér betű jelentése: $p \leq 0,05$ szinten szignifikáns összefüggés.

Forrás: Aktív Fiatalok, 2019.

A bal–jobb és liberális–konzervatív ideológiák szerepe nem csak az egyetemisták önbesorolása kapcsán érdekes, hanem a szülők (apa) ideológiai pozícióján keresztül is.¹⁴ Indirekt hatásként mind a jobboldali, mind a konzervatív szülői pozíció szignifikánsan megjelenik a modellben. Nagyon érdekes, és a nemzetközi szakirodalmi tapasztalatokkal részben ellentétes az az eredmény, amely szerint a szülők szocializációs hatása közvetlenül nem mutatható ki a pártválasztásban. Mindhárom, szülők szerepét vizsgáló független változó (családdal beszélgetés, szülői iskolai végzettség, egyetértés a szülő politikai nézeteivel) nem mutat szignifikáns összefüggést a Fideszre való szavazással. A családi beszélgetések gyakorisága és a szülők végzettsége kapcsán ez az eredmény nem meglepő, itt inkább azt várjuk, hogy a politikai aktivitást fogják ezek a dimenziók meghatározni. A szülői egyetértésnél viszont vártunk pártidentifikációs hatást, de itt sem találtunk szignifikáns összefüggést.

A Fidesz preferencia összefügg a médiafogyasztással is, méghozzá a várt módon. A kormánypárti médiatermékeket fogyasztók nagyobb valószínűséggel a Fideszre szavazók, míg az ellenzéki orgánumokat fogyasztóknál kisebb a kormánypártra szavazás valószínűsége. Itt is érdemes kiemelni az ok-okozat kérdését. Nem feltétlen a média befolyásolja a pártválasztást, hanem akár megfordítva is igaz lehet: a pártválasztás befolyásolhatja a médiaszelekciót. Az irányt nem tudja kibogozni a modellünk, de az összefüggés létét jól mutatja.

Az utolsó két változó, amire érdemes felhívni a figyelmet, a választási részvétel direkt hatása, illetve a politikai affinitás indirekt hatása. Mindkettő pozitívan függ össze a Fidesz preferenciával. Itt azonban feltehetőleg nem azt látjuk, hogy a Fideszre szavazók aktívabbak a többi párt szavazóinál, hanem azt, hogy általában a pártot választók aktívabbak a pártot nem választóknál és a bizonytalanoknál. A politikai affinitás tehát közvetlenül erősíti a választási részvételt, ez pedig megjelenik a Fideszre szavazásban. Ebben a dimenzióban is érdemes az ok-okozat irányán elgondolkozni. Elméletileg olyan modell is felírható, ahol a pártidentitás generál részvételi szándékot. A modellt ettől függetlenül érdemes lehet a mostani formában megtartani, mert ezzel kontroll alatt tudjuk tartani a részvételi mozzanat szerepét, ami a többi változó hatásának interpretálásánál fontos lehet.

A módszertani fejezet végén jeleztük, hogy a regressziós eredményeinket teszteljük egy alternatív modellel is. Mivel a függő változó két értékű, ezért a logisztikus regresszió jobb választás statisztikai szempontból, mint a lineáris modell, amit a SEM-ben illesztettünk.

A logisztikus regressziót a SEM-modellen kívül futtattuk. A konzervativizmusindikátort egy egyszerű főkomponenssel definiáltuk. Ahogy a módszertani fejezetben jeleztük, az adathiányt a MICE-csomaggal pótoltuk, többszörös imputálással (öt imputált adatbázis). A 2. táblázat az öt mintán lefutott regresszió egyesített eredményét tartalmazza. Ebben a modellben csak direkt hatásaink vannak.

2. táblázat. Fideszes preferencia – binomiális logisztikus regressziós modell

	B	Std. hiba	Sig
Intercept	-5,57	1,90	0,00
<i>Ellenzéki oldalakról tájékozódás</i>	-0,78	0,27	0,00
<i>Családdal beszélgetés</i>	0,53	0,25	0,03
<i>Vallásosság</i>	1,00	0,20	0,00
<i>Részvételi szándék választáson</i>	0,42	0,17	0,01
<i>Konzervatívizmus (PC)</i>	0,45	0,15	0,00
<i>Bal–jobb</i>	0,30	0,11	0,00
<i>Liberális–konzervatív</i>	0,29	0,09	0,00
Kor	-0,11	0,06	0,04
Kormánypárti oldalakról tájékozódás	0,61	0,38	0,11
Egyházi középiskola	0,12	0,30	0,69
Vallási jelkép	-0,33	0,28	0,25
Budapest	0,19	0,28	0,50
Nem	-0,10	0,25	0,70
Baráttal beszélgetés	-0,36	0,22	0,10
Egyetértés szülővel	0,08	0,21	0,71
Anyagi helyzet	0,10	0,19	0,61
Szülői iskolai végzettség	0,03	0,10	0,72
Mérsékelt–radikális	-0,04	0,09	0,69

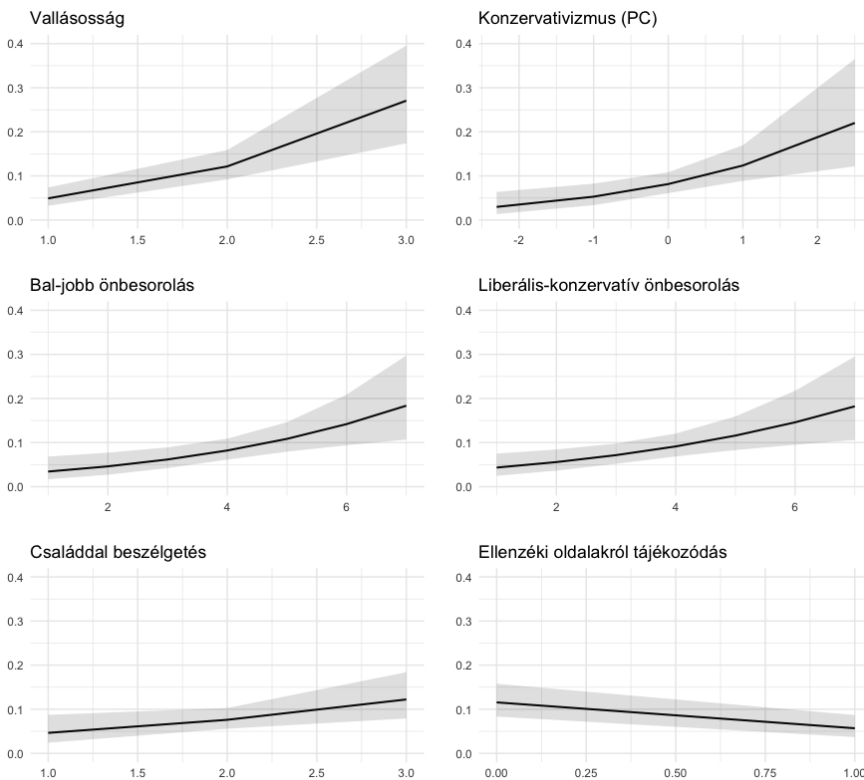
Félkövér betű jelentése: $p \leq 0,05$ szinten szignifikáns összefüggés.

Forrás: Aktív F fiatalok, 2019.

A logisztikus modell eredményei részben megegyeznek a korábbiakkal, de vannak árnyalatbeli különbségek.¹⁵ A vallási változók közül, a vallásosság szintjét mérő változó továbbra is szignifikáns, a vallási jelkép és az egyházi középiskola pedig nem volt szignifikáns. A bal–jobb- és a liberális–konzervatív-változó működése is megegyezik a korábban látottakkal, azonban a konzervatívizmus-főkomponens szignifikáns ebben a modellben, míg a SEM esetében nem találtunk összefüggést 5 százalékos szinten. Részben eltérő eredmény az is, hogy a szülői szocializáció egyik komponense, a szülőkkal való politizálás gyakorisága összefüggést mutatott a Fideszes preferenciával a logisztikus eljárásban. A médiaváltozók közül a kormánypárti médiából való tájékozódás a SEM-modellben inkább erős pozitív értéket mutatott, míg a logisztikus modell nem mutat szignifikáns összefüggést, viszont az ellenzéki tájékozódás mindkét esetben igen.

A logisztikus modellekben nagyon nehéz definiálni az egyes változók hatását, mivel klasszikus standardizálásra nincsen lehetőség. Az átlagos marginális hatások megbecslésével (Average Marginal Estimation: AME) viszont képet kaphatunk, hogy a független változók egyes szintjein mekkora a függő változó becslött értéke. A következő ábrán ezeket a marginális becsléseket mutatjuk be, a leginkább releváns és szignifikáns független változókra. Az ábrákon az Y tengely minden esetben a becslött Fideszes preferenciát mutatja, az X tengelyen pedig a független változók vannak. A fekete vonalak a pontbecslést mutatják, a körülöttük látható szürke zóna pedig a becsléshez tartozó hibát.

3. ábra. Marginális hatás becslései a Fideszes preferenciára

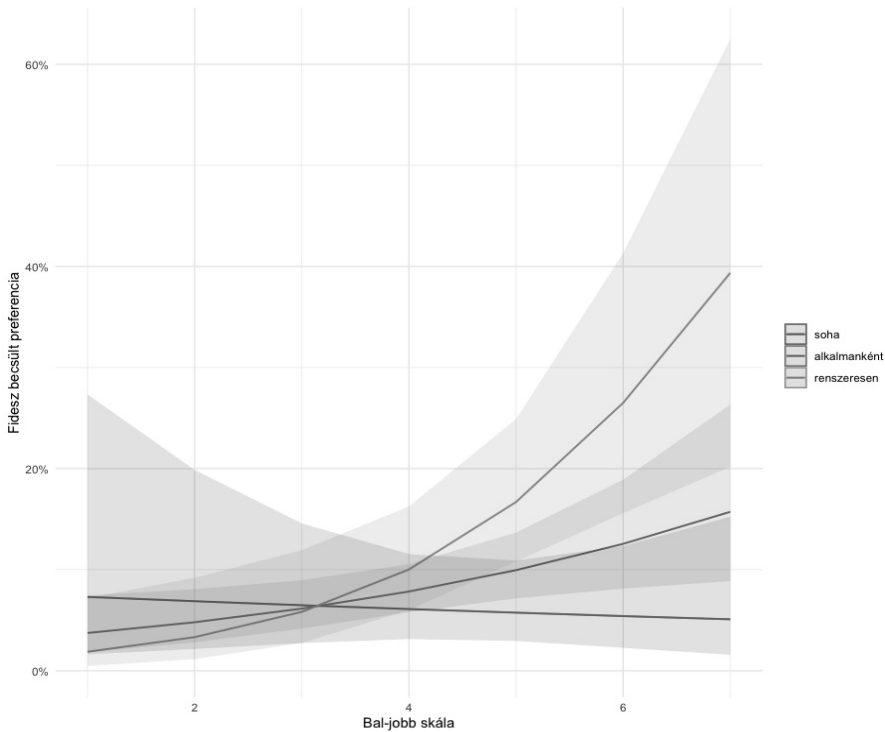
Forrás: Aktív Fiatalok, 2019. Saját szerkesztés.

A családi beszélgetés és az ellenzéki oldalakról való tájékozódás, bár szignifikáns volt, de ahogy az ábrán is látható, alig tudják mozgatni a Fideszes preferenciát. Ezzel szemben a másik négy kiemelt változónak jóval nagyobb hatása mutatható ki. A vallást emelnénk ki elsősorban. A nem vallásosak esetében 5

százalékos Fideszes preferenciát becsül a modell, az egyház tanítása szerint vallásosak esetében 27 százalékot, tehát több mint 20 százalékot mozgat a preferencián a vallás. A két ideológiai skála és a konzervativizmus-főkomponens esetében gyengébb, de markáns hatásokat láthatunk 15–20 százalék közötti különbségekkel a változók minimum és maximum értékeinél.

Az elemzés végén a független változók közötti potenciális interakciókat vizsgáljuk. Itt abból a szakirodalmi előzményből indultunk ki, hogy a szülői szocializáció egyik alapja a gyakori politikai beszélgetés a gyerekekkel. A kommunikációnak tehát ágenserősítő szerepe van. Ennek tesztelésére megvizsgáltuk, hogy a családi beszélgetés gyakorisága interakcióba lép-e más változókkal, mint a szülői egyetértés, a vallásosság vagy az ideológiai skálakon való elhelyezkedés. Egy esetet kivéve nem találtunk szignifikáns interakciót. Az egyedüli kivétel a bal–jobb skálán való elhelyezkedés volt.¹⁶

4. ábra. A bal–jobb skála és a családi beszélgetés gyakoriságának interakciós hatása a Fideszes preferenciára (Marginális hatás becslések alapján).

Forrás: Aktív Fiatalok, 2019. Saját szerkesztés.

A bal–jobb skála azok esetében, akik nem beszélgetnek a családban politikáról, szinte nem is hat a preferenciára. Az otthon rendszeresen beszélgetők esetében a hatás viszont nagyon erős, közel 40 százalékos különbséget mérhetünk a bal–jobb skála két vége között a preferenciabecslés kapcsán. Bár ez a grafikon megerősíti a szakirodalmi eredményeket, a többi vizsgált, de nem szignifikáns interakció inkább a szülői beszélgetések alacsonyabb szerepét mutatják a magyar fiatalok esetében.

KONKLÚZIÓ

Elemzésünkben egy klasszikus politikai szociológiai kérdést vizsgáltunk: milyen tényezők, jelen esetben milyen utak vezetnek a Fidesz támogatásához. A nemzetközi szakirodalom alapállításait figyelembe véve abból indultunk ki, hogy a pártidentitás, aminek a közvetlen megnyilvánulása a pártpreferencia, elsősorban szocializációs hatások eredője. A részletesen bemutatott irodalmi hivatkozások kétpárti és sokpárti politikai modellben is elsősorban a család, és ezen belül is az apa politikai szocializációs szerepét emelik ki. Röviden, azt állítják, hogy a család közvetlen és közvetett hatásokkal is befolyásolja a fiatal politikai identitását. Minél homogénebb, minél közvetlenebb és minél erőteljesebb a családon belüli politikum, annál hatékonyabb a szociális tanulás, ezen keresztül pedig a család hatása a fiatal politikai preferenciájára. Ráadásul a család meghatározó, közvetlen és közvetett szocializációs hatása fiatal felnőtt korban sem szűnik meg (sőt, bemutatunk olyan tanulmányt, amely éppen ennek ellenkezőjét állítja).

Tanulmányunkban azt feltételeztük, hogy az 1989/1990-es rendszerváltás óta Magyarországon is elég idő telt el ahhoz, hogy kialakuljanak a szakirodalomban jelzett folyamatok, azaz a család szocializációs hatása egyértelmű nyomokat hagyjon a fiatalok pártidentitásában. Kutatásunk a Fidesz–MPSZ-re való szavazást vizsgálta, végső soron tehát azt, hogy milyen – mérhető – hatások eredője a Fideszes preferencia. A Fidesz 2010 óta kormánypárt, minden *Aktív Fiatalok*-mérésben jelentős támogatottsággal rendelkezik, ráadásul a parlamentnek a rendszerváltás óta tagja. Éppen megfelelő tehát arra, hogy ha ténylegesen léteznek Magyarországon politikai szocializációs utak, akkor ezt a Fideszen keresztül mutassuk be.

Elemzésünkhöz egy speciális társadalmi csoportot, az egyetemistákat választottuk ki. Ennek okai sokrétűek, de talán a legfontosabb, hogy életkoruk és társadalmi közegük, élénk szociális kapcsolati hálójuk révén a csoport tagjai jól tudnak reflektálni a saját szocializációs útjukra. Az egyetemista éveikre esik a politikai identitásuk kialakulásának fontos eseménye, az első választás is.

A Fidesz – Magyar Polgári Szövetséget támogató egyetemisták és főiskolások regressziós modelljei nem teljesen igazolják vissza a nemzetközi szakirodalom legfontosabb állításait. Bár kétségtelenül a vallásosságnak, mint csa-

ládon belüli értékközvetítő csatornának meghatározó jelentősége van a Fideszre való szavazásban, a családi szocializáció szerepe összességében messze nem olyan kiemelkedő, mint arra számítani lehetett. Sokkal inkább közvetett, az ideológián, a politikai és közéleti érdeklődésen és az értékeken keresztül közvetett hatásokról beszélhetünk. A vizsgálati eredményeink arra mutatnak, hogy a családon belüli – leginkább az apával történő – intenzív kommunikáció az ideológiai mezőben történő tájékozódást és pozicionálást segíti elő, az ideológiai és értékválasztások pedig orientálják a hallgatót, hogy a pártpaletán kiválasszák a hozzájuk közel álló pártot. Ebben a folyamatban a szocializációs ágensek közül a kortárs csoportoknak van a vártnál is jelentősebb hatása. Kétségtelenül a Fideszhez vezető útnak van tipikus jellege, de az utak stabilitása és a szocializációs ágensek hatásai a várthoz képest kevéssé egyértelműek.

Az elemzések azt is jelzik, hogy a Fideszes identitás értéke ideológiai alapokon is nyugszik, amelyben a vallásosságnak és a konzervatív gondolkodásnak fontos szerepe van. Bár a modellek nem képesek arra, hogy jövőbeli választási eredményeket előre jelezzenek, de az *Aktív Fiatalok* korábbi vizsgálati eredményeiben a Fidesz meglehetősen stabil támogatottsága, valamint az értékalapú Fidesz preferencia azt jelzi, hogy a domináns párt mögött az egyetemisták is egyre inkább identitásalapon szerveződnek.

Szükséges még beszélni vizsgálati eredményeink korlátairól is. A kiválasztott sokaság, amelyen tesztjeinket elvégeztük az egyetemista réteg, amely nagyságrendileg 200 000 főt jelent Magyarországon. Az *Aktív Fiatalok* reprezentatív mintán végzett kutatásai világosan jelzik, hogy ez a réteg, a társadalom, de akár a 18–29 éves fiatalság egészéhez képest is homogén közeg. A homogenitás leginkább a kibocsátó család összetételéből fakad, ugyanis Magyarországon a hallgatói réteg közel fele olyan családból érkezik, ahol legalább az egyik szülő felsőfokú végzettségű, legfeljebb 8 osztályt végzett szülő gyermeket pedig elvéve találni a felsőoktatásban. Mindamelllett a homogén környezet a kibocsátó család településszerkezeti jellegzetességeiben is érvényesül. A nagy, egyetemi városokban – kiemelten Budapesten – és a környező agglomerációban élőknek sokkal könnyebb egyetemistának lenni, mint az ettől távolabb lakóknak. Nincsenek ugyanis olyan lakhatással és/vagy közlekedéssel kapcsolatos pluszkiadások, amelyek esetleg (meg)akadályoznák a tanulmányokat.

Összefoglalva, a hallgatói réteg túlnyomórészt a széles értelemben vett magyar középosztályból rekrutálódik, ezért az eredményeinknek ez kézzel fogható korlátja. Mindezek miatt szükséges, hogy a kutatás folytatásaként, első lépésben a teljes 15–29 éves korosztályra elkészüljön az elemzés, majd érdekes lehet egy regionális, közép-európai összehasonlítás is. Ebben az esetben bizonyosodhatnánk meg arról, hogy a családi szocializáció várnál kisebb mértékű hatása a pártválasztásban a minta összetételéből fakad, vagy csak egy speciális, nemzetközi szinten egyedülálló, „magyar hatásról” beszélhetünk.

MELLÉKLET

		%
Társadalmi problémák iránti érdeklődés	1 – Egyáltalán nem érdekel	2,25
	2	7,88
	3	34,5
	4	37,62
	5 – Nagyon érdekel	17,75
	NA	0
Politikai érdeklődés	1 – Egyáltalán nem érdekel	11,75
	2	20,62
	3	27,38
	4	27,12
	5 – Nagyon érdekel	12,75
	NA	0,37
Elmenne–e szavazni?	1 – Biztosan nem menne el	3,75
	2	8,38
	3	26
	4 – Biztosan elmennék	60,5
	NA	1,38
Baráti beszélgetés	1 – Soha	12,88
	2 – Alkalmanként	54
	3 – Rendszeresen	33,12
Családi beszélgetés	1 – Soha	11,38
	2 – Alkalmanként	62,5
	3 – Rendszeresen	26
	88 – Nem emlékszik	0
	99 – Nem válaszol	0
NA	1	
Egyetért a szüleivel?	1 – Nem	8,62
	2 – Részben	46,75
	3 – Teljesen	37,5
	NA	7,12

ÚT A FIDESZHEZ

		%
Szülők végzettsége (magasabb)	2	1,12
	3	7,12
	4	13,75
	5	18,75
	6	23,5
	7	34,75
	NA	1
Vallásosság	1 – Nem vallásos	52,75
	2 – A maga módján	39,25
	3 – Az egyház tanítása szerint	8
	NA	0
Van-e vallási jelkép a szobájában?	Nem	77,25
	Igen	22,75
	NA	0
Egyházi középiskolába járt-e?	Nem	83
	Igen	17
	NA	0
Középiskolai beszélgetés	1 – Soha	29,38
	2 – Alkalmanként	49,25
	3 – Rendszeresen	21,25
	NA	0,13
Volt-e meghatározó esemény?	1 – Igen	64,12
	2 – Nem	26,5
	NA	9,38

A gyerekeknek meg kell tanulniuk, hogy a legfontosabb az engedelmesség és a tekintélytisztelet	1 – Egyáltalán nem értek egyet	8,87
	2 – Inkább nem értek egyet	18,88
	3 – Egyet is értek, meg nem is	29,25
	4 – Inkább egyetértek	28,25
	5 – Teljes mértékben egyetértek	14,5
	NA	0,25
Az országnak nem politikai programokra van szüksége, hanem erőskezű vezetőkre	1 – Egyáltalán nem értek egyet	16,25
	2 – Inkább nem értek egyet	28,25
	3 – Egyet is értek, meg nem is	32,5
	4 – Inkább egyetértek	16,5
	5 – Teljes mértékben egyetértek	5,87
	NA	0,63
Fokozott szigor szükséges a közrend védelmében: a rend fontosabb, mint a bűnelkövetők jogai	1 – Egyáltalán nem értek egyet	6,75
	2 – Inkább nem értek egyet	16,38
	3 – Egyet is értek, meg nem is	30,25
	4 – Inkább egyetértek	29,25
	5 – Teljes mértékben egyetértek	16,63
	NA	0,75
A menekültpolitikát nem lehet eléggé szigorítani	1 – Egyáltalán nem értek egyet	22
	2 – Inkább nem értek egyet	25,62
	3 – Egyet is értek, meg nem is	33,25
	4 – Inkább egyetértek	12,38
	5 – Teljes mértékben egyetértek	5
	NA	1,75
Online hírportálok – Milyen gyakran tájékozódik?	1 – Soha	4,88
	2 – Ritkábban	17,13
	3 – Hetente	17,88
	4 – Hetente többször	26
	5 – Minden nap	34,12
	NA	0

ÚT A FIDESZHEZ

Online hírportálok – Ellenzéki tájé- kozáódás	Nem	50,12
	Igen	49,88
	NA	0
Online hírportálok – Kormánypárti tájékozáódás	Nem	93,25
	Igen	6,75
	NA	0
Fidesz szavazó-e?	Nem	84,5
	Igen	15,5
	NA	0
Bal–jobb skála	1 – Baloldali	4,11
	2	10,8
	3	14,27
	4	41,9
	5	14,78
	6	10,41
	7 – Jobboldali	3,73
	NA	2,75
Liberális–konzervatív skála	1 – Liberális	9,97
	2	20,46
	3	17,14
	4	28,01
	5	12,02
	6	8,95
	7 – Konzervatív	3,45
	NA	2,25

	1 – Mérsékelt	11,13
	2	19,82
	3	18,54
Mérsékelt–Radikális skála	4	34,91
	5	11,25
	6	3,2
	7 – Radikális	1,15
	NA	2,25
	1 – Baloldali	5,87
	2	9,25
	3	11,38
Apa	4	23
Bal–jobb skála	5	13
	6	13,88
	7 – Jobboldali	6,38
	NA	17,25
	1 – Liberális	5,25
	2	11,38
	3	14,37
Apa	4	17,62
Liberális–konzervatív skála	5	16,38
	6	15,75
	7 – Konzervatív	5,25
	NA	14
	1 – Mérsékelt	12,5
	2	17,13
	3	17,37
Apa	4	23
Mérsékelt–radikális skála	5	9
	6	4,75
	7 – Radikális	1,75
	NA	14,5
Neme	1 – Férfi	49
	2 – Nő	51
	2 – Nehezen él	2,13
	3 – Éppen, hogy kijön a jövedelméből	9,5
Anyagi helyzet	4 – Pénze okos beosztásával jól kijön	60,5
	5 – Gondok nélkül él	27,5
	NA	0,37
Budapesti	Nem	74
	Igen	26

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány a Részvétel, képviselet, pártosság. Választáskutatás, 2018. projekt (NKFIH-119603) választáskutatási lábához kötődik.
- ² A média szocializációs hatásairól szóló szakirodalmat ezen tanulmányban részletesen nem vizsgáljuk.
- ³ „Három generáción és három évtizeden átívelő eredményeink azt mutatják, hogy a pártosodás, mint a családi szocializáció eredménye, továbbra is központi szerepet játszik. A gyermekek jobban átveszik a szülők pártpolitikai orientációit, mint bármely más politikai jellemzőt.” Jennings–Stoker–Bowers (2009, 796.)
- ⁴ Ebben az értelemben az iskolának nagyon is fontos, egyes kutatók szerint döntős szerepe van (Gotlieb et al., 2015.)
- ⁵ Magyarországon 2017/2018 óta kb. 200 ezer nappali tagozatos egyetemista tanul a felsőoktatásban. A KSH közlése szerint a 18–29 évesek összlétszáma kb. 1,4 millió fő, azaz a teljes réteg 14–15 százalékáról beszélünk.
- ⁶ Az ábrán a SEM-modellek konvencióinak megfelelően téglalappal jelezzük azokat a változókat, amiket direktben mértünk a kutatásban (manifeszt változók) és körrel azokat, amiket konfirmatív faktorként képeztünk (látens változók). A faktormodell logikájának megfelelően a látens változókból mennek a nyilak azon változók irányába, amelyekből képeztük a faktort.
- ⁷ Az anya ideológiai beállítódására vonatkozó változó nem állt rendelkezésre a kutatásban, ezért csak az apára tudunk fókuszálni.
- ⁸ Ennek a változónak az alapját egy nyitott kérdés adta, ami arra kérdezett, hogy volt-e (és ha igen mi) olyan esemény, ami meghatározta a politikai nézeteit. Ebben az elemzésben nem vizsgáljuk meg az esemény tartamát, csak azt használjuk fel, hogy volt-e ilyen.
- ⁹ A felhasználható esetek száma 800-ról 557-re csökkent a nem pótoltt adatbázisban. A modellünket lefutattuk a nem pótoltt adatokon is, és az eredmények megegyeztek a pótoltt adatokon futatott modellekkel, de a kisebb esetszám miatti nagyobb standard hiba miatt néhány változónál átfordult nem szignifikánsra az összefüggés.
- ¹⁰ Az exogén x kovariánsokat lefixáltuk a modellben. Maximum likelihood módszerrel nem illeszkedett jól a modell, ezért egy robusztusabb DWLS (diagonally weighted least squares) becslő megoldást használtunk. A végső modell illeszkedése megfelelő volt, a CFI érték 0.92, az RMSEA 0.05 lett (ezek kapcsán lásd Koltai, 2013). A modellben a multikollinearitás nem volt jelentős (a VIF-érték minden változó esetében 1.5 alatt volt).
- ¹¹ Direkt hatás alatt azt értjük, amikor a független változó közvetlenül hat a függő változóra, indirekt hatásként pedig azt, amikor egy (vagy több) közvetítő változón keresztül fejt ki a hatását.
- ¹² A politikai affinitás direkt hatását is teszteltük, de ez jelentősen megnövelte a modellben a multikollinearitást, ezért úgy döntöttünk, hogy a végső modellből kihagyjuk ezt a direkt utat.
- ¹³ 0,2 alatti Beta értéknél alapvetően gyenge összefüggésről beszélhetünk.
- ¹⁴ Fontos azonban itt megjegyezni, hogy az apa ideológiai besorolása közvetett, hiszen a hallgatóknak kellett eldöntenie édes vagy nevelőapjáról, hogy annak milyen a bal–jobb, liberális–konzervatív, illetve mérsékelt–radikális skálán való elhelyezkedése. Nyilvánvalóan ennek lehet, sőt van torzító hatása.

- ¹⁵ Itt reflektálunk a SEM- és a binomiális logisztikus modell különbségeinek okára. Az egyik ok nagyon triviális, más becslő függvényt használunk. Ez nyilván mozgathatja valamennyire az eredményeket. Ennek azonban a korábbi tapasztalataink alapján korlátozott a hatása. Szintén lehet hatása a becslés módjának. A logisztikus modellben ML (Maximum Likelihood) becslést használtunk, a SEM esetében egy robusztusabb, legkisebb négyzetes megközelítést a DWLS-t. Ez növelheti a standard hibákat és ezáltal befolyásolja, hogy mekkora szignifikanciaértékeket kapunk a regresszióban. A konzervativizmus-főkomponens előállítás is okozhatja ezt az apróbb különbséget a futások között. Az egyik esetben egy konfirmatív, a másik esetben egy exploratív megközelítést alkalmaztunk. A kapott eltérések ellenére véleményünk szerint a főbb vonalakat tekintve a két bemutatott Fidesz-modell inkább erősítette, mint gyengítette egymást.
- ¹⁶ A teljes modell bemutatásától terjedelmi korlátok miatt eltekintünk, csak az interakciót jelezzük a marginális becslések segítségével.

IRODALOM

- Balázs Zoltán–Hadú András (2017): A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség a magyar politikában. In: Boda Zoltán–Szabó Andrea (szerk.) *Trendek a magyar politikában – 2. A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák*. Budapest, MTA TK PTI–Napvilág Kiadó, 83–109.
- Balázs Zoltán (2018): Mi a FIDESZ? In: Böcskei Balázs–Szabó Andrea (szerk.) *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, MTA TK PTI–Napvilág Kiadó, 127–145.
- Biró-Nagy András (2017): Baloldali hallgatók 2011–2015: Az Együtt, az MSZP és a DK egyetemista-főiskolás támogatóinak társadalmi háttere, közéleti aktivitása és értékvilága. In: Szabó Andrea–Oross Dániel (szerk.): *Csendesek vagy lázadók? – A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)* Budapest, Szeged, Belvedere Meridionale, MTA TK PTI 189–206.
- Bognár Adrienn–Szabó Andrea (2017): Politikai szocializációs modellek Magyarországon, 1990–2016. In: Szabó Andrea–Oross Dániel (szerk.): *Csendesek vagy lázadók? – A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)* Budapest, Szeged, Belvedere Meridionale, MTA TK PTI, 14–34.
- Boonen, Joris (2019): Learning who not to vote for: The role of parental socialization in the development of negative partisanship. *Electoral Studies*, 59 (2019) 109–119. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2019.04.001>
- Bozóki András (1992): A FIDESZ címkéi és politikája. In: Bozóki András (szerk.) *Tiszta lappal. A FIDESZ a magyar politikában*. Budapest, FIDESZ, 631–635.
- Böcskei Balázs (2017): Összerendeződéstől összerendeződésig – Critical Mass nemzedék 2012–2015. Az LMP-s egyetemisták-főiskolások értékvilága, aktivitása és társadalmi háttere. In: Szabó Andrea–Oross Dániel (szerk.): *Csendesek vagy lázadók? – A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)*. Budapest, Szeged, Belvedere Meridionale, MTA TK PTI, 174–188.
- Calle de la Luis–Martinez Álvaro–Orriols Lluís (2010): Voting without ideology. Evidence from Spain (1979–2008). *Revista Espanola de Investigaciones Sociológicas* (Reis), N129. 107–129. <http://reis.metapress.com/content/7j0v43v8g6101810/fulltext.pdf>
- Campbell, Angus–Converse, Philips E.–Miller, Warren E.–Stokes, Donald E. (1960): *The American Voter*. New York, Wiley.

- Csákó Mihály–Murányi István–Sík Domonkos–Szabó Ildikó (2010): A családi politikai szocializációról. Vizsgálati szempontok egy empirikus kutatáshoz. *Társadalomkutatás* 28 (2010), 4, 419–446. <https://doi.org/10.1556/Tarskut.28.2010.4.6>
- Csákó Mihály (2004): Ifjúság és politika. A politikai szocializáció kutatásáról. *Educatio*, 4. sz., 535–550.
- Csákó Mihály (2012): Iskolai szocializáció: az állampolgári és politikai szocializáció példája. Kézirat. <https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZGVmYXVsdGRvbWVpbnxtY3Nh a298Z3g6NjhNTEzNWU5NzY3ZWVmOQ>.
- Dassonneville, Ruth–Dejaeghere, Yves (2014): Bridging the ideological space: A cross-national analysis of the distance of party switching. *European Journal of Political Research*, 53 (3), 580–599. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12049>
- Dostie–Goulet, E. (2009): Social networks and the development of political interest. *Journal of Youth Studies*, 12, 405–421. <https://doi.org/10.1080/13676260902866512>
- Enyedi Zsolt–Tardos Róbert (2018) A magyar választók társadalmi beágyazottsága és ideológiai tagoltsága. In: Böcskei Balázs–Szabó Andrea (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, MTA TK PTI, 43–77.
- Farnen, R. (2003): Political socialization, Culture, and Education in 21st Century USA and Canada: State of the Art in North America. In: Suenker, Heinz–Farner, Russell–Széll, György (eds): *Political Socialisation, Participation and Education Change of Epoch – Processes of Democratisation*. Frankfurt, Peter Lang.
- Fischer György (1992): A FIDESZ és a közvélemény. In: Bozóki András (szerk.) *Tiszta lappal. A FIDESZ a magyar politikában*. Budapest, FIDESZ, 636–705.
- Fitzgerald, Jennifer (2011): Family dynamics and swiss parties on the rise: exploring party support in a changing electoral context. *The Journal of Politics*, 73 (3), 783–796. <https://doi.org/10.1017/S0022381611000454>
- Froman, Lewis A. (1961): Personality and Political Socialization, *The Journal of Politics*, Vol. 23, No. 2 (May, 1961), 341–352.
- Gotlieb, Melissa R.–Kyoung, Kyurim–Gabay, Itay–Riddle, Karyn–Shah, Dhavan V. (2015.): Socialization of lifestyle and conventional politics among early and late adolescents. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 41 (2015) 60–70. <http://dx.doi.org/10.1016/j.appdev.2015.06.004>
- Grasso, Maria T. (2014): Age, period and cohort analysis in a comparative context: Political generations and political participation repertoires in Western Europe. *Electoral Studies*, 33: 63–76. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2013.06.003>
- Hooghe, Marc–Boonen, Joris (2015): The Intergenerational Transmission of Voting Intentions in a Multiparty Setting: An Analysis of Voting Intentions and Political Discussion Among 15-Year-Old Adolescents and Their Parents in Belgium. *Youth & Society*, Vol. 47(1): 125–147. <https://doi.org/10.1177/0044118X13496826>
- Hooghe, Marc–Wilkenfeld Britt (2008): The Stability of Political Attitudes and Behaviors Across Adolescence and Early Adulthood: A Comparison of Survey Data on Adolescents and Young Adults in Eight Countries. *Youth Adolescence*, 37: 155–167. <https://doi.10.1007/s10964-007-9199-x>
- Jennings, M. Kent–Niemi, Richard G. (1981): *Generations and politics: A panel study of young adults and their parents*. Princeton, Princeton University Press.

- Jennings, M. Kent–Stoker, Laura–Bowers, Jake (2009): Politics across Generations: Family Transmission Reexamined. *The Journal of Politics*, Vol. 71, No. 3, 782–799. <https://doi.org/10.1017/S0022381609090719>
- Kim, Yunhwan–Stattin, Håkan (2019): Parent-youth discussions about politics from age 13 to 28. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 62: 249–259. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2019.04.001>
- Kmetty Zoltán (2014): Fiatal, vallásos és Fideszes. In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó fiatalok II*. Budapest–Szeged, MTA TK PTI–Belvedere-Meridionale, 181–195.
- Kmetty Zoltán (2017): Elkötelezettek... A Fidesz egyetemista szavazóbázisának struktúrája. In: Szabó Andrea–Oross Dániel (szerk.): *Csendesek vagy lázadók? – A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)*. Budapest–Szeged, Belvedere Meridionale–MTA TK PTI, 158–173.
- Kmetty Zoltán (2019): A narancs árnyalatai – Fiatal és idős Fidesz szavazók diplomán innen és túl. In: Szabó Andrea–Susánszky Pál–Oross Dániel (szerk.): *Mások vagy ugyanolyanok? A hallgatók politikai aktivitása, politikai orientációja Magyarországon*. Budapest, Heinrich Böll Stiftung–TK PTI–Belvedere Meridionale, 145–162.
- Koltai Júlia (2013): A strukturális egyenletek modellezésének bemutatása egy komplex dizájnú kutatás (ISPJ) adatain keresztül. *Szociológiai Szemle*, 23 (2): 31–51.
- Körösi András (2015): A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim. In: Körösi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, OSIRIS–Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, 401–422.
- Kroh, Martin–Selb, Peter (2009): Inheritance and the dynamics of party identification. *Political Behavior*, 31, 559–574. <https://www.jstor.org/stable/40587299>
- Lazarsfeld, Paul F.–Berelson, Bernard–Gaudet, Hazel (1944): *The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*. New York, Columbia University Press, 178.
- Mráz Ágoston Sámuel (2018): Fiatal magyar választók. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-Medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Budapest, Kutatópont. 459–478.
- Muxel, Anne (1999): Az ifjúkor politikai moratóriuma. In: Szabó Ildikó–Csákó Mihály (szerk.): *A politikai szocializáció*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 100–106.
- Oross Dániel–Róna Dániel–Szabó Andrea (2017): Patterns of civic participation among politically active students in Hungary. *SOCIO.HU: Társadalomtudományi Szemle: Special issue*, 71–89. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2017en.71>
- Oross, Dániel–Szabó, Andrea (2017): Előszó. In: Oross, Dániel–Szabó, Andrea (szerk.): *Csendesek vagy lázadók? – A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)*. Szeged–Budapest, Belvedere–MTA PTI, 7–12.
- Oross, Dániel–Szabó, Andrea (2019): *A politika és a magyar fiatalok*. Budapest, Noran Libro Kiadó.
- Oscarsson, Henrik–Rosema, Martin (2019): Consideration set models of electoral choice: theory, method, and application. *Electoral Studies*, 57 (1), 256–262. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2018.08.003>
- Ozmen, Cansu Berivan – Brelsford, Gina – Danieu, Caili R. (2018). Political Affiliation, Spirituality, and Religiosity: Links to Emerging Adults' Life Satisfaction and Optimism. *Journal of Religion and Health*, 57(2), 622–635. <https://doi.org/10.1007/s10943-017-0477-y>

- Patkós Veronika–Szántó András (2020): Jobban tudják-e az okos szavazók? Az iskolázottság, a hírfogyasztás és a politikai érdeklődés szerepe a pártos elfogultság alakulásában. *Politikatudományi Szemle*, 29: 4, 55–82.
- Percheron, Annick (1999): Szocializáció és politikai szocializáció. In: Szabó, I.–Csákó, M. (szerk.): *A politikai szocializáció. Válogatás a francia nyelvterület szakirodalmából*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 9–17.
- Reidy, Catherine M.– Taylor, Laura K.–Merrilees, Christine E.–Ajdukovic, Dean– Biruski, Dinka Corkalo–Cummings, Edward Mark (2015): The political socialization of youth in a post-conflict community. *International Journal of Intercultural Relations*, 45: 11–23. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijintrel.2014.12.005>
- Reiner Roland–Oross Dániel–Keil András (2012): Trendforduló: Új fejezet a Fidesz és a legfiatalabb választói korosztály kapcsolatában? In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók, 2012 Apátia – radikálizmus – posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében I*. Szeged, Belvedere Meridionale–Corvinus Egyetem, 183–202.
- Rico, Guillem–Jennings, M. Kent (2012): The Intergenerational Transmission of Contending Place Identities. *Political Psychology*, Vol. 33, No. 5, 723–742. <http://www.jstor.org/stable/23324183>.
- Rill, Leslie A.–McKinney, Mitchell S. (2011): Talking politics: Young citizens’ interpersonal interaction during the 2008 presidential campaign. In: Mitchell S. McKinney–Mary C. Banwart (Eds.): *Communication in the U.S. 2008 election. Digital natives elect a president*. New York, Peter Lang Publishing, 51–70.
- Rubin, D. B. (1987): *Multiple imputation for nonresponse in surveys*. New York, Wiley.
- Stumpf István (1995): Ifjúság, politikai részvétel, pártpreferenciák. In: Gazsó Ferenc–Stumpf István (szerk.): *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Budapest, Ezredforduló Alapítvány 110–121.
- Szabó Andrea (2015) A választók. In: Körösi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer - negyedszázad után* Budapest, Osiris Kiadó, 279-305. , 27 p.
- Szabó Andrea (2019): A 2019-es Aktív Fialatok Magyarországon kutatás módszertana. In: Szabó Andrea– Susánszky Pál–Oross Dániel (szerk.): *Mások vagy ugyanolyanok? A hallgatók politikai aktivitása, politikai orientációja Magyarországon*. Budapest, Heinrich Böll Stiftung–TK PTI–Belvedere Meridionale, 295–299.
- Szabó Andrea–Oross Dániel (2018): A politikai érdeklődésre ható tényezők európai perspektívában – a magyar eset. *SOCIO.HU: Társadalomtudományi Szemle*, 72–94.
- Szabó Andrea–Kern Tamás (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. In: Bauer, B.–Szabó, A. (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 37–80.
- Szabó, A.–Oross, Dániel (2018): Factors of Political Interest – the Internal and External Political Efficacy in Different Regions of Europe. *Individual and Society*, 2017, Vol. 20, No. 4, 12–26.
- Szabó, Ildikó (2009): *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006*. Budapest, L’Harmattan Kiadó.
- Thomassen, Jacques–Rosema, Martin (2009): Party identification revisited. In: John Bartle–Paolo Belucci (Eds.): *Political parties and partisanship: Social identity and individual attitudes*. London, Routledge, 42–95.

- Tóka Gábor (2018): A centrális erőter bomlása. In: Böcskei Balázs–Szabó Andra (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, MTA TK PTI, 78–101.
- Tóth Csaba–Szabó Andrea (2018): A győztes mindent visz? A 2018-as választás eredményei. In: Böcskei Balázs–Szabó Andra (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, MTA TK PTI, 19–42.
- Ventura, Raphael, 2001. Family political socialization in multiparty systems. *Comparative Political Studies*, 34 (6), 666–691. <https://doi.org/10.1177/0010414001034006004>

R csomagok

- MICE: Buuren, S. V.–Groothuis-Oudshoorn, K. (2010): mice: Multivariate imputation by chained equations in R. *Journal of statistical software*, 1–68.
- Lavaan: Rosseel, Y. (2012): Lavaan: An R package for structural equation modeling and more. Version 0.5–12 (BETA). *Journal of statistical software*, 48 (2): 1–36.

POPULIZMUSOK

Böcskei Balázs

Kormányzó populizmus – A Fidesz ellenség- és identitáskonstruáló populizmusa

Metz Rudolf

A jó, a rossz és a csúf populista vezető. Vizsgálható-e a populizmus karizmatikus kapcsolatként?

KORMÁNYZÓ POPULIZMUS

A Fidesz ellenség- és identitáskonstruáló populizmusa

Böcskei Balázs

(Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Társadalomtudományi Központ PTI,
Milton Friedman Egyetem)

*A tanulmány beérkezett: 2019. június 6., opponálás: 2019. június 12 – 2020. április 29.,
véglegesítve: 2021. október 3.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A populizmus kifejezést gyakran a szakirodalom egy része az illiberális, az autoritárius és egyéb jelzős, nem liberális demokráciák sajátosságának tekinti. Az ezekhez hasonló megközelítések figyelmen kívül hagyják a demokráciatípusok különbözőségét, a liberális demokráciát „a” demokráciával, a populizmust pedig az antidemokratikus, antipluralista és antiliberális gondolattal azonosítják. A populizmus fogalmának konceptualizálását követően a tanulmány bemutatja, hogy a magyarországi kormányzó jobboldal populizmusában hogyan töltődnek fel tartalommal a „mi” és az „ők” kategóriák, ezzel pedig hogyan épül fel a Fidesz populizmusa, mint politikai logika és diskurzus. Ezt követően az írás a Fidesz és a jobboldali kormány ellenségkonstruáló folyamataival, annak példáival és szemléltetésével folytatódik. Végül a tanulmány arra a következtetésre jut, hogy a Fidesz populista diskurzusaiban és politikai logikájában a 2010-et megelőző sajátos – magyar viszonyokra alkalmazott – inkluzív jegyekkel is bíró populizmus-variánst teljes egészében a kizáró populizmus váltotta fel.

Kulcsszavak: Fidesz ■ kizáró populizmus ■ ellenségkonstruálás ■ nyelvpolitika ■
identitáspolitikai

A rendszerváltást követő magyar politikatörténetben egyedülálló, hogy egy párt egymást követő három alkalommal is kétharmados többséghez jusson, 2010 után a magyar jobboldal pártjának, a Fidesznek sikerült mindezt véghezvinni. Annak függvényében, hogy mely intézményi, politikai vagy éppen politikai kulturális tényezőkre helyezük a hangsúlyt, úgy ennek számos magyarázata van a magyarországi és a nemzetközi szakirodalomban (Matthes, 2016: 323–334.; Bogaards, 2018: 1481–1499.; Bugaric–Kuhelj, 2018: 21–33.; Bangstad–Bertelsen–Henkel, 2019: 98–113.). Az egyik legismertebb megközelítés a hibridizáció elméletével magyarázza az okokat, amely ennek megfelelően intézményközpontú változásokra fókuszál, és a liberális demokrácia vég-

pontja felől írja le a változásokat (Bozóki–Hegedűs, 2018: 1173–1189). Egy további megközelítés az Orbán Viktor fémjelezte politikát a plebiszciter vezérdemokrácia intézményesüléseként írja le (Körösényi, 2018, Gyulai–Körösényi–Illés, 2020). Ehhez kapcsolódik az a magyarázat, amely a politikai vezető és vezetés felől vizsgálja a 2010 utáni magyar politikai rendszert és abban a magyar miniszterelnök politikai és közjogi helyzetét (Körösényi–Patkós, 2017: 611–632.). A hagyományos politikatudományi megközelítések mellett virulnak a politikai gazdaságtani vizsgálódások is, amelyek leginkább a rendszerváltást követő neoliberális gazdaságpolitikák kudarcában, továbbá a sajátos, középosztály-barát, illetve az alsóbb társadalmi csoportokat függőségbe hozó redisztribúciós politikákban jelölik meg a 2010-es fordulat, illetve főleg az azóta tartó stabilitás fő okait (Zuk, 2018: 63–84.; Wilkin, 2018; Scheiring, 2019). Heino Nyssönen nem tagadja azoknak a diskurzusoknak a relevanciáját, amelyek a liberális demokrácia elveitől való elfordulásra fókuszálnak, azonban úgy véli, hogy a folyamatok megértéséhez egyéb társadalomtörténeti okokat is be kell vonni. Ilyen lenne például Közép-Európa mint önálló entitás történeti, gazdasági körülményeinek figyelembe vétele, a Nyugat presztízst romboló kelet-európai politikai diskurzusok, továbbá az azok nyomán megszülető nem nyugat-európai ellenidentitások, nemzetképek és Európa-konceptiók felfutásának vizsgálata. Szerinte a térség olyan érintett vezető erői, mint a lengyel Jog és Igazságosság vagy a magyar Fidesz, úgy keretezik a nyugati kritikus diskurzusokat, mint amelyek lejáratják Lengyelország és Magyarország presztízst, és egyfajta „presztízskrizis”-ben akarják tartani az érintett országokat. A jobboldal értelmezésében a Nyugat által kritizált folyamatok voltaképp pont azt jelentik, hogy országaik visszatérnek „saját útjukra” (Nyssönen, 2018: 258–269.).

Az alábbiakban tárgyalt, 2010 után kialakult rezsím legfontosabb jellemzőit Körösényi András a következőkben határozza meg: tudatos cezúrahúzás a 2010 előtti időszakot illetően és rezsimalapítás; permanens rendkívüli politika és autoriter kormányzati módszerek; törekvés a „centrális politikai erőtér” létrehozására¹; kormányzati politikai retorika szintjén a bal- és jobboldali ideológia meghaladása; antipluralizmus és populizmus; etatizmus és paternalizmus; karizmatikus legitimitáció; illetve konszolidációs nehézségek² (Körösényi, 2015: 410.). Ez a tanulmány az alábbi jellemzők közül csak a 2010 óta kormányzó magyarországi jobboldal sajátos, politikai szándékaira formált populizmusának (leginkább) nyelvi eljárásaival foglalkozik – melyek politikai cselekvésben, parlamenti és kormányzati döntéshozatalban egyaránt formát és tartalmat öltének.

Mint a fentiekből is kitűnik, számos egymásnak akár nem is ellentmondó, hanem inkább egymással vitatkozó magyarázat él azzal kapcsolatban, hogy mi okozhatta a magyar demokrácia 2010-es antiliberális fordulatát,³ illetve a

kormányzó jobboldal és pártjának stabilitását. A populizmus már nemcsak egy ellenzéki pozíció, hanem kormányzó pozícióból is gyakorolják (Pappas, 2019),⁴ elég csak a közelmúlt oroszországi, vagy Trump elnökségének amerikai egyesült államokbeli, illetve a lengyel vagy a magyar esetekre gondolnunk, amelyek között a sok hasonlóság ellenére megannyi különbség is akad. Azonban ahhoz, hogy ennek magyar jobboldali sajátosságára, és annak különösen antiliberalis, kizáró jellegére rá tudjunk tekinteni, szükséges bemutatni milyen populizmus-konceptciók tükrében vizsgáljuk az orbánit.

Populizmusról beszélhetünk ideológia, politikai logika, diskurzus vagy politikai stratégia értelemben (Moffit –Tormey, 2014: 383–386.). Ezek egymástól analitikusan kevésbé elválaszthatóak, a későbbiekben a Fidesz kapcsán a populista politikai gondolkodás alapismérvének számító „mi” és „ők” dichotómia és kategóriák meghatározásának jobboldali gyakorlatát, és annak változását mutatom be. Ennek alapján a populizmust, mint politikai logikát és diskurzust vizsgálom, s ennek részeként egyrészt foglalkozom a párt, illetve a kormányzati kommunikáció ellenségteremtésének eljárásaival és magyarázataival, illetve a populizmus mint politikai logika érvényesítésével. Mindezek után arra a megállapításra jutunk, hogy a Fidesz diskurzusát és politikai logikáját tekintve a kezdeti, 2010 előtti időszakra vonatkozó politikai céljainak megfelelően értelmezett befogadóbb szakaszt követően a kirekesztő populizmus irányába mozdult el, illetve azt érvényesíti.⁵

POPULIZMUS KONCEPTUALIZÁLÁSI LEHETŐSÉGEK

A magyarországi politika és domináns szereplője (Fidesz) esetében is a populizmus kifejezését gyakran az illiberális, autoriter és egyéb jelzős, illetve a nem liberális demokrácia jellemzőjeként interpretálják (Magyar, 2016; Müller, 2016). Ezen esetek többségében a demokráciatípusok különbözősége kerül negligálásra, azaz azonosítják a liberális demokráciát „a” demokráciával, a populizmus pedig mint antidemokratikus, antipluralista, antiliberalis gondolat tételeződik. Ettől eltérően ez a tanulmány a kelet-európai új populizmusok tudományos vizsgálatához a demokrácia és a populizmus viszonyának plurális értelmezéséből (Isaac, 2016: 170–174.; Walter, 2017: 166–183.; Stavrakakis, 2017: 523–524.; De Cleen–Glynos–Mondon, 2018: 1–13.; Moffit, 2018: 1–16.; Antal, 2017; Tallár, 2017: 107–131.; Kiss 2018: 81–94.) indul ki, amely szándékaim szerint így szemléletesebben tudja a magyarországi kormányzó jobboldali párt populizmusát bemutatni. A magyar esetben ugyanis nem bizonyul kizárólagos magyarázóerőnek az a más esetekben helytálló megállapítás (Kriesi, 2014: 373.), hogy önmagában a választási rendszer vagy a pártfinanszírozás szabályainak, ezzel pedig a pártok közötti verseny körülményeinek

ellenzékre nézve negatív változásai lennének a populista párt kiemelkedésének kizárólagos okai.

Magyarország esetében nem csupán erőteljes szavazói polarizációról kell beszélnünk (Enyedi, 2016: 210–220.), hanem a populizmusnak általában kevéssé kedvező magas fokú pártrendszer intézményesedéséről is (Enyedi–Bértoa, 2011: 116–142.). A Fidesz 2010-es hatalomra kerülésének idején is alacsony szavazói volatilitás jellemezte a politikai versenyt, a pártok jelentős társadalmi beágyazottsággal bírtak, egy, intézményrendszerében és a választói magatartás kiszámíthatóságát tekintve stabil rendszerről beszélhetünk. Nem csak a politikai rendszer instabilitása nem volt tehát jellemző, hanem az sem állt fenn, mint több nyugat-európai ország esetében, hogy a jobboldali – kormányzó – populizmus megerősödése mögött olyan tényezők lennének, mint a szociális vagy a globalizációkritikai mozgalmak megerősödése, vagy az euroszkeptizmusra vonatkozó keresleti – szavazói igény – erősödése. A nyugati- és a kelet-európai populizmusok (relatív) sikerét az elmúlt évtizedek európai unióra vonatkozó legitimitációhiánya, illetve a képviselőproblematika nemzetállami hangsúlyozása (Taggart, 2006: 286.) azonban önmagában nem magyarázhatja. Ugyanakkor a Fidesz egy visszatérő kommunikációs eleme a „Brüsszel”-kritika, amely a kommunikációban mint a nemzetállami akaratok negligálásnak metaforája kereteződik.

A populizmus fogalma körüli konceptualizálási problémák (Rooduijn, 2018: 362–372.) egyrészt következnek magának a demokráciára vonatkozó tartalmi vitákból, másrészt a populista pártok adaptációs képességéből. A populizmus mint szűken fókuszált ideológia (*thin-centered*), a nép és az elit homogén szembenállásaként értelmezhető. Ideológiaközpontú felfogása alapján a politikának az emberek általános akaratát (*volonté générale*) kell tükröznie, azt kell képviselnie (Mudde, 2004: 147–174.). Szélesebb körben Ernesto Laclau-ra szokás visszavezetni a populizmus politikai logikaként való értelmezését (Laclau, 2007). Utóbbi mentén, ha a laclau-i értelemben vett politikai tárgya az emberek, akkor a populizmus a *politikai* logikája, így pedig minden politika lehet populizmus is egyben. Laclau szerint a populizmus jegyében az addig egymástól elzárt, megszervezettség nélküli igények azáltal, hogy mint igény és követelés felismerésre kerülnek, úgy egyformán érvényessé is lesznek, mely felismerés és érvényesség teremti meg a démoszt. Laclau alapján viszont csak az inkluzív populizmus (Mudde–Kaltwasser, 2012: 147–174.) képes megkonstruálni a nép legitimitását, amelyhez a különbözőségnek és az egyenlőségnek együtt kell artikulálódniuk (McKean, 2016: 797–820.). Mint majd az alábbi esettanulmányban látjuk, a Fidesz populizmusa esetén a folyamat fordított: mind az ellenségkonstruálása, mind a „nép” konstituálása szembe megy a befogadó populizmus jellemzőivel, és szimbolikus, anyagai és politikai értelemben egyaránt a kizáró populizmus jellegét viseli magán.

Egy további megközelítés a populizmust diskurzusként, speciális kommunikációs stratégiaként értelmezi (Taggart, 2000), amelyet a hagyományos és merev intézményektől függetlenül szerveződő tömeg reprezentálásával egy vezér jelenít meg (Moffit–Tormey, 2014: 386.). Végül meg kell említeni a populizmus, mint politikai stílus elgondolását is, amelynek elemeit Mouffit és Tormey a következőkben határozzák meg: az emberekre történő hivatkozás; a krízis, a fordulópon, a válság és az összeomlás percepciója mint helyzetelemzés; továbbá olyan kifejezésmód alkalmazása, mint a nyers, a fenyegető vagy a politikailag inkorrekt beszéd (Moffit–Tormey, 2014: 391.).

A populizmus fogalma körüli konceptualizálási nehézségek abból a kihívásból is adódnak, hogy napjaink politikai zsurnalizmusa a populizmusok között kevésbé tesz különbséget, egyként taglalja őket, függetlenül attól, hogy milyen egymástól eltérő társadalomtörténeti vagy egyéb magyarázata van az adott országban zajló felívelésének. A nyugati-, és kelet-európai populizmusok között a közbeszéd elhanyagolja a különbségeket, továbbá a főáramú nyilvánosság gyakran csak mint veszélyforrásként tekint a jelenségre, amely egyúttal zárójelezi annak demokráciaelméleti elgondolásait. Ez utóbbi eljárás a tudományos megismerést sem kerüli el: éppen ezért van szükség kritikai reflexiókra azokkal a diskurzusokkal kapcsolatban, amelyek a populizmusban kizárólag valami fenyegetést, patológiát, erőszakosságot, repressziót látnak, amelyek ellentmondanak a politika normális, rendezett, professzionális működésének (Taggart–Kaltwasser, 2015: 347.; Stavrakakis, 2017: 523–534.; De Cleen–Glynos–Mondon, 2018: 9.). További bizonytalanság a populizmus fogalma körül, hogy a különböző definíciók során egy annyira inkluzív kategória születik, amely aztán olyan aktorokat is besorol a populizmus alá, akikre az politikatudományi értelemben nem feltétlenül igaz vagy jellemző (Kessel, 2014: 103.; De Cleen–Glynos–Mondon, 2018: 1–13.). Stijn van Kessel szerint a túlságosan kitégített populizmus-értelmezés elkerülésének érdekében nem lehet populistának tekinteni azokat a szereplőket, akik bár csak egyes elemekben, de használnak olyan komponenseket is, amelyeket az igazán populista erők.

Benjamin De Cleen és szerzőtársai nyomán ugyanis semmiképpen sem tekinthetjük populizmusnak, ha egy politikus populáris módon beszél vagy demagóg megfogalmazásokkal bír, még akkor sem, ha a politikai establishmenten kívül teszi ezt. A populizmus nem is szinonimája a radikális jobboldalnak, a nacionalizmusnak, sem pedig az autoritarizmusnak (De Cleen–Glynos–Mondon, 2018: 5.). Ugyanakkor a Jog és Igazságosság, illetve a Fidesz kapcsán vannak olyan diskurzuselemző munkák, ahol rámutatnak, hogy a populista retorika nacionalista, illetve autoriter elemeket is fel tud venni, s ezek az ellenfelek nemzetből történő kizárásában (Kim, 2020), illetve egy antiliberalis identitáspolitikai képviselőként mutatkoznak meg (Sata–Karolewski, 2019).

Taggart és Kaltwasser összehasonlító tanulmányukban a kormányra került latin-amerikai és európai populizmusok vizsgálatához hat szempontot határozott meg: (1) a kormány struktúrája, azaz hogy parlamentáris vagy elnöki rendszerről beszélünk; (2) nemzetközi aktorok kontroll lehetősége; (3) további belföldi aktorok cselekvési lehetőségei és képessége; (4) ellenzéki vagy kritikus reakciók időzítése; (5) populista erők visszacsapási lehetőségei és a végül (6) a populista követelések tartalma (Taggart–Kaltwasser, 2015: 354–360.). Ez utóbbi szempontok témánk szempontjából főleg azért említendőek, mert a Fidesz kezdetben inkluzív populizmusa 2010-et megelőzően olyan állampolgári tapasztalatokat, majd abból fakadó problémákat bontott ki, majd adott rá (nyelvi, politikai) kereteket, mint a rendszerváltást követő évtizedes (neoliberális) gazdaságpolitikák kudarcai, az azokból is fakadó szociális elégedetlenség, vagy a 2002–2010 közötti baloldali-liberális koalíciós időszak korrupciós ügyei. Ezekből olyan állampolgári követelések fakadtak, amelyek különbséglogikája a 2010-ig kormányzó baloldal leváltásában, a „rendszerváltás lezárásában”, a korábbi gazdaságpolitikai és társadalomszerveződési elvekkkel való szakításban jelentkeztek. Ezen igények kielégítésének retorikai szándékával lépett fel a Fidesz 2010-et megelőzően. Ennek a kezdeti, inkluzív populizmus szűkülését, majd bezárulását regisztrálja Hegedűs Dániel is, amikor arról ír, hogyan konstruál 2015 nyarát követően – a menekült- és migránsválság magyarországi tetőzése idején – immáron ellenséget a jobboldali kormányzati kommunikáció az Európai Unióból, a „liberális kozmopolita elitekből”, a „migránspártoló baloldalból”, Soros Györgyből és a liberális NGO-okból (Hegedűs, 2019).

ELLENSÉG- ÉS IDENTITÁSKONSTRUÁLÁS JOBBDALI POPULISTA GYAKORLATA

Az elméleti áttekintést követően a politikai ellenfél megkonstruálásával folytatjuk, ami általában a populizmusnak és a Fidesznek egyik legjellemzőbb tulajdonsága. A továbbiakban a magyar diszkurzív politikatudomány képviselőjéhez fordulva, Horváth Szilvia politológusnak a 2002-es országgyűlési kampányban, az akkor is kormányzó Fidesz ellenfél- és identitáskonstruálásának gyakorlatát vizsgáló munkájának (Horváth, 2006: 161–181.) kategóriái alapján mutatom be a 2010 előtti és utáni Fidesz populista kommunikációját. A Fidesz esetében 2010-et megelőzően is jelen volt az ellenfélkonstruálás, akkor az a „neoliberális, posztkommunista elite” irányult, amely a párt értelmezésében szemben állt politika veszteseinek sokaságával, amit a Fidesz hivatott képviselni. Másképpen fogalmazva: az akkor regnáló politikai osztály, mint egy olyan ellenfél került megkonstruálásra, amellyel szemben a különböző, előbbi

által sértett társadalmi érdekek összessége áll, amelyeknek képviselőjét, saját kommunikációja alapján, a Fidesz testesíti meg.⁶ Ez a 2010 előtti magyar politikai viszonyokhoz igazított kormányzás gazdasági és kulturális veszteseit tömörítő inkluzív jelleg fordul át aztán ellenségkonstruálásba, majd annak kiszélesítésével exkluzív populizmussá.

Horváth alapján az ellenfélkonstruálás első eleme az úgynevezett „folytonosság ereje”. Ez utóbbi annyit jelent, hogy a múlt és a jelen között politikai folytonosság felvázolása történik, leginkább valamely kettő között hasonló elem feltételezése vagy túlhangsúlyozása révén. Vizsgált esetünkben ez azt jelenti, hogy a 2010-ben kormányra került jobboldal a rendszerváltást követő, 1989/1990–2010 közötti időszakot egyrészt az „átmenet időszakának” tekinti, másrészt a „posztkommunizmus” terminusával írja le. E szerint a 1989/1990-es rendszerváltáskor nem szakítás, törés vagy egy új kezdett történt, hanem egy folytonosság állt fent. Ez a kontinuitás a kommunizmus és a 2010-ig fennálló posztkommunizmus között érhető tetten. Utóbbi a jobboldali politikai kommunikációban és nyilvánosságban abban is tetten érhető, hogy képviselői következetesen rendszerváltozás vagy rendszerváltoztatás kifejezését használják a rendszerváltás helyett. Orbán Viktor 2011. november 17-én a Magyar Diaszpóra Tanács alakuló ülésén például így fogalmaz: „Magyarországon az a közvélekedés alakult ki, hogy ezt a korszakot, ezt a strukturálisan leírható korszakot, ezt a posztkommunizmust be kell fejezni. És csak akkor lehet befejezni, hogyha lesz egy olyan hatalmas, nagy parlamenti többség, amely ezt a munkát el tudja végezni. Új alkotmányt ad. Világossá teszi, hogy a pártpolitikában lezárult a kommunista gyökérből fakadó pártok egyeduralma vagy versenyelőnye”.⁷ A Fidesz kommunikációjában tehát a kommunizmus és a posztkommunizmus időszaka alá esik minden olyan rajta kívül álló politikai erő, amelynek személyi kontinuitása van a rendszerváltást megelőző idővel vagy tagja volt az azt követő baloldali-liberális kormányoknak vagy pártoknak. Utóbbiak az előbbi alapján a „le nem zárult” múlt részei lennének.

Ahhoz viszont, hogy folytonosságról beszélhessünk, egyúttal az ellenfél tulajdonságainak kontinuitását is meg kell konstruálni. Ennek egy példája, hogy amikor a baloldali ellenzék az unió egyes intézményeihez vagy szerveihez fordul a magyarországi demokrácia vagy jogállam korrekciója végett, akkor a jobboldali kommunikáció részéről gyakran éri az a vád, hogy „mint a történelem során oly sokszor, a baloldal most is külföld felé fordul”. Ami korábban Moszkva volt, ma Brüsszel – érvelnek a jobboldali politikusok. A baloldal mindenkor internacionalizmusának, mint „a nemzeti érdek elárulásának” topozsa a jobboldali beszédmódban hidat képez a múlt és a jelen között, értelmezésében így válnak „Moszkva korábbi helytartói” 2018-tól „Soros György ügynökeivé”.

Nem csupán „nemzetközi” jelzős metaforákkal konstruálódik az ellenfél, hanem hazai személyi folytonosságok kommunikációs konstruálásával is. Ilyen lenne például a korábban kormányzó Magyar Szocialista Párt (MSZP) mint „a” baloldal diszkreditálása vagy annak korábbi, évek óta más pártban politizáló egykori miniszterelnökének, Gyurcsány Ferenc személyének hangsúlyozása. A folytonosság megszemélyesítésének, a „személyessé tett konstrukciónak” (Horváth, 2006: 164.) célja, hogy amíg e szereplők testesítik meg az ellenzékét, addig velük csak a múlt térhet vissza. Mivel a választási rendszer Fidesz általi egyoldalú és egypárti megváltoztatása, illetve a versenyhelyzet intézményes szűkítése miatt a korábbi és a 2010 utáni új ellenzékiek stratégiai és erőforrás okokból választási együttműködéseket is kötnek, így a kormánypárt kommunikációja az utóbbiakra is – függetlenül, hogy azok zöldek vagy jobboldaliak – kiterjeszti a stigmatizációs értelmezést. A 2010 után létrejött új politikai pártok sem lesznek egyebek, mint amelyek csak a múltat kívánják visszahozni. Ezzel pedig a jobboldali kommunikáció delegitimálni kívánja az előbbieket pozícióját és választási stratégiáit.

Az ellenségkonstruálás egy következő jellemzője, hogy a politikai kihívót vagy ellenfelet „olyan negatív tulajdonságokkal ruházzák fel, amelyek tőle elválaszthatatlanok, s amelyeken maga nem képes változtatni, s amelyek meghatározzák politikai magatartását” (Horváth, 2006: 165.). Azon a ponton viszont, ahol a másik természetére összpontosul a kommunikáció, ott már ellenfél helyett ellenségkonstruálásáról kell beszelnünk. Murray Edelman a különbségtételt a következőképpen írja le: „Az ellenséget eleve adott és szorososan hozzátartozó vonások jellemzik, amelyek miatt gonosznak, erkölcsstelennek, betegesen romlottnak tekinthető, s ezért állandó fenyegetést jelent” (Edelman, 1998: 91.). A szembenálló felek tehát erkölcsi pozíciók szembenállásaként tételeződnek. Az „erkölcsileg rossz” oldalon lévő baloldalt olyan jelzőkkel írja le a jobboldal kommunikációja, mint „nemzetáruló”, „hazaáruló”, „családellenes”, „hazug”, stb. Mivel az ellenségkonstruálás diszkurzív természetű, így reagálásképpen a másikon oldal is erkölcsi kategóriákkal írja le a Fideszt, úgymint „emberi jogok és demokráciaellenes”, „gonosz”, „diktátor”, stb., amelynek következménye az egyre erősödő polarizáció (Palonen, 2009: 3–30.).

Edelman szerint a hatékony ellenségteremtéshez az is szükséges, hogy a megszólaló kognitív struktúrákat építsen fel (Edelman 1998: 109.). Ennek alapján a társadalmi problémákért nem a társadalmi struktúrák vagy az egyenlőtlenségek a felelősek, hanem „gonosz emberek” döntései. A Fidesz kommunikációja szerint a rendszerváltás utáni évtizedes anomáliákért nem a nemzetközi környezet vagy a folyamatos társadalmi szerkezetváltás a felelős, hanem szinte kizárólag a „kommunisták, a baloldaliak döntései” vagy a baloldali kormányok korrupciós gyakorlata. Az így konstruált világkép és társadalmi valóságértelmezés az ellenségre való állandó keretezés része (kognitív struktúra).

Azaz értelmezésében csak a veszélyt okozók eltávolításával vagy hatalom közelébe engedésének megakadályozásával teremthető rend, amelyet csak az „erős felhatalmazással” bíró jobboldal képes fenntartani. Mindez a jobboldali kommunikációban tapasztalható akkor is, amikor a Fidesz szerint a baloldali-liberális-zöld ellenzék kormányra kerülése esetén ismét eladósodik az ország, elvesznek a családtámogatások, visszaesik a gazdaság, „idegen érdekeknek kerül kiszolgáltatásra a haza”. Az egyik oldalról ez a retorika tehát megszállottságot, addig a másíkról egy politikai narratívát tükröz, amelynek van múltja, jelene és kívánatos jövője. Edelman alapján „a releváns cselekedeteknek létezik egy előírt készlete, a szereplők pedig meghatározott célokat követnek” (Edelman 1998: 110.).

Ez a Fidesz beszédmódjában több dolgot feltételez: egyrészt szerinte a rendszerváltás nem teremtett morális értelemben egyértelmű helyzetet, továbbá a baloldaliak és a liberálisok nem is érdekeltek abban. A magyarországi jobboldal szerint utóbbiak (a posztkommunista gondolkodás) a rendszerváltás előtti politikai folytonosság fenntartásában érdekeltek („idegen, külföldi érdekek képviselőiben”), és nem nemzeti érdekekben gondolkodnak. Ennek megfelelően a jobboldali keretezés szerint a baloldal nem áll egy „erős, szuverén Magyarország” pártján, sőt, célja annak megakadályozása.

Ehhez kapcsolódik a kormányzó párt szuverenitás-diskurzusa is. A kormányzó jobboldal érvkészletében az egyes közpolitikai intézkedések is a „magyar nemzeti érdek” kontextusában kerülnek kommunikálásra. A 2010–2022 közötti ciklus egészen végigvonul az Orbán-kormány szabadságharcos forgatókönyve, amelynek középpontjában előbb az IMF, a bankok, a multinacionális vállalatok, Brüsszel, a külföldi energiaszolgáltató cégek, Soros György és az Európai Bizottság álltak. A kormányzat politikai stratégiájának megfelelően például a rezsicsökkentés megvédése (Böcskei, 2016: 70–89.), vagy a bevándorlási kvóta elutasítása a magyar érdekek megvédését is jelenti. A kommunikációban a sikeresség új kritériumává „a magyar társadalom” megvédése lépett elő. Ennek megfelelően a Fidesz interpretációjában a korábbi „poszt-kommunista elit” kormányzati álláspontokra irányuló „támadása” is a „brüsszeli lobbizás”, a profitorientált vállalatok, a „bevándorlást pártoló európai elit”, „Soros György nemzetállam gyengítő tevékenységének” megvédése érdekében történik, és a korábbi „magyar érdekeket” negligáló politika restaurálását szolgálja. Leginkább a kormányzati Soros-diskurzus egy eleme alapján lehet azt érzékeltetni, hogy mit is jelent, hogy a meggyőződéskészletet folyamatosan át kell rendezni akkor, amikor állításait valamilyen támadás éri (Edelman, 1998: 110.). Ilyen például, amikor maguk a kormányzati megszólalók sem tudják bizonyítani azt, hogy hazai és európai parlamenti képviselők Soros György lobbistái lennének („Soros-ügynökök”), állításuk szerint ennek magyarázata éppen az utóbbiak ravaszága és ügyessége.

Az ellenségteremtésnek egy további eszköze a szimbolikus személy felmutatása, és ennek megjelenítője a kormánypárti kommunikációban, nevezetesen a korábbi miniszterelnök, Gyurcsány Ferenc, aki kapcsán ismét a politikai ellenfél morális természetéről lehet értekezni, mégpedig annak a jobboldal által épített „hazugjellegéről”. Az említett 2006. május 26-án, egy hónappal a parlamenti választási győzelem után az akkori kormányzó párt (MSZP) frakciójának zárt ülésén tartott záróbeszédet, amelyben a bevezetendő reformok szükségessége mellett érvelt és többek között a korábbi költségvetési politikára utalva olyan mondatokkal élt, minthogy: „Nyilvánvalóan végighazudtuk az utolsó másfél-két évet. Teljesen világos volt, hogy amit mondunk, az nem igaz.” A beszéd szeptember 17-én, mai napig tisztázatlan módon került napvilágra, melynek következtében 2006 őszén főleg a radikális jobboldal által szervezett utcai megmozdulásokra került sor. E ponttól kezdve a baloldal számára a jobboldal által kijelölt erkölcsi pozíció a „hazug”. Ennek fenntartása érdekében azóta is minden ellenzéki aktivitás mögött Gyurcsány Ferenc politikai szándékait keresi és kommunikálja a Fidesz, erkölcsileg delegitimálni akarva ezzel az ellenzék pozícióját.

Ezen a ponton értünk el a kormányzati szinten képviselt populizmushoz. A Fidesz 2010 előtt ellenzékben is a „nép”, a „magyarok”, az „emberek” képviselőiként jeleníti meg magát, az utóbbi években kormányzati pozícióból is erősítette a „mi, magyarok” beszédjét. Ugyanakkor a diskurzusba bevontak, majd kizártak köre változott az évek során annak megfelelően, hogy a Fidesz a 2010-et megelőző inkluzív populizmus felől a kizáró variáns felé mozdult el (Mudde–Kaltwasser, 2012: 158–166.). Anyagi dimenziót tekintve közös mindkettő populizmusban, hogy a fókusz a jóléti disztribúción, az igazságosabb elosztáson van. Azonban míg az inkluzív felfogás olyan társadalmi csoportok felé csoportosítana át, amelyek diszkriminálásra kerültek vagy nem elégséges módon részesültek a jogokból, illetve javakból, addig a kizáró populizmus ezzel ellentétesen kizárna bizonyos társadalmi csoportokat a kedvezményezettek köréből. Mindezt teszi úgy, hogy megnehezíti bizonyos csoportoknak a közéleti és intézményes vitákban való részvételét. Ez megnyilvánul a civil szervezetek támogatásának központosításával, illetve a külföldi támogatások adminisztratív megnehezítésével.⁸ Ez utóbbi leginkább emberi jogi, a jogvédelem, illetve a szociális igazságosság területén aktív szervezeteket érint. Ezzel párhuzamosan a kormányzathoz közeli NGO-k támogatása emelkedett.

A kizárás egy intézményes jele, ahogyan a magyar közszolgálati nyilvánosság kizárólag előnytelen és stigmatizációs keretben számol be a kormánykritikus szereplőkről, kormánykritikus vagy független vélemények és vendégek nem reprezentálódnak a nyilvánosság ezen fórumán. Szemben a 2010 előtti jobboldali kommunikációval, kormányra kerülve leginkább a (felső) középső osztály megerősítését célzó adó-, illetve elosztási politikát folytat, továbbá a

családpolitikai, közpolitikai outputokat összeköti a munkalapú társadalom neokonzervatív elgondolásával (Szikra, 2018). További érdekartikulációs szűkítés figyelhető meg a kultúra és annak finanszírozásának területén is, amelynek egyik jele az addig független kulturális intézmények közvetlen kormányzati vagy személyzeti politika alá vett kontrollja (múzeumok, irodalmi ügynökségek, színházak, bírálóbizottságok, állami ösztöndíjak rendszerének kontrollja) (Kristóf, 2021). Mindezek teljesen ellentétesek az inkluzív populizmus azon jellemzőjével, hogy az addig kevésbé reprezentált vagy erőforrás nélküli csoportok aktivitása és érdekképviselési hatékonysága erősödjön. Utóbbi a „mi” kitágítására törekszik, a kizáró populizmus esetében viszont az „emberekből” kizárásra kerülnek bizonyos társadalmi csoportok. A kormánypárt a „mi, magyarok” kifejezéssel a nemzet, a társadalom homogén felfogása mellett foglal állást, ami egyúttal a pluralizmus felszámolásának szándékát is jelenti. Ez nem független attól, hogy kritikusatit és az ellenzékietek „bevándorláspártolónak”, „nemzetközi érdek képviselőinek”, „magyarellenesnek”, „magyar kultúra ellenesnek” titulálják, és a „mi, magyarok” kategóriába nem érti bele „öket”. Ennek megfelelően a „brüsszeli, liberális elittel” szembeni magyarok egyedüli képviselőjének a kormányt és/vagy a jobboldalt tekintik.

A politikai és szimbolikus dimenzió túl a Fidesz elmozdulása a befogadóból a kizáró populizmus irányába további intézményi változásokban is tetten érhető. Ennek nemzetközileg is ismert példái a választási rendszer egyoldalú megváltoztatásától kezdve, a párt- és kampányfinanszírozás-, továbbá kampányolási lehetőségek egypárti módosításán vagy az emberi jogi civil szervezetek működési lehetőségének megnehezítéséig⁹ (Freedom House, 2020).

Hangsúlyoznom kell, hogy a 2010 előtti inkluzív populista elgondolások ellenére a jobboldal „mi”-je („mi, magyarok”), mint ami a globális és magyarországi – baloldalnak és liberálisnak tekintett – elittel szembenálló magyarok kategóriái már 2010-et megelőzően is bírt kizáró jellegzetességekkel. Ez azonban antipluralista és antiliberális jegyeket azonban még kevésbé tartalmazott. Ugyanakkor Emilia Palonen a vizsgált időszakhoz képest már korábban arra a megállapításra jutott, hogy már a 2000-es évekre jellemző volt az, hogy a magyar jobboldalon nem volt olyan jelentős igény vagy diszlokációs törekvés, amely ne „mi, magyarok” és „ők, a globalisták” kereten belül artikulálódott volna (Palonen, 2009: 318–334. és 2013: 536–551.). Ennek szemléletes példája Orbán Viktor 2012. március 15-i ünnepi beszéde, amelyben így fogalmazott: „A szabadságharc értelme nem maga a harc, hanem az, ami utána jön. Nem elég a rosszat leszavazni, le is kell győzni és nem elég legyőzni meg is kell teremteni a jót, hogy a rossz ne tudjon visszatérni. Sokat tettünk ezért az elmúlt két évben. Családok százezreit, szabadítottuk ki az adósság csapdából. A bankokat és a multikat bevontuk a közteherviselésbe, van már időtálló alkotmányunk és lebontottuk az utolsó gátakat is a nemzet határok feletti újraegyesí-

tése előtt. Megújítottuk és átszerveztük az államot, megfékeztük a munkanélküliség terjedését. Sokat tettünk, nagyon sokat, de még mindig nem eleget.”¹⁰ 2019-ben a miniszterelnöki beszédben a következőket olvashatjuk: „Azt kívánjuk Európa népeinek, hogy szabaduljanak meg a farkasvakságtól. Vegyék észre, hogy egy liberális európai birodalomban mindannyian elveszítjük a szabadságunkat. Szabad ember csak az lehet, aki egy szabad nemzet fia, és nem egy birodalom alattvalója. Az európai ember csak akkor lehet boldog, ha maga dönthet saját és nemzete sorsáról. [...] Nekünk, magyaroknak is tisztáznunk kell, mit akarunk, mit akarhatunk. Egyetlen nemzet sem akarhat mást, mint ami történelmének lényege”.¹¹ A két idézet között hét év telt el, következtetésem hasonló Palonenéhez: a magyar politikai életben tehát már korábban felhúzásra kerültek már azok a határok, mítoszok, amelyek mentén artikulálódnak a konfliktusok, illetve az értelmezések.

FIDESZ POPULIZMUS, MINT A LACLAU-I POPULIZMUS-FELFOGÁS IDEOLÓGIAI KIFORDÍTÁSA

Amennyiben visszatérünk a kizáró és befogadó populizmus megkülönböztetésének Fideszre történő alkalmazásához, akkor tapasztalhatjuk, hogy a 2010 előtti ellenzéki időszakban jelen vannak a populizmusnak olyan alapfeltételei, amelyről Ernesto Laclau ír (Laclau 2007: 67–77). Ezzel természetesen nem azt állítom, hogy a laclau-i logikát követné, sőt mint azt a későbbiekben bemutatom, gyakorlati értelemben annak inverzét képviseli. Laclau beszél egyrészt a „népet” a hatalomtól – tehát a korabeli kormányzó baloldaltól – elválasztó határvonalról, másrészt a követelések és igények egymáshoz illeszkedéséről, amely által megjelenítésre kerülhet a „nép”. Ez utóbbi összerendeződést a jobboldal vezére a rendszerváltás utáni csalódottság – de leginkább a 2002–2010 között kormányzó baloldallal szembeni elégedetlenség mentén végezte el (Illés–Körösenyi–Metz, 2018: 1–19.). Orbán a 2008-as gazdasági válság magyarázatában nem csak egy pénzügyi krízist látott, hanem az addigi baloldalra jellemző neoliberális gazdaságpolitika- és válságkezelés kudarcát is, amelynek társadalmi költségét a kormányzó eliten kívül mindenki fizeti. Véleménye szerint az előbbiek mindig „jól jártak”, miközben Magyarország és a lakosság eladósításra került. Magyarország következő vezetőjének ezért hazája „függetlenségéért” éppúgy küzdenie kell, ahogy kezelnie szükséges az őszödi beszéd nyilvánosságra kerülésével előálló morális válságot. Ennek érdekében „alkotmányos újjászervezésre”, továbbá a „múlt embereivel” folytatott harcra van szükség, hogy a politika teljesítse azt az elvárást, hogy – miként a kormányzati kommunikáció 2010 után fogalmazott – „nem lesz Magyarország gyarmat”. Az orbáni válságértelmezésből egy, a

„magyarokért törvényeket alkotó” és „magyarok érdekeiért kiálló háborús miniszterelnök” képe bontakozott ki (Illés, 2016: 64.).

Amennyiben a magyarországi jobboldal kormányzó populizmusát a laclau-i rendszerben vizsgálva folytatjuk, úgy annak kirekesztő jellege még inkább világossá lehet. Míg a laclau-i populizmus-gondolat egy baloldali, emancipatorikus, inkluzív elgondolását feltételezi a politikának, addig a tárgyalt kormányzó jobboldal egyre több társadalmi csoportot zár ki a társadalomból (érdekérvényesítésből). Célja immáron nem néplegitim totalitásának olyan konstruálása, amely a különbözőségnek és az egyenlőségnek együtt történő artikulálódásával áll elő, hanem a politikai ellenségkonstruálása. Ennek következménye szimbolikus és intézményes kizárása az általuk nemzetietlennek vélt társadalmi csoportoknak. Nem valós igények és követelések (akár szociális, akár gazdasági vagy egyéb vonatkozásban) összerendezését végzi el, hanem elzár politikai identitásokat azok érvényesülésétől. Mindez megmutatkozik a törvényalkotásban, a média- és piaci viszonyok átrendeződésében és a közpolitika-alkotásban. Nem megannyi érdek összerendezését végzi, hanem a „nép” konstruálása során egyes érdekeknek az általánosból történő folyamatos diszkreditálódását, amelyek aztán az ellenség tulajdonságaivá válnak (pl. szociális igazságosság igenlése, emberi jogok képviselése). A jobboldal rendszerében tehát a kollektív identitások logikája ellentétesen konstruálódik a Laclau-nál megismert jegyében (Laclau, 2019), hiszen azt csak egyetlen társadalmi csoport mentén végzi (saját szavazóira fókuszálva), és nem egy általános társadalmi igény jegyében.

Retorikájában ez utóbbi volt 2010 előtt a „szakítás a neoliberalizmussal” és a „Magyarországot figyelmen kívül hagyó hazai és nemzetközi elittel”. Akkor az egymástól elszigetelt társadalmi csoportokat ennek logikája alapján kívánja egyesíteni, „rádöbenteni” a politikai közösség különböző érdekeivel bíró tagjait, hogy azon az alapon lehet közelebb jutni igényeik kielégítéséhez. Ez utóbbiak aztán úgy kerülnek a jobboldal kommunikációjában interpretálásra, mint amelyek érvényesülését az időközben ellenzékbe kerültek megkívánják akadályozni („nemzetietlen baloldal”; brüsszeli/uniós elit; Soros-birodalom; nemzetközi tőke). A Fidesz kommunikációja ezzel ideológiai keretén belül artikulál számos társadalmi csoportot, de nem reprezentálja az azon kívülieket. Mindennek ellenére magát „az emberek” képviselőjeként, azaz a társadalommal azonosítja. A gyakorlatban ez annyit jelent, hogy minden egyes ügyre visszatérően a fentebb ismertetett ellenségkonstruáló keretet alkalmazza, exkluzív jelleggel. A kormányzati kommunikációban a jobboldal igénye kerül azonosításra a társadalmi igénnyel („mi, magyarok”), és nem beszélhetünk arról, amit Laclau úgy fogalmaz meg, hogy az „egyenértékűségi pillanat megjelenítésének első előfeltétele annak a hatalomnak a (jelentésen keresztül lét-

rejövő) totalizációja, amely a népakartot alkotó igények összességével áll szemben” (Laclau, 2019: 59).

Laclau-val szemben a magyar jobboldal tehát a „mi” és „ők” relációja esetében nem osztályviszonyokban gondolkodik, hanem olyan, a társadalomban jelenlévő vagy létrehozandó identitásokban, intézményekben, strukturális pozíciókban, amelyek együttesen alakítják a (jobboldali) hegemoniaállásait. Az orbáni kormányzó populizmus is abból indul ki, hogy a társadalom maga is egy diszkurzív tér. Ennek következtében a cselekvő által beszélt diskurzus sem lehet csak nyelvi vagy retorikai megfogalmazások kérdése, hanem egyben artikulációs gyakorlat is. Ebből a megvilágításból válhat még egyértelműbbé, hogy miért használ a magyar jobboldal kirekesztőnek tekintett eljárásokat, címkézi ellenfeleit (pl. „Soros-ügynök”, „nemzetietlen baloldal”, „brüsszeli elit”, stb.). Ezzel ugyanis társadalmi relációkat is konstruál. A nyelv a Fidesz esetében is konstituálja a relációkat, jelen esetben azonban kizáró jelleggel. A Fidesz politikai gondolkodásában ez a „mi” és „ők” megkülönböztetése, úgymint „nép” és „elit” a politika terének, a politika tárgykörébe tartozó témák kibővítésének, a politika határainak szélesítésének artikulációja. Az ellenfélkonstruálás hatékonyságát segíti a magyarországi politikai viszonyok már egyik említett fő jellemzője, a polarizáció is, amely a fentiekből következően még inkább a 2010 utáni időszak markáns új politikai dichotomiájává vált (Palonen, 2018: 308–321.).

Ebben a logikában a politikai követelések artikulálásának egy olyan elgondolása történik, amely során a bal- és liberális oldal válik a „mindenkori elit”, míg a jobboldal a „nép”, az „emberek” reprezentánsává. A kormányzó populista jobboldal vezetője számára a politika alapja a „nép” („az emberek”), úgy állítja be magát, mint az igazság hordozóját, amely igazság mivoltát azáltal nyeri el, hogy az eleve nem más, mint az emberi akaratok többségének képviselője, az „argumentum ad populum” elve. Kritikusan mutatnak rá szerzők (Antal, 2019; Rogers, 2019), hogy ez az eljárás tehát nem egy eredendő neogramscsiánus gyakorlat, hanem inkább az, amit Stuart Hall nyomán a jobboldali autoriter populizmus fogalma alá szokás besorolni. Nem osztályközpon-tú alapon „beszéli” a diskurzust, és köti meg az egyenértékűség láncolatát, hanem nacionalista keretben elgondolt identitáspolitikai konstrukciót teremt, amelyben a nemzet és faj egymás szinonimáivá válnak, és az általános civilizációs projektbe is illeszkednek. Míg Laclau-nál az egyenértékűség láncolatában korlátai vannak a politikusnak, mégpedig ellentétes és egymással szembenálló igények (Illés, 2013: 137.), addig a magyar kormányzó populizmus a gazdaság területével kezdve a (köz)politika alkotásán át a mediaszerkezetig a követelések és igények egy jelentős részének érvényesülését intézményileg elnyomja.

ZÁRÓ GONDOLATOK

A magyar kormányzó jobboldal 2010 óta olyan jelentős intézményi változtatásokat vitt véghez (Bozóki–Hegedűs, 2018), továbbá az ellenség- és konfliktusgenerálásnak olyan tartalmi és intézményi irányába mozdult el, amelyek megalapozottá tehetik azt a további kutatási irányt, amely a magyar kormányzó jobboldali populizmusra mint veszélyforrásra tekint.

Bár a tanulmány elején említettük, hogy kerülendők azok az értelmezések, amelyek a populizmust mint kizárólag patológikus jelenséget értelmezik, a magyar esetben azonban annak kirekesztő válfaja miatt, az ezirányú aggodalmak legitimnek bizonyulnak. Így szükségszerű normatív következtetéseket is tenni. Napjainkra a Fidesz populizmusa ugyanis egy homogénnek elgondolt nép képzetében rögzült, és ennek megfelelően a közjó értelmezését is annak rendeli alá. Közjóról alkotott felfogása nem plurális, nem a versengő akaratok egyensúlya, hanem kizárólag egy felülről lefelé irányuló kinyilatkoztatás. Mindennek következménye viszont nem csak a pluralizmus jegyében szerveződő intézmények egyoldalú átalakítása lett, hanem a polarizációs tendenciák erősödése is. Ennek megfelelően állt elő, hogy napjainkra sokkal inkább a magyar politikai rendszer autoriter jellegéről (Kis, 2019) kell beszélnünk, mintsem az inkluzív populizmusra jellemző radikális demokrácia szélesítésének lehetőségéről.

JEGYZETEK

- ¹ A „centrális erőter” kívánalma egy olyan intézményi és politikai helyzetet jelent(ett), amelyben sem a baloldali-liberális ellenzéknek, sem a radikális jobboldali kihívónak nincs érdemi lehetősége legyőzni a kormányzópártot.
- ² Jelen esetben ez annyit jelent, hogy az Orbán-kormány folyamatos bel- és külföldi konfrontációja, illetve hatalomgyakorlásának módja egy permanens konfliktusorientált politikafelfogást eredményez kül-, és belföldön egyaránt.
- ³ Orbán Viktor vonatkozó tusnádfürdői beszéde: <https://budapestbeacon.com/full-text-ofviktorbans-speech-at-baile-tusnad-tusnadfurdo-of-26-july-2014/>
- ⁴ Hozzá kell tenni, hogy a „kormányzó populizmus” nem előzmény nélküli, gondoljunk csak a peronizmusra vagy a brazil Lula elnökségére. A kritikai társadalomelmélet politikatudományi reflexiói Margaret Thatcher, Ronald Reagan vagy Pinochet időszakát is a populizmus gyakorlati közé sorolják, és teszik ezt az autoriter populizmus-elgondolás jegyében. A tanulmány a kritikai irodalom áttekintésére nem vállalkozik, de szükséges jelezni, hogy a populizmus fogalma körüli konceptualizálási viták nem mentesek az érték- és ideológiaorientált értelmezésektől sem. A későbbiekben a kritikai baloldali Ernesto Laclau munkásságára e sorok szerzője is hivatkozik, megvilágítva a Fidesz folyamatosan kizáró populizmusát.

- ⁵ A populizmust (gyenge) ideológiaként, politikai logikaként vagy éppen diskurzusként értelmező megközelítések leginkább azért is egymás konkurenciái, mert egészen másként gondolják el a politika folyamatát.
- ⁶ Ezt a megállapítást megerősíti a párt szavazótáborának összetétele, amelyben ekkora már többségében vannak az alsó-, illetve középiskolát végzettek (Enyedi–Fábián–Tardos, 2014), továbbá a párt „plebejus antikommunista” stílusa is (lásd Mike, 2014).
- ⁷ Le kell zárni a posztkommunista korszakot! Orbán Viktor beszéde a Magyar Diaszpóra Tanács alakuló ülésén, Budapesten. Elérhető: <http://2010-2014.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/le-kell-zarni-a-posztkommunista-korszakot>.
- ⁸ Lásd a már visszavonásra került civil törvény.
- ⁹ Freedom House: Nations in Transit 2020. Dropping the Democratic Facade, 2020. Elérhető: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-04/05062020_FH_NIT2020_vfinal.pdf
- ¹⁰ Orbán Viktor miniszterelnök ünnepi beszéde a Kossuth Lajos téren, 2012. március 15. Elérhető: <http://2010-2014.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-miniszterelnok-unnepi-beszede-a-kossuth-lajos-teren>.
- ¹¹ Orbán Viktor ünnepi beszéde az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc 171. évfordulóján, 2019. március 15. Elérhető: <https://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-unnepi-beszede-az-1848-49-evi-forradalom-es-szabadsagharc-171-evfordulojan>.

IRODALOM

- Antal Attila (2017): *A populista demokrácia természete. Realizmus és utópia határán*. Napvilág.
- Antal Attila (2019): Az autoriter nacionalista és a transznacionális populizmusok. *Kellék*, 61. sz., 155–171.
- Bangstad, Bjørn Enge–Bertelsen, Sindre–Henkel, Heiko (2019): The politics of affect Perspectives on the rise of the far-right and right-wing populism in the West. *Focaal. Journal of Global and Historical Anthropology*, No. 83, 98–113.
- Bogaards, Matthijs (2018): De-democratization in Hungary: diffusely defective democracy. *Democratization*, Vol. 25, No. 8, 1481–1499.
- Bozóki András – Hegedűs Dániel (2018): An externally constrained hybrid regime: Hungary in the European Union. *Democratization*, Vol. 25, No. 7, 1173–1189.
- Böcskei Balázs (2016): Overheads Reduction: Policy Change as a Political Innovation. *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities*, Vol. 5, No. 3, 70–89.
- Bugaric, Bojan–Kuhelj, Alenka (2018): Varieties of Populism in Europe: Is the Rule of Law in Danger? *Hague Journal on the Rule of Law*, Vol. 10, No. 1, 21–33.
- De Cleen, Benjamin–Glynos, Jason–Mondon, Aurelien (2018): Critical research on populism: Nine rules of engagement. *Organization*, Vol. 25, No. 5, 1–13.
- Edelman, Murray (1998): Politikai ellenség konstruálása. In: Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Józsvöveg.
- Enyedi Zsolt–Fábián Zoltán–Tardos Róbert (2014): Pártok és szavazók, 2002–2014. In: Kolosi Tamás–Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2014*. Társadalmi és Politiológiai Kutatóközpont, 532–557.

- Enyedi Zsolt (2016): Populist Polarization and Party System Institutionalization. *Problems of Post-Communism*, Vol. 63, No. 4, 210–220.
- Enyedi Zsolt–Bértoa, Fernando Casal (2011): Patterns of party competition (1990–2009). In: Lewis, Paul G.–Markowski, Radoslaw (eds.): *Europeanising party politics? Comparative perspectives on Central and Eastern Europe after Enlargement*. Manchester, Manchester University Press, 116–142.
- Freedom House (2020): *Nations in Transit 2020. Dropping the Democratic Facade*. Elérhető: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-04/05062020_FH_NIT2020_vfinal.pdf. Letöltés ideje: 2021. április 3.
- Gyulai Attila–Illés Gábor–Körösi András (2020): *Az Orbán-rezsim – A plebiszciter vezérdemokrácia elmélete és gyakorlata*. Osiris.
- Hegedűs Dániel (2019): Rethinking the incumbency effect. Radicalization of governing populist parties in East-Central-Europe. A case study of Hungary. *European Politics and Society*, Online First Published: 28 January 2019. <https://doi.org/10.1080/23745118.2019.1569338>.
- Horváth Szilvia (2006): Politikai valóság a Heti Válaszban. Ellenfél- és identitáskonstrukciók a 2002-es választások előtt. In: Szabó Márton (szerk.): *Fideszvalóság*. L'Harmattan, 161–181.
- Illés Gábor (2013): A populizmusról másképp. *Politikatudományi Szemle*, 22. évf., 2. sz., 133–142.
- Illés Gábor (2016): Válságkonstrukciók. Orbán Viktor és Bajnai Gordon válságértelmezésének összehasonlítása. *Replika*, 98. sz., 47–65.
- Illés Gábor–Körösi András–Metz Rudolf (2018): Broadening the limits of reconstructive leadership: Constructivist elements of Viktor Orbán's regimebuilding politics. *The British Journal of Politics & International Relations*, Vol. 20, No. 4, 1–19.
- Isaac, Jeffrey C. (2016): What's in a Name? A review of What Is Populism? by Jan-Werner Müller. *Journal of Democracy*, Vol. 28, No. 3, 170–174.
- Kessel, Stijn Van (2014): The populist cat-dog: applying the concept of populism to contemporary European party systems. *Journal of Political Ideologies*, Vol. 19, No. 1, 99–118.
- Kim, Seongcheol (2020): ... Because the homeland cannot be in opposition: analysing the discourses of Fidesz and Law and Justice (PiS) from opposition to power. *East European Politics*, Vol. 37, No. 2, 332–351.
- Kis János (2019): Demokráciából autokráciába. A rendszertipológia és az átmenet dinamikája. *Politikatudományi Szemle*, 28. évfolyam, 1. sz., 45–74.
- Kiss Viktor (2018): *Ideológia, kritika, posztmarxizmus. A baloldal új korszaka felé*. Napvilág.
- Körösi András (2015): A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim. In: Körösi András (szerk.) (2015): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Osiris Kiadó–MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet. 401–422.
- Körösi András (2018): The Theory and Practice of Plebiscitary Leadership: Weber and the Orbán regime. *East European Politics and Societies: and Cultures*. *East European Politics and Societies: and Cultures*, Online First Published September 25, 2018. <https://doi.org/10.1177/0888325418796929>
- Körösi András–Pátkós Veronika (2017): Variations for Inspirational Leadership: The Incumbency of Berlusconi and Orban. *Parliamentary Affairs*, Vol. 70, No. 3, 611–632.
- Kriesi, Hanspeter (2014): *The Populist Change*. *West European Politics*, Vol. 37, No. 2, 361–378.

- Kristóf Luca (2021): Cultural Policy towards Cultural Politics?: The Case of the Hungarian Cultural Sphere. *International Journal of Cultural Policy*, Vol. 27, No. 2, 191–201.
- Laclau, Ernesto (2007): *On Populist Reason*. Verso.
- Laclau, Ernesto (2019): Populizmus: mit fed a név? *Kellék*, 61. sz., 53–68.
- Magyar Bálint (2016): *Post-Communist Mafia State: The Case of Hungary*. Central European University Press.
- Matthes, Claudia-Yvette (2016): Comparative Assessments of the State of Democracy in East-Central Europe and Its Anchoring in Society. *Problems of Post-Communism*, Vol. 63, No. 5–6, 323–334.
- McKean, Benjamin (2016): Toward an Inclusive Populism? On the Role of Race and Difference in Laclau's Politics. *Political Theory*, Vol. 44, No. 6, 797–820.
- Mike Károly (2014): Az antikommunizmuson túl. *Kommentár*, 3. sz. Elérhető: http://www.kommentar.info.hu/iras/2014_3/az_antikommunizmuson_tul. Letöltés ideje: 2015. szeptember 3.
- Moffit, Benjamin (2018): The Populism/Anti-populism Divide in Western Europe. *Democratic Theory*, Vol. 5, No. 2, 1–16.
- Moffit, Benjamin–Tormey, Simon (2014): Rethinking Populism: Politics, Mediatisation and Political Style. *Political Studies*, Vol. 62, No. 2, 381–397.
- Mudde, Cas (2004): The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, Vol. 48, No. 2, 147–174.
- Mudde, Cas–Kaltwasser, Rovira (2012): Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America. *Government and Opposition*, Vol. 48, No. 2, 147–174.
- Müller, Jan-Werner (2016): *What is Populism?* University of Pennsylvania Press.
- Nyysönen, Heino (2018): The East is different, isn't it? – Poland and Hungary in search of prestige. *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 26, No. 3, 258–269.
- Palonen, Emilia (2009): Political Polarisation and Populism in Contemporary Hungary. *Parliamentary Affairs*, Vol. 62, No. 2, 318–334.
- Palonen, Emilia (2018): Performing the nation: the Janus-faced populist foundations of illiberalism in Hungary. *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 26, No. 3, 308–321.
- Pappas, S. Takis (2019): Populist in Power. *Journal of Democracy*, Vol. 30, No. 2, 70–84.
- Rogers, Samuel (2019): Hungarian authoritarian populism: a neo-Gramscian perspective. *East European Politics*, Vol. 36, No. 1, 107–123.
- Rooduijn, Matthijs (2018): State of the field: How to study populism and adjacent topics? A plea for both more and less focus. *European Journal of Political Research*, Vol. 58, No. 1, 362–372.
- Sata, Robert–Karolewski, Ireneusz Pawel (2019): Caesarean politics in Hungary and Poland. *East European Politics*, Vol. 36, No. 2, 206–225.
- Taggart, Paul (2000): *Populism*. Open University Press.
- Taggart, Paul (2006): Populism and representative politics in contemporary Europe. *Journal of Political Ideologies*, Vol. 9, No. 3, 269–288.
- Taggart, Paul–Kaltwasser, Rovira C. (2015): Dealing with populists in government: some comparative conclusions. *Democratization*, Vol. 23, No. 2, 345–365.
- Tallár Ferenc (2017): Populizmusok és demokráciák, avagy a politika újraácsolt színpada. *Politika-tudományi Szemle*, 26. évfolyam, 1. szám, 107–131.

- Stavrakakis, Yannis (2017): Discourse theory in populism research. Three challenges and a dilemma. *Journal of Language and Politics*, Vol. 16, No. 4, 523–534.
- Szikra Dorottya (2018): Welfare for the Wealthy The Social Policy of the Orbán-regime, 2010–2017. Friedrich-Ebert-Stiftung. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/14209.pdf>. Letöltés ideje: 2021. augusztus 7.
- Walter, Aaron T. (2017): The Good, Bad, and Ugly of Populism: A Comparative Analysis of the U.S. and Slovakia. *Slovak Journal of Political Sciences*, Vol. 17, No. 2, 166–183.
- Wilkin, Peter (2018): *Hungary's Crisis of Democracy: The Road to Serfdom*. Lexington Book.
- Zuk, Piotr (2018): Non-alternative reality? On the misery of the Left in Eastern Europe: the case of Poland. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, Vol. 25, No. 1, 63–84.

A JÓ, A ROSSZ ÉS A CSÚF POPULISTA VEZETŐ

Vizsgálható-e a populizmus karizmatikus kapcsolatként?

Metz Rudolf

(TK Politikatudományi Intézet, Budapesti Corvinus Egyetem)

*A tanulmány beérkezett: 2021. március 23., opponálás: 2021. március 23–2021. május 4.,
véglegesítés: 2021. augusztus 31.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Bár a politikatudósok felismerték a populista politikában megjelenő vezető és követők közötti „közvetlen” és „szimbolikus” kapcsolatot, amelyet gyakorta a karizma jelenlétéhez kötnek, továbbra sem tudunk teljes biztonsággal választ adni azon kérdésekre, miért és hogyan képesek követni egyesek a széles körben elutasított populista vezetőket, míg másokat teljes mértékben megkérdőjeleznek? A populizmusról folyó tudományos diskurzus nem tud dűlőre jutni azt illetően, hogy a karizmatikus vezetés valóban szerves eleme lenne-e a populista politikának. Ezt a vitát feloldva a jelen tanulmány azzal kezdődik, hogy átvegye a szakirodalom által felvetett ellenérveket, rámutatva azok gyengeségeire. Amellett érvelek, hogy a karizma igenis összeegyeztethető a populizmussal. A populizmust kutatók feltevésével szemben a klasszikus weberi megfogalmazás szerint a karizma egy kivételes érzelmi kapcsolatot jelöl, amelyben az adott vezetőt valóban különlegesnek tekintik követői. Ezt követően kibontom a populista vezetőket övező antagonisztikus érzelmi kapcsolatokat. Segítségül hívom a karizmatikus vezetéselmélet kiterjesztéseként a morális pánik és eufória fogalmát, amellyel értelmezni tudjuk a populista politika dinamikáját. A tanulmány zárásul egy új kutatási napirendet javasol. A vezetéskutatás követőközpontú modelljei és eszköztára lehetővé teszi számunkra, hogy empirikus szinten eldönthessük, mennyiben határozza meg valójában a populista politikát az elméleti szinten kifejtett karizmatikus kapcsolat.

Kulcsszavak: populizmus ■ karizmatikus vezetés ■ morális pánik ■ morális eufória ■ követőközpontú vezetés modellek

Donald Trump elnöksége újfent felhívta a figyelmet a populista politikában rejlő heves pozitív és negatív érzelmekre. Megválasztása sokakat vitt ki az utcára, hogy kinyilvánítsák nemtetszésüket és megkérdőjelezzék legitimitását („*Not my President*”). Mások viszont még a dühös kritikák és támadások keresztútjében is kitartottak mellette, míg végül az elvesztett újraválasztást követően elkeseredésükben megostromolták a Capitolium épületét. Ezzel a tettekkel tanúbizonyságot tettek arról, hogy elutasítanak minden más legitim politikai szereplőt. Ehhez hasonló kusza és antagonisztikus érzelmek nem csak szerves részei a populizmus természetrajzának, de messzemenő következmé-

Politikatudományi Szemle XXX/4. 81–105. pp. © Társadalomtudományi Kutatóközpont
<https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2021.4.81>

neyei is vannak: polarizálják a politikai versenyt (Enyedi, 2016) és meghatározzák a kormányzás irányváltásait és értékelését (Bartha et al., 2020). Ahhoz azonban, hogy megértsük ezt a dinamikát, fel kell tárunk, hogy a populista politikusokat támogatók miképpen viszonyulnak a vezetőikhez és a „nép ellenségeihez”. Ebben a tanulmányban erre a kapcsolathálóra koncentrálok és a következő egymással szorosan összefüggő kérdésekre kívánok választ adni: Értelmezhetjük-e a populista politikát a karizmatikus vezetés egy modern formájaként? Miért és hogyan követik egyesek a széles körben elutasított populista vezetőket és kérdőjelezik meg a többi politikai szereplőt? Lehet-e tanulmányozni a populizmust meghatározó karizmatikus kapcsolathálót szisztematikusan?

A populizmus-kutatók döntő többsége a populizmus „kínálati oldal”-ának aspektusait (pl.: stratégia, stílus, ideológia, diskurzus) vizsgálják a populista vezetőkre, pártokra és mozgalmakra összpontosítva. Talán a „keresleti oldal” megértéséhez legközelebb azon kutatók kerültek, akik az egyének populista attitűdjeiben és személyiségében keresték a magyarázatot a populista pártok támogatottságára (Akkerman et al., 2014; Bakker et al., 2016; Kefford et al., 2021; lásd bővebben: Hawkins és Kaltwasser, 2019). Elgondolásuk szerint a populizmus főbb üzenetei és ígéretei visszatükröződnek az egyénekben, amely megalapoz a támogatási és választási hajlandóságnak. Az eredményeik rámutatnak arra, hogy a populizmusra mutató attitűdök (ideológia vagy kommunikációs stílus) és a populista pártok támogatottsága között valóban van valamilyen kapcsolat. Mindez azonban továbbra is csak a populizmus iránti fogékonyságot jelzi, s nem ad választ arra a kérdésre, hogy a bizonyos attitűdökkel rendelkező egyének miért követik a populista vezetőket. Nem szándékoltan, de erre a problémára tapintanak rá Kirk Andrew Hawkins és munkatársai (2019), amikor elismerik, hogy a populista attitűdöket szükség-szerűen mobilizálni kell valamilyen módon (retorika, identitáspolitika) vagy felszínre kerülnek bizonyos körülmények (válságok) nyomán.

A populizmus definitív eleme a „idealizált nép” és a „romlott elit” megkülönböztetése, amely mögött komplex viszonyrendszer húzódik (lásd: Albertazzi és McDonnell, 2008; Barr, 2019; Diehl, 2019; Laclau, 2005; Moffitt, 2016; Urbinati, 2019; Weyland, 2001). Erre alapozva a jelen tanulmány a populizmus egy behaviorista értelmezését fogalmazza meg: a fogalom alatt egy olyan kapcsolatrendszert értek, amely a népet megtettesítő követők és vezetők, valamint ellenfeleik (hazai és nemzetközi elit, veszélyes mások: bevándorlók, jobboldali szélsőségesek, multinacionális vállalatok) között jön létre. Itt a populista választók viselkedése, azaz a populista követés két párhuzamos viszonyulást ír le: a populista vezetők feltétel nélküli elfogadását és támogatását és más politikai szereplő végtelen elutasítását. Ez a polarizált kapcsolat különbözteti meg a többi választótól a populista követőket, akik aktív/passzív módon támogatják a populistának vélt politikusokat és pártokat. Általánosságban ennek a kapcsolat-

nak az eredménye a választási hajlandóság, a vezetők tevékenységének értékelése vagy közpolitikai üzenetek elfogadása, de az a tevékenység is, amelyet a követők kötelességükként érzékelnek, hiszen vezetőik azt elvárják tőlük.

E tanulmány az első olyan munka, amely a populizmus jelenségét a vezetéskutatás perspektívájából kívánja megérteni a karizmatikus vezetés koncepciójára támaszkodva. Három célt fogalmazok meg, amely egyben a munka szerkezetét is adja.

Először amellett érvelek, hogy a szakirodalom által felvetett kritikákkal szemben a populizmus a karizmatikus vezetés egy modern formájának tekinthető, s így adja a fent megfogalmazott kapcsolatrendszer alapját és határozza meg a fő dinamikáját. A populizmust kutatók vezetőközpontú karizmaértelmezésével ellentétben a tanulmány a karizmatikus kapcsolatra fókuszál, amelyben a lehetséges követők a vezetőiknek tulajdonítanak karizmát (nagyra értékelt karakterjegyeket és kivételes képességeket). Ezt a folyamatot hangsúlyozta Max Weber is: „mindegy, [...] hogyan ítélnők meg etikai, esztétikai vagy bármilyen más szempontból »objektíve« helyesen: itt egyedül az a lényeg, hogy ténylegesen hogyan ítélik meg a »hívek«, a karizmatikus uralomnak alávetettek.” (Weber, 1987: 248., kiemelés az eredetiben) Ann Ruth Willner (1985: 14–15.) tovább pontosítja ezt a meghatározást: „a karizma az emberek vezetővel kapcsolatos percepciói és válaszreakciói alapján határozható meg. A karizmatikus kapcsolat kialakításában nem az számít, hogy milyen is a vezető, csak az, hogy az emberek mit látnak a vezetőben.” A karizmatikus vezetés középpontjában tehát nem egy különleges képességű vezető, hanem egy kivételes érzelmi kapcsolat áll (Willner, 1985: 8.), amelyben az adott vezetőt kivételesen tekintik követői. Leegyszerűsítve a karizmatikus vezetéset olyan folyamatként definiálhatjuk Jane Howell és Boas Shamir nyomán, „amelyben a karizmatikus kapcsolatot létrehozzák és fenntartják” (Howell és Shamir, 2005: 99.). Ez a kapcsolat és dinamika kulcsfontosságú a populista politikában.

Másodszor, kibontom a karizmatikus vezetéset meghatározó antagonisztikus érzelmi kapcsolatokat, segítségül hívva a morális pánik (Cohen, 2011; Joosse, 2018) és eufória koncepcióját (Flinders és Wood, 2015). A karizmatikus vezetéselmélet kiterjesztéseként a két dinamika rámutat arra, hogy az emberek miért istenítenek és ruháznak fel karizmával valakit, míg mások a démonizálás és boszorkányüldözés alanyaivá válnak. Kiemelem a populista politika azon jellegzetességeit, amelyek nemcsak elősegítik ennek a dinamikának a létrejöttét, de egyenesen le is írják azokat.

Végül harmadszor, a tanulmány a konceptuálisan megfogalmazott állításokból kiindulva konkrét hipotéziseket fogalmaz meg a későbbi empirikus vizsgálódások számára. A szakirodalom nem egységes, sőt bizonytalan azt illetően, hogy a karizmatikus vezetés miként jelenik meg a populista politikában, ha egyáltalán jelen van benne. Néhány kivételtől eltekintve (McDonnell, 2016) a kutatók túl könnyedén fogadják el vagy vetik el azt, hogy a karizma-

tikus vezetés meghatározó tényezője a populista politikának anélkül, hogy empirikusan alátámasztanák álláspontjukat. Ezzel szemben a tanulmány a vezetéskutatás konceptuális és módszertani tapasztalataira (lásd ezekről: Metz, 2021) építkezve egy új kutatási napirendet javasol az antagonisztikus viszonyok vizsgálatára annak érdekében, hogy a karizmatikus vezetésre vonatkozó elméleti elképzeléseket igazolhassuk vagy elvethessük. Leegyszerűsítve: a tanulmány amellett foglal állást, hogy a populista politika tanulmányozható és tanulmányozni is kell a karizmatikus kapcsolat irányából.

Ezen a ponton fontos aláhúzni a tanulmány viszonyulását a populizmus kifejezés erősen normatív tartalmához, amely a demokráciára mért hatásáról folyó diskurzusban csúcsosodik ki (lásd erről a diskurzusról: Antal, 2017; Pappas, 2019). A jelen vizsgálódás és a javasolt kutatási napirend középpontjában nem a populista politikusok (normatív) értékelése, hanem az állampolgárok rájuk vonatkozó (sokszor igencsak normatív) elvárásának és attitűdjeinek feltárása áll.

ÉRTELMEZHETŐ-E A POPULIZMUS KARIZMATIKUS VEZETÉSKÉNT?

Általános konszenzus uralkodik a kutatók között, hogy a politikai vezetők fontos szerepet játszanak a populizmus megjelenésében és előretörésében: ők állnak a populista pártok vagy mozgalmak élén, szervezik a mozgósítást, artikulálják a populista diskurzust és ideológiát.¹ Ezt erősíti több friss kutatási eredmény is a választói viselkedés és döntéshozatal viszonylatában (Donovan, 2020; Michel et al., 2020; vö. van der Brug–Mughan, 2007; Seijts–Clercy, 2020). A szakirodalom (Barr, 2019; Diehl, 2019; Laclau, 2005; Moffitt, 2016; Urbinati, 2019) szerint a populista vezető tevékenysége és sikere a támogató bázisával kialakított sajátos kapcsolatán nyugszik. Kurt Weyland (2001: 14.) a populizmus definícióját is erre alapozva úgy fogalmaz, hogy a populizmus „olyan politikai stratégiaként határozható meg, amelyen keresztül egy perszonalisztikus vezető a kormányzati hatalmat kívánja megragadni vagy éppen már gyakorolja nagyszámú szervezetlen követők direkt, közvetítés nélkül, nem intézményszerű támogatására támaszkodva.”

Ezt a kapcsolatot gyakran a vezető karizmájára (Albertazzi és McDonnell, 2008: 7; Diehl, 2019; Laclau, 2005; Pappas, 2019: 93–106.; Urbinati, 2019: 113–157.) vezetik vissza, de annak kapcsolata a populizmussal továbbra is tisztázatlan maradt. Kevesen vállalkoztak a karizma és a populizmus közötti hasonlóság kibontására. Ide sorolható Paul Taggart (2000: 100–103.), aki szerint mindkét jelenséget áthatja az érzelmi (kvázi vallásos) hevület, az intézményellenesség, és az átmenetiség/bizonytalanság.

Mások a konceptuális egybeesés szükségességét hangsúlyozták. Margaret Canovan (1999: 14.) szerint a populista mozgalmaknak és pártoknak

szükségük van a többé-kevésbé karizmatikus vezetőikre, hogy a politikai képviselőket személyesebbé és közvetlenebbé tegyék megtestesítve és megszemélyesítve a nép igazi érdekét. Ernesto Laclau (2005) ugyancsak a képviselőből indul ki, rámutatva a vezető és követők egymástól való kölcsönös függésére. Számára az igazi képviselő maga a karizma, amelyben a vezető megjeleníti a nép egységét, miközben maga is alakítja annak identitását. Némiképp más irányból megközelítve Weyland (2001: 14.; 22.) is hasonlóan a közvetlen kapcsolat kulcsát látja a karizmában. Értelmezésében a karizma a populista politikusok általános empirikus jellemzője, amely szükséges ahhoz, hogy egy intenzív kapcsolattal ellensúlyozzák a tömeges támogatottság törékenységét. Viszont egy későbbi munkájában (Weyland, 2017) már kizárta a karizmát a populizmus meghatározó tényezői közül. Bár a karizmának így is jelentős szerepet szán: „[a] karizma tehát nagyszerű példa arra a »ragasztóra«, amely összehozhatja a vezető közvetlen kapcsolatát a követők tömegével, és amely mélyen személyes jelleget kölcsönöz ennek a kapcsolódásnak” (Weyland, 2017: 68.). Érdekes, hogy Benjamin Moffitt (2016: 62–63.), aki ugyanúgy központi elemként írja le a vezetést a populista politikában, megkérdőjelezi azt, hogy a karizma szükségszerű karakterjegye legyen a populizmusnak, de ő Weylanddal szemben teljesen el is veti. Tehát arra a kérdésre, hogy értelmezhetjük-e a populizmust karizmatikus vezetésként, a szakirodalomnak nincs egyértelmű válasza.

A szakirodalomból kitűnő bizonytalanság oka a karizmatikus vezetők populizmusban játszott szerepével kapcsolatos komoly aggályok (lásd például Moffitt, 2016; Mudde és Rovira Kaltwasser, 2014), amelyeket valóban nem lehet megkerülni. Az elkövetkezőkben áttekintem a három legfőbb ellenérvet. Rámutatva ezek korlátaira amellet érvelek, hogy a karizmatikus vezetés a weberi értelmezés fényében korántsem összeegyeztethető a populista politikával, sőt annak szerves része.

Az egyik leghangosabb kritika az „erős vezetők” szükséges jelenlétét kérdőjelezi meg. Cas Mudde és Cristóbal Rovira Kaltwasser (2014) elismerték, hogy a populizmus és az erős vezetők között egyfajta elektív affinitás tapasztalható, de az előbbi képes az utóbbi nélkül is létezni. Egyenesen úgy érvelnek, hogy „hiba lenne a populizmust a karizmatikus vagy erős vezetéssel azonosítani” (2014: 376–377), hiszen a karizmatikus vezetés csupán elősegítheti a populizmus létrejöttét, mintsem meghatározó jellemzője legyen annak. Ez az érvelés abból fakad, hogy a szerzők a karizmatikus vezetést azonosítják az „erős vezetőkkel”, pontosabban – hibásan Max Weberre támaszkodva – azokkal, akiket „természetfölötti vagy emberfölötti vagy legalábbis sajátos, nem mindennapi, nem mindenki számára hozzáférhető erővel vagy tulajdonságokkal [megáldott] embereknek [...] s ezért »vezérnek« tekintenek (Weber, 1987: 248.). Ebből a szemszögből valóban összeegyeztethetetlennek tűnik a „felsőbbrendű” vezető az átlagembert reprezentáló átlagos politikussal (Viviani, 2017: 296.).

A populista vezetőkre egyoldalúan koncentráló kutatásokkal (ld. Barr, 2019; Pappas, 2019; Weyland, 2001) szemben gyakran hangoztatott jogos kritika a vezetőkörpontúság (Rueda, 2020; vö. Weyland, 2021) itt is felvethető. Leegyszerűsítve a karizmatikus vezetés elutasítása abból fakad, hogy azt egy „erős vezetővel” azonosítják. Függetlenül attól, hogy a karizmatikus vezetés jelenléte mellett vagy ellen érvelnek, a kutatók nagy többsége a vezetők megjelenésére, tulajdonságaira, retorikai készségeire vagy a folyamat eredményeire (radikális változás, erős kontroll a követők vagy szervezetek felett) fókuszálnak (ld. Pappas, 2019).

A probléma ezzel az, hogy a kutatók többsége a potenciális követők reakcióit és percepcióit nem veszik figyelembe, amelyen a karizmatikus kapcsolat nyugszik – legalábbis a karizma weberi értelmezése szerint. A karizma felismerésének szükségességére hívja fel a figyelmet Willner is. Úgy fogalmaz, hogy a karizma „nem annyira a vezető személyiségében található, mintsem az emberek percepcióiban, akiket vezet.” (Willner, 1985: 15.). Ebből kiindulva arra a következtetésre jutott, hogy a kapcsolat vizsgálatához nem a vezető, hanem a követők válaszreakcióinak tanulmányozására van szükség. E tekintetből Duncan McDonnell (2016) munkája kivételes, mert ő az egyetlen populizmuskutató, aki visszanyúlt a karizma klasszikus weberi értelmezéséhez. Bár a terminus konceptualizációja kezdetleges maradt, képes volt kimutatni három jobboldali populista párt (az olasz Szabadság Népe, Északi Liga, valamint a Svájci Néppárt) tagjai körében végzett interjú vizsgálaton keresztül, hogy a karizma jelen van valamilyen mértékben a pártok belső életében.

Ez a vezetőkörpontú álláspont tükröződik vissza Paris Aslanidis (2017) idevágó általános kritikájából, aki egyfajta regionális torzításnak tartja a személyes vezetés és a tömegmobilizáció populizmushoz kötését, ugyanis véleménye szerint ezek a folyamatok Latin-Amerikán kívül csak marginális szerepet kaptak (vö. Weyland, 2021). Valóban számos erős vezető nélküli populista mozgalom működött és működik Európában és Észak-Amerikában (Tea Party, Occupy Wall Street, Los Indignados). Ezek a mozgalmak gyakran ideológiai okoknál fogva utasítják el a vezetést vagy az egyszemélyi vezetőt, s bár valóban hiányozhat a vezető személye a mozgalom éléről, de a vezetés fentebb leírt dinamikája és a vezetési kapcsolat jelen van minden mozgalomban (lásd erről általánosságban: Rucht, 2012; Metz, 2014). Moffitt (2016: 55.) egyenesen úgy fogalmaz, hogy „el tudjuk képzelni a populizmust párt nélkül [...] vagy mozgalom nélkül [...], de meglehetősen nehéz elképzelni a kortárs populizmust vezetés nélkül.” E mozgalmak gyakran helyettesítik a karizma hús-vér birtokosát a múlt legendás hőseivel (pl. Guy Fawkes, Che Guevara, amerikai alapító atyák), a kollektív küzdelem névtelen harcosaival (pl. Anonymous hackercsoport) vagy áldozataival (pl. George Floyd), akiket végeredményében a „beavatott” és „felkent” aktivisták képviselnek, karizmát kölcsönözve maguknak. Nem mellesleg a politikai térbe belépve ezek a mozgalmak elkerül-

hetetlenül kitermelik azokat a személyeket, akik részt vesznek a közhivatali pozíciókért való küzdelemben.

A második népszerű kritika szerint nem csak populista vezetők alakítanak ki karizmatikus kapcsolatot (Pappas, 2019: 93–96.; Rueda, 2020: 9–10.), vagy nem minden populista rendelkezik karizmával (Moffitt, 2016: 62.; Rueda, 2020: 10.). Számos vezetőt meg lehet említeni egyik vagy másik vonatkozásban, de ezzel elfedünk két fontos tényezőt. Egyrészt a populizmus és a karizmatikus vezetés viszonykategóriák, azaz nem bizonyos belső jellemzők és tulajdonságok közös halmazát jelölik, hanem azonos viszonyrendszer köti össze az empirikus tapasztalatokat. Ez magában foglalja a különböző cselekvőket, tevékenységeket és célokat, amelyek tartalmát és jellegét tekintve erősen függenek a kontextustól (lásd a populizmus kapcsán: Aslanidis, 2017; a karizma kapcsán: Weber, 1987: 65.). Azaz, nem szükséges, hogy ugyanazon jellemzők tegyenek valakit populistává és karizmatikussá.

Másrészt egyik kategória sem abszolút, hanem esetleges, attól függően, milyen mértékben érzékelik azt a szereplők és a szemlélők vagy milyen mértékben támaszkodik (támaszkodhat) egy-egy vezető a követőkkel kialakított érzelmi kapcsolatra és a populizmushoz köthető tartalmi elemekre. Például, ahogy McDonnell (2016) már említett tanulmánya is rámutat három jobboldali vezetőt (Silvio Berlusconi, Christoph Blocher és Umberto Bossi) elemezve arra, hogy a karizma nem minden esetben van jelen ugyanolyan mértékben. Ez a populizmus kapcsán is hasonló képet mutat, ha egymáshoz hasonlítjuk a különböző populista politikusokat (lásd például Orbán Viktor és Silvio Berlusconi összehasonlításáról: Körösnéyi és Patkós, 2015).

Az utolsó, s talán a legsúlyosabb kritika a karizma konceptuális homályossága és analitikus hasznosságának megkérdőjelezése. Wouter van der Brug és Anthony Mughan (2007: 44.) pontosan fogalmazott e tekintetben: „probléma az, hogy mindaddig, amíg a karizma fogalma nincsen expliciten meghatározva, a populista pártok támogatásának ez a magyarázata nem nyitott az empirikus falszifikációra, ami viszont azt jelenti, hogy nem hasznos tudományos magyarázatként.” Az egyetlen komolyabb kísérlet az explicit meghatározásra Takis Pappashoz (Pappas, 2019: 93–106.) köthető, aki konceptuális és módszertani rigorózsággal próbálta megragadni a karizmatikus vezetést, olyan elemeket hangsúlyozva, mint a párt/mozgalom feletti kontroll, a vezető és követők közötti közvetlen kapcsolat, meglévő elit, struktúra delegitimálása és egy új rezsim kialakítása. Bár Pappas kísérletének megvannak a maga erői, de nem tud kilépni a vezetőközpontú megközelítésből és összemosza a karizmatikus vezetést a karizmatikus uralommal (lásd konceptuális különbségekről: Willner, 1985: 4–5), amely sokkal inkább a rezsim, mintsem az annál kisebb kiterjedésű és hatású vezetési dinamika leírására szolgál.

Nem lehetnek kétségeink afelől, hogy Weber szándékosan nem oszlatta el a fogalom körüli bizonytalanságot, hiszen értelmezésében a karizma tartalma

erősen függ a kontextustól és a követőktől. Ebből a nézőpontból a karizma egy társadalmi konstrukció eredménye (Joosse, 2014), amelynek folyamatában a követők központi szerepet játszanak, ahogy arra vezetéskutatók már korábban rámutattak (lásd: Gardner és Avolio, 1998; Howell és Shamir, 2005; Meindl, 1990, 1995). Természetesen ez nem azt jelenti, hogy nem fontos, hogy miként jelennek meg „megmentőként” a vezetők a kívánt és nagyra értékelt tulajdonságokkal, s miként formálják a közösség jövőképét és miként küzdik le az előttük álló kihívásokat. Azonban a karizma „adományáról” végül mindig a potenciális követők döntenek, akik értelmezik a vezető tevékenységét, üzeneteit, s érdemesnek tartják őt a vezetésre.² Ennek következménye a feltétel nélküli bizalom és emocionális kapocs.

A vezetéskutatás követőközponitú elméletei ebben a szemléletben dolgozták ki előfeltevéseiket és elemzési keretrendszerüket. Mielőtt azonban ezek részleteinek tárgyalásába bocsátkoznék, előbb feltárom a populisták politikát meghatározó antagonisztikus viszonyrendszert a morális pánik és eufória koncepciójára támaszkodva.

A KARIZMATIKUS KAPCSOLAT KETTŐSSÉGE: MORÁLIS PÁNİK ÉS EUFÓRIA

Mind a populizmus, mind a karizmatikus vezetés kapcsán széles körben elfogadott az a rendkívüli, intenzív érzelmi elköteleződés, amelyet a követők táplálnak vezetőik iránt. Az érem másik oldala, azaz e vezetők heves elutasítása és megjelenésük okozta félelem ritkán kerül a figyelem középpontjába. Willner (1985) pontosan látta, hogy a karizmatikus vezetők ritkán váltanak ki semleges vagy közömbös reakciót a társadalomban. „A követők istenként kezelik [a karizmatikus vezetőket], viszont azok, akik nem fogékonyak a karizmájukra ördöggént festik le. Bármilyen típusú és intenzitású érzelmeket is generálnak, még ellenfeleik is felismerik és félik őket” (Willner, 1985: 7). A karizmatikus vezetés konstitutív összetevője tehát a követők pozitív érzései (remény, bizalom, boldogság) csakúgy, mint az ellenfelek negatív érzelmei (félelem, gyűlölet, düh). Ennek az antagonisztikus kapcsolatnak a kibontásához Stanley Cohen (2011) klasszikus fogalmait (morális pánik, népi ördög, démonizáció), valamint a Matthew Flinders és Matthew Wood (2015) által bevezetett paralel fogalmait (morális eufória, népi hős, istenítés) hívom segítségül. Amellett fogok érvelni, hogy ezek a fogalmak, mint a karizmatikus vezetéselmélet kiterjesztései, jól leírják a populisták vezetőket övező antagonisztikus kapcsolathálót és kollektív cselekvést.

A Cohen (2011) által bevezetett morális pánik fogalma egy olyan időszakos társadalmi szorongás és gyűlölet intenzív, aránytalan és drámai megnyilvánulását jelöli, amely a feltételezett „népi ördögök” megjelenéséhez köthető. Viselkedésüket deviánsnak – meglévő normáktól eltérőnek – ítélik meg a tár-

sadalom egyes tagjai. Ez az eltérés félelmet kelt bennük, beindítva azt az attribúciós folyamatot, amelyet démonizációnak nevezünk. A népi ördögök kikezdek és „veszélyeztetik” a társadalom építőköveit: az addig megkérdőjelezhetetlennek tűnő konszenzuális értékeket és normákat. Cohen (2011: 2.) egyenesen úgy fogalmaz, ők a „vizuális emlékeztetői annak, amilyenek nem szabad lennünk”.

A morális pánik és a karizma összekapcsolása természetesen nem újdonság. Erich Goode és Nachman Ben-Yehuda (2009: 246.) a morális pánik-elméletében meghatározó jelentőségű könyvük epilógusában felhívták a figyelmet arra, hogy a morális pánik és karizmatikus vezetés hasonló izgalmat és intenzív érzéseket generál. Ez az izgatottság ugyan esetleges, viszont ezt a karizmatikus vezetés könnyebben képes uralni intézményesüléssel (rutinizálódással). Paul Joosse (2018: 999–1000.) karizmatikus vezető és a népi ördög további hasonlóságaira mutat rá. Először is, mindkét fogalom érzelmek és normatív nézetek egy pontban történő koncentrációját jelöli, amelynek középpontjában egy egyént vagy egyének kis csoportját helyez. Másodsor, ez a koncentráció hajlamos átfordulni oly módon, hogy azok, akikre viselkedésük vagy cselekedeteik miatt figyeltek fel, most már megtestesítik a társadalom erkölcsi helyzetét. Harmadsor, Joosse azt is aláhúzza, hogy Weber és Cohen hasonló ontológiai álláspontot vettek fel. Ahogy Weber (1987: 248.) az emberfeletti tulajdonságok, úgy Cohen (2011: 16.) a fenyegetettség kapcsán hangsúlyozta, hogy nem a tényleges jelenlétük az igazán fontos, hanem azok észlelése.

A hasonlóság felismerésén túlmutat Joosse (2018) munkája, amelyben amellett hoz fel érveket, hogy a karizmatikus vezetés és a morális pánik folyamata összekapcsolódnak és kiegészítik egymást. A tanulmány két tényezőre mutat rá. Egyfelől a karizmatikus vezetők képesek felülkerekedni a tradicionális vezetők által támogatott és rájuk irányuló démonizálással szemben. Másfelől a karizmatikus vezetés lényegi eleme, hogy felforgassa a meglévő rendet és hagyományos szokásokat, valamint feszegesse a közösség értékrendjét. A vezetők képesek kreatív politikával a tradicionális vezetőket ördöggé láttatni. Joosse értelmezésében a két folyamat együttesen arra mutat rá, hogy a karizmatikus vezetés tudatosan/természeténél fogva használja fel a morális pánik diskurzusait: pellengérré állítja a „népi ördögöket”, míg rombolja a tradicionális hatalmi struktúrákat.

Mindez rámutat a karizma körül kialakuló kettős morális pánikra. Egyfelől kell lennie valakinek, aki ellen a karizmatikus vezetők küzdenek. Philip Smith (2000) szerint a karizmatikus vezetés ellenfeleit „negatív karizmával” ruházzák fel. A negatív karizma egyszerre jelenít meg immorális karaktert és olyan cselekvést, amelytől a karizmatikus vezetéssel ellentétes hatást várnak el (változatlan, kollektív kárhozát és hanyatlás). Smith (2000: 103.) összeköti a negatív karizma és a démonizálás folyamatát: „[a] karizmatikus vezető szeretete gyakran [...] együtt jár a gonosz gyűlöletével, amely ellen harcolnak, ez

azonban [...] fel fog erősödni, mivel ez a vélt gonosz [...] egy sajátos „népi ördögben” testesül majd meg.” (Smith, 2000: 103.) Ez a gyűlölet az intézmények és értékek meglévő rendjének megtörésében és a radikális változás ígéréteiben csúcspontot ér el.

Másfelől a karizma birtokosa ugyancsak rendelkezik negatív karizmával az ellenfelek szemében (Willner, 1985: 7). Joosse (2018) utal arra, hogy a karizmatikus vezetők népi ördögökké válnak a tradicionális szereplők szemszögéből, míg követőik szemében ők – Cohen fogalmaival élve – „helyesen gondolkodók” (*right thinkers*), akik képesek rámutatni a társadalom „valódi” veszélyforrásaira. Ez azonban aligha meglepő vagy ellentmondásos. A karizma természetéből fakadóan a karizma mindent átértékel, míg a népi ördögök definíció szerint „az élet minden konvencióit és értékeit” (Cohen, 2011: 51.) veszélyeztetik. A negatív karizma és a karizma átruházása tehát kéz a kézben járhat. S ez legalább annyira fontos a karizmatikus vezetés számára, mint maga a bűnbakkereső vagy destruktív/destabilizáló tevékenység. Összességében tehát a karizmatikus vezető nem csak cselekvésével generál válságos, rendkívüli vagy konfliktushelyzetet, de egyszerűen megjelenése is ezt vonja maga után.

A kétirányú morális pánik mellett egy pozitív érzelmi ciklus is jellemzi a karizmatikus vezetéset. Ezt a folyamatot írja le Flinders és Woods morális eufória, a népi hős és istenítés fogalmával. Munkájukban Tony Blair és Barack Obama példáján keresztül arra az átmenetre összpontosítanak, amelyben a vezetők egyik pillanatban „hősök”, míg egy másikban „ördögök”. A következőképp határozták meg a paralel fogalmaikat (Flinders és Wood, 2015: 644):

- Morális eufória: „a »népi hősök« feltételezett, morálisan igaz tevékenysége kapcsán kialakult öröm, megkönnyebbülés és remény pillanatnyi intenzív, aránytalan és drámai megnyilvánulása a társadalomban.”
- Népi hős: társadalmi cselekvő (csoport, közösség, egyén), „akit feltételezett morális áldozatvállalása miatt szeretet és áhítat övez a társadalomban.”
- Istentítés: „olyan szimbolikus, keretező és diszkurzív folyamat, amely révén bizonyos szereplők isteni tulajdonságokkal ruházzák fel”

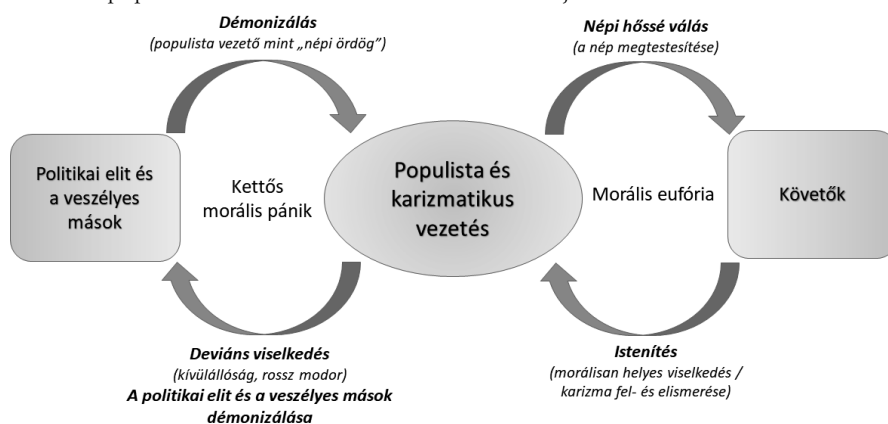
Leegyszerűsítve: a népi hősök megtestesítik törekvéseinket, értékeinket, de meg is személyesítik mindazt, amit jónak tartunk.

A morális eufória pillanatában „a »népi hősnek« bizonyos jellemzőket tulajdonítanak, amelyeket annyira figyelemre méltónak vagy kivételesnek tekintenek, hogy azonnal szinte emberfeletti, isteni státuszba helyezik őket” (Flinders és Wood, 2015: 645.). Mintha a szerzők tudatosan kerülnék a karizma kifejezést – noha az általuk elemzett vezetők kapcsán sem lenne meglepő a jelző – mégis az istenítés folyamatában ott van a karizmával való felruházás momentuma (vö. Joosse, 2014). Ennek értelmében a karizmatikus vezetők számára az érzelem alapú mobilizáció arra irányul, hogy népi hősként láttassák magukat.

Ezt a kirajzolódó képet a populista politika több ponton is jól megjeleníti (1. ábra). Egyrészt a populista politikusok sikere abban áll, mennyiben képesek külső megjelenésükben, retorikájukban és előfeltevéseikben megtestesíteniük a népet (Casullo, 2019; Moffitt, 2016; Urbinati, 2019). Ennek hitelességén múlik a követőkkel kialakított közvetlen kapcsolat, a vezetőbe vetett hit és bizalom. A vezető nem egyszerűen „hasonlít” a népre, de demonstrálja mindazt, ami az adott közösséget különlegessé teszi (értékek), és ami valójában szeretne lenni (vágyak, aspirációk). Olyat alkot, ami valószínűleg sohasem volt és lehet sohasem lesz, de mindig is a közösség vágyának tárgya volt. Végeredményben a vezető a követői identitás forrásává válik, de ami ennél is fontosabb, egyben jövőjük és boldogulásuk kulcsává is.

Egy másik kulcsfontosságú ígéret a nép ellen munkálkodó elit eltávolítása és a veszélyes mások (pl. bevándorlók, jobboldali szélsőségesek, multinacionális vállalatok) semlegesítése. A populizmus előfeltevése, hogy az igazi hatalmat olyan emberek birtokolják, akik nem a népért tevékenykednek, sőt eltérő érdekeket szolgálnak, illetőleg a népet ezen, kívülről érkezők veszélyeztetik. A populista vezetők tudatosan használják a morális pánik ciklusát kijelölve az aktuális „népi ördögöket”. A bűnbakkeresés és démonizálás nem egyszerűen erősíti a bizalmatlanságot és előítéleteket a társadalomban, de elitválságot is generál. Ez nem mellékesen azt is eredményezi, hogy nem létezik legitim ellenvélemény vagy szereplő a populista vezetővel szemben.

1. ábra. A populista és karizmatikus vezetés dinamikája

Ezen a ponton rátapintunk a populista politika egyik központi kérdésére. A szakirodalom gyakran tekint úgy a különböző gazdasági és társadalmi krízishelyzetekre, mint a populizmus – akárcsak a karizmatikus vezetés esetében – katalizátorára. Azonban, ahogy minden politikai helyzet, úgy a válság sem magától értetődő jelenség vagy események láncolata. Magyarázatra és értelmezésre szorul (Körösényi et al., 2016). Ennek értelmében ezek a hirtelen bekövetkező gazdasági és társadalmi sokkok csak kísérő jelenségei a populizmusnak, hiszen valójában a válságot – ahogy a populisták vélelmezik – a politikai elit inkompetenciája, érzéketlensége és nemtörődömsége, vagy a veszélyes mások megjelenése és tevékenysége okozza. Ők a kialakult helyzet felelősei. Így tehát a válság nem külső tényező, hanem a populista politika belső dinamikájának a része (Moffitt, 2016). A politikai vezetés a válság motorjává válik, s a démonizálás és morális pánik az emberek válságérzetére gyakorol hatást, erősítve „éhségüket” a hatékony karizmatikus vezetők iránt.

A harmadik fontos momentum, hogy a populista vezetőknek népi ördöggé kell válniuk. A populisták a morális pánik dinamikájára építenek annak érdekében, hogy megkülönböztessék magukat az uralkodó elitől és megtestesítsék a valódi népet, amely képviselője – értelmezésükben – deviáns (forradalmi) viselkedés a meglévő körülmények között. Ennek egyik eleme a vezetők kívülállósága, amellyel függetlenítik magukat a megszokott politika világától, és amely legitim alapot biztosít az elit- és intézményellenes politikájuknak. A vezetők nem csak megkérdőjelezzik az elit politikáját, de egyfajta „rossz modorral” tudatosan figyelmen kívül hagyják és kikezdi a politika íratlan és írott viselkedési szabályait (Moffitt, 2016; Ostiguy, 2017). A „laza” viselkedésbe beletartozik a vezetői megjelenés kialakítása (külső, öltözködés, nyilvános szereplés) és kommunikáció (trágár szavak, szleng használata, perszonalifikáció, politikai korrektség megsértése) is. A populisták megtestesítik mindazt, amit eddig senki „nem mert”, kimondják mindazt, amit mindenki tudott, de nem mondhatott ki. Egyszerűbben fogalmazva: a „józan észre” vagy a „csendes többség”-re hivatkozva tabukat döntenek le. Ennek következményeként a vezetők leszállítják a politika „szintjét” (Ostiguy, 2017), közelítve azt a támogatóik által a magánéletben tapasztaltakhoz és megszokottakhoz. Fontos azonban újra aláhúzni, hogy a politikai ellenfelek számára a konvenciók megsértése, amely démonizálást von maga után, az a populista követők számára az igazság kimondása, amely megalapozhat az istenítés folyamatának.

Összegezve a populizmus népi történetekbe vagy népi elméletekbe (*folk theories*: Stoker et al., 2018: 255–265.) ágyazódik, ahol a népi hős (populista vezető) legyőzi a népi ördögöt (elit, veszélyes mások). Gerry Stoker és kollégái (2018) megközelítésében ezek a népi elméletek az emberek azon hiedelmeit sűrítik magukba, amelyek a világ működésére adnak valamilyen választ függetlenül attól, hogy azok gyakran ellentmondásosak. A népi elméletek külön-

bőznek a koherens politikai tudástól, gondolkodástól és ideológiáktól abban, hogy kevésbé összetett, szisztematikus, lazább és leegyszerűsítő hálózata a képzeteknek. Röviden: arra szolgálnak, hogy az emberek értelmezzék a politikai, társadalmi és gazdasági történéseket és folyamatokat. Így az emberek képesek lesznek azonosítani az egyes szereplőket, kategóriákat, ideálokat és antiideálokat, azaz: a jó és a rossz politikát és politikusokat. A politika e manicheista leegyszerűsítése a politikai küzdelem élesedését és polarizációját vonja maga után, amelyet csak tovább erősít az, hogy a kívülállók félelemmel tekintenek a populista vezetőkre és ellentétes történeteket szőnek, felcserélve a szerepeket. Az elkövetkezőkben ennek a viszonyrendszernek az empirikus vizsgálatára teszek javaslatot egy új kutatási napirend keretében.

HOGYAN LESZ A NÉP EGYSZERŰ GYERMEKÉBŐL HŐS?

A karizmatikus kapcsolat vizsgálata

A komplex viszonyrendszer és dinamika fényében elképzelhetetlen a populista politika megértése anélkül, hogy tisztázzuk miként és miért adományoznak egyesek karizmát populista vezetőiknek, míg másoknak negatív karizmát. Túl sokat tudunk arról, mit mondanak a vezetők vagy milyen üzeneteket fogalmaznak meg a populista pártok, de szinte semmit arról (vö. McDonnell, 2016), hogyan jön létre az a „közvetlen” kapcsolat a követőkkel, amely a populista vezetés alapjául szolgál.

Követve Weber és Willner fogalmi meghatározását, a vezetés kutatók komoly energiákat mozgósítottak, hogy a követők oldaláról vagy a követőket beemelve tanulmányozzák a karizmatikus vezetést (Aï et al., 2020) reflektálva a vezetés kutatásban domináns vezetőközpontú szemléletre (attribúciós elmélet: Bastardoz, 2020; taktikai-retorikai elmélet: Conger, 2020). Ezekkel szemben a vezetés kutatás követőkönközpontú modelljei (implicit vezetés elméletek: Lord et al., 2020; Lord és Maher, 1993; a vezetés romantikája: Meindl, 1990, 1995; a vezetés társadalmi identitás elmélete: Haslam et al., 2020; Hogg et al., 2012 lásd ezekről magyarul: Metz, 2021) olyan társadalmi konstrukcióként írják le a vezetést, amelyet a követők kognitív, attribúciós és identifikációs folyamatai eredményeznek. Azaz: kulcsfontosságúak a követők meggyőződése és hiedelmei a vezetők jellemvonásairól, tevékenységéről és annak hatásáról.

A következőkben hat hipotézist fogalmazok meg e modellekre építkezve, azzal a céllal, hogy egy új kutatási napirendet alakítsak ki a populista politika tanulmányozására. A hipotézisek a korábban megfogalmazott konceptuális keretre reflektálnak: (1) a (negatív) karizma közvetlen attribúciójára, (2) a feltételezett alkalmasságra/hatékonyagra, (3) a vélt reprezentációs képességekre.

re, (4) a vezetők lehetséges hatásának felnagyítására, (5) a vezetőt ért támadásokra adott pozitív reakciókra, (6) a válság megoldásának/okának megszemélyesítésére. Az első négy hipotézis a karizmatikus kapcsolat belső dinamikáját tárja fel. Az empirikus eredmények alapján feltételezhető, hogy a karizma attribúciója összefügg azzal, hogy a vezető mennyiben tűnik alkalmasnak az adott politikai pozíció betöltésére, mennyire képes megtestesíteni választóközönségének az identitását és mennyire képes meghatározni a politikai/társadalmi/gazdasági folyamatok alakulását. Az utolsó két hipotézis a kapcsolat létrejöttét elősegítő kontextuális tényezőkre mutat rá. Fontos megjegyezni, hogy a hipotézisek igazak lehetnek más, nem populistának tekintett vezetési folyamatokra is, lévén a vezetéskutatás előfeltevéseit eddig nem tesztelték kifejezetten a populista politikusokon. Viszont az előrevetített jövőbeli empirikus vizsgálatok tétje abban áll, hogy eldöntsük mennyiben határozza meg a populista politikát a karizmatikus vezetés és miben különböznek a populista vezetők társaiktól.

A (negatív) karizma attribúciója. Jay A. Conger és Rabindra N. Kanungo (1987) elmélete szerint a karizma attribúciója a vezető viselkedésére vonatkozó követői percepciókon alapul. A szerzőpáros modelljében általános viselkedési mintákat különböztetett meg, amelyek elősegítik a karizma vezetőhöz rendelését. Ilyen a fokozott érzékenység a követők szükségletei iránt, a status quo megkérdőjelezése, a nagyratörő vízió és célok megformálása, személyes áldozat- és kockázatvállalás vagy az innovatív és nem konvencionális eszközök használata a célok elérésében. E viselkedési formákat a követők a vezető különleges képességeinek és különleges motivációinak bizonyítékeként értelmezhetik, és ennek eredményeként a karizmát a vezetőnek adományozzák. Ennek, azaz az észlelt karizmának feltárására a vezetéskutatók több kérdőíves mérőeszközt is kifejlesztettek (ld ezekről: Antonakis et al., 2016).

Nem alaptalan az a feltételezés, hogy a populista követők (populista pártok támogatói, szavazói) karizmatikusabbnak értékelik vezetőiket és azok tevékenységét. Ez persze nem meglepő az empirikus tapasztalatok fényében, hiszen a szavazók szemében általánosan karizmatikusabbak az általuk támogatott párt vezetői (Pillai et al., 2003; Pillai és Williams, 1998; Shamir, 1994; Williams et al., 2018). Ellenben három tényező megkülönböztetheti a populista követőket. Egyrészt az esetükben nagyobb „karizma-éhség” mutatkozik meg. Másrészt a populista vezetők esetében erősebb karizmatikus elköteleződés feltételezhető más szereplőkhöz viszonyítva. Harmadrészt a populista követők negatív karizmával ruházzák fel a „nép ellenségeit”. Ez utóbbi attribúció nem egyszerűen a karizmatikus viselkedés hiányára utal, hanem annak szöges ellentéte is egyben (pl. status quo megőrzése, inkrementális célok, közösség elteni tevékenység). Ennek megfelelően a következő előfeltevéseket fogalmazhatjuk meg.

Hipotézis 1a: *A populista követők vezetőiket karizmatikusabbnak érzékelik, mint a többi vezetőt.*

Hipotézis 1b: *A populista követők magasabbra értékelik általánosságban a karizmatikusnak ítélt tulajdonságokat és viselkedést.*

Hipotézis 1c: *A populista követők karizmatikus kapcsolódása erősebb. Azaz nagyobb karizmát adományoznak vezetőiknek, mint a nem populista pártokat támogatók saját vezetőiknek.*

Hipotézis 1d: *A populista követők negatív karizmával ruházzák fel az általuk nem támogatott vezetőket.*

Általános vezetői alkalmasság/hatékonyág. Tovább lépve, a karizmatikus kapcsolódás két módját különböztethetjük meg Howell és Shamir (2005) nyomán. Az egyik módja a perszonalizált kapcsolat, amely a kívánatos tulajdonságok közvetlen attribúcióján nyugszik. Ezt a mechanizmust írja le Robert G. Lord (et al., 2020; és Maher, 1993) vezetés kategorizációs elmélete. A megközelítés szerint az emberek kognitív kategóriákban (pl. „politikus”) gondolkodnak, amelyekbe hasonlóságon alapuló tulajdonságok (pl. „alkalmas”, „korrupció”, „hazafi”, „hazaáruló”) alapján sorolják be a tapasztalataikat a különböző tárgyakról, eseményekről és emberekről. Ezek a kategóriák egy bizonyos absztrakciós szint fölött prototípusokba vagy implicit elméletekbe rendeződnek, amelyekben a jellegzetességeket általánosítják a kategória minden elemére. Az elméletek implicit jellege abban áll, hogy a szocializáció vagy korábbi tapasztalatok eredményeként jönnek létre és gyakran minden tudatosság és szándék nélkül használjuk őket.

Lord és Maher (1993) a vezetésre vonatkozó kategóriák háromszintű hierarchikus rendszerét képelték el. A legfelső szinten a vezetéselméletek a vezetők és nem vezetők között tesz általános megkülönböztetést. A középső szinten elválnak a vezetés megjelenési formái specifikus területek szerint (pl. üzleti élet, hadsereg, politika). A legalsó szinten további specifikációk mutatkoznak meg az egyes alapkategóriákat illetően. Például az emberek pártpreferenciái meghatározzák miképpen értékelik egy-egy konkrét vezető tulajdonságait, viselkedését és tevékenységének kimenetelét (Maurer et al., 1993). Ezen implicit vezetéselméletek vizsgálatára például Lynn R. Offermann és Meredith R. Coats (2018) egy 46 elemmel rendelkező skálát fejlesztett ki kilenc dimenzióra lebontva, amelyek közül az egyik a karizma. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a vezetőnek az összes kívánatosnak ítélt jellemzővel rendelkeznie kell ahhoz, hogy vezetőként ismerjék el.

A vezetési kapcsolat kialakulása azon múlik, hogy mennyire illeszkednek a tapasztalatok egy-egy vezető esetében ezekhez a prototípusokhoz. Az implicit vezetéselméletek meghatározzák azt, hogy az egyének mennyiben tartják a vezetőket eredményesnek és értékelik őket normatív síkon. Az elmélet és az empirikus tapasztalatok fényében ezek a vezetői prototípusok univerzálisak, azaz kulturális, politikai és társadalmi kontextustól függetlenek (Lord et al.,

2020). A prototipikusságnak kézzelfogható következményei lehetnek. Például valós politikai vezetőket vizsgálva néhány tanulmány (Foti et al., 1982; Maurer et al., 1993) rámutat, hogy a politikusok illeszkedése a követők által osztott vezetői prototípusba összefügg a hatékonyságuk értékelésével.

A populista politika esetében a középső szintű kategóriákra lehetünk igazán kíváncsiak (lévén a közvetlen karizmaattribúciót külön kezeljük), mégpedig a politikai pozíciókhoz kapcsolt vezetői prototípusok feltárására. Mennyire passzol a vezető az elfoglalt pozícióhoz társított általános elvárásokhoz? Mennyire alkalmas a vezető egy ország vezetésére? A követők percepciói az alkalmasságot (feltételezett hatékonyságot) illetően hozzájárulnak ahhoz, hogy valakit karizmatikusnak lássanak másokkal szemben. Így a jövőbeli kutatás szempontjából a következő hipotézist állíthatjuk fel.

Hipotézis 2: *A populista vezetőt alkalmasabbnak tartják követői az ország vezetésére, mint a többi vezetőt. Ez a különbség nagyobbak mutatkozik, mint amit a nem populista vezetők között tapasztalni.*

A „nép” megtestesítése. Howel és Shamir (2005) szerint a karizmatikus kapcsolódás másik módja a szocializált kapcsolat, amely a képzelte és valós csoporttagság és identitás függvényeként írja le a karizma adományozást. A Henri Tajfel és John Turner munkáira épülő *vezetés társadalmi identitás* elmélete (Haslam et al., 2020; Hogg et al., 2012) azt hangsúlyozza, hogy az attribúciós folyamat nem egészen egyéni, hanem társadalmi/csoportjelenség. Az emberek kognitív módon reprezentálják a társadalmi csoportjukat és rögzítik a csoporton belüli hasonlóságokat és a csoportok közötti különbségeket olyan prototípusok használatával, amelyek magukba sűrítik az attribútumok (jellemző attitűdök, értékek és viselkedés) homályos halmazát. A prototípusok mentális konstrukciók, amelyek erősítik azt, hogy a csoportokat egységes entitásokként és nem pedig tagjainak halmazaként írjuk le. A csoporton belüli hasonlóság és a csoportok közötti különbségek hangsúlyozását gyakran „sztereotipizálásnak” nevezzük, amely ahhoz vezet, hogy elszemélytelenítjük, figyelmen kívül hagyjuk a többi embert.

A vezetők felemelkedése és elfogadása azon múlik, mennyiben csoport prototipikus a vezető, azaz mennyiben reprezentálja és testesíti meg saját csoportjának legfőbb tulajdonságait, aspirációit, értékeit és normáit. Így a vezetők nagyobb befolyásra tehetnek szert, ha a csoport identitása hangsúlyossá válik és a prototipikusságuk körül konszenzus alakul ki. Ezek a vezetők vonzóbbá és népszerűbbé válnak a csoport tagjai között. Azonban a vezetők nem egyszerűen egyek közülünk, de a legjobbak is: a „csoportjuk bajnokai”. Empirikus kutatások sora támasztotta alá, hogy a csoport prototipikusság erősíti a vezetők elfogadását és támogatottságát (Platow és van Knippenberg, 2001), a beléjük vetett bizalmat és az észlelt hatékonyságukat (Giessner et al., 2009), de a karizmájukat is (Platow et al., 2006; Steffens et al., 2014). Fontos aláhúzni, hogy

mind a perszonalizált, mind a szocializált kapcsolat esetében a vezetői prototípus valamilyen ideált testesít meg, de különbség mutatkozik meg abban, hogy az előbbi univerzális (pl. „miniszterelnök”), míg az utóbbi csoportspecifikus (pl. „a nemzet miniszterelnöke”). Ez a két ideál nem zárja ki, hanem erősíti egymást.

Ez a felvetés nem ismeretlen a populizmus irodalmában: számtalan szerző (Aslanidis, 2020; Meléndez és Rovira Kaltwasser, 2019; Müller, 2016; Rooduijn, 2019: 368.) rámutatott, a populizmus minden esetben identitáspolitiká. A populisták számára kritikus feladattá válik meghatározni, hogy kik vagyunk „mi” (a nép), mi tesz minket különlegessé, hasonlóvá, s mi különböztet meg minket másoktól (elit, mások). Sőt, a populista vezetőt a közösség idealizált tagjának kell, hogy lássák követői. Ez más politikai szereplő esetében nem csak fordított viszonyulást jelent, de tevékenységüket közösségellenesnek írják le. Az ellenségesség feltételezése túlmutat a csoportok közötti különbségek felismerésén, amely normál esetben is végeredményében meghatározza a demokratikus politikát. Ez ugyancsak megkülönböztetheti a populista követőket társaiktól.

Hipotézis 3a: *A populista követők úgy érzékelik, hogy más politikusokkal szemben vezetőik jobban reprezentálják a politikai közösséget (népet/nemzetet). A csoporton belüli (in-group) vezetőként a populista politikusokat úgy írják le, hogy kizárólagosan a közösségért tevékenykednek.*

Hipotézis 3b: *A populista követők csoporton kívülinek (out-group) érzékelik az általuk nem támogatott vezetőket. E vezetők látszólag nem csak nem osztoznak a kollektív identitásban, de a közösség érdekei ellen is cselekednek.*

A vezetők hatásának felnagyítása. A karizmatikus kapcsolathoz egy másik kognitív folyamat is hozzájárul. Meindl (1990, 1995) a „vezetés romantikája” tézise szerint az emberek hajlamosak túlértékelni a vezetés és a vezető szerepét és befolyását a kollektív cselekvés pozitív vagy negatív kimenetelét illetően, leértékelve a kontextuális tényezőket.³ Ennek értelmében a vezetés mint magyarázó kategória leegyszerűsíti számunkra a komplex politikai, társadalmi és gazdasági folyamatokat. Ez egyfelől fundamentális attribúciós hiba vagy torzítás (Ross, 1977), másfelől pszichológiai szükséglet. Az empirikus vizsgálatok valóban pozitív korrelációt mutattak ki a tézis és a karizma adományozása között (Meindl, 1990; Shamir, 1992). Sőt, egy friss kutatás (Carsten et al., 2019) rámutatott, hogy akik nagyobb befolyást tulajdonítottak a vezetésnek, karizmatikusabbnak és hatékonyabbnak látták Donald Trumpot.

A populista politika (karizmatikus vezetés) azzal, hogy hordozza az ígéretet és reményt, hogy a vezető víziója megvalósítható és a kívánt változás elérhető, önmagában megemeli a követők elvárásait. Az empirikus eredmények (Giessner et al., 2009) is azt sugallják, hogy a csoportidentitás (párthovatartó-

zás) megengedőbbé teszi a követőket vezetőikkel szemben. Azaz, a támogatott vezető szerepét siker esetén felülértékelik, míg kudarc esetén elnézők és a külső tényezőkben keresik a hibát. A szelektív érzékelés fordított esetben is jelen lehet. A populista követők nem ismerik el más vezetők eredményeit, s felnagyítják vélt hibáikat.

Hipotézis 4a: *A populista követők felülértékelik saját vezetőik hatását pozitív eredmények esetén, míg alul értékelik negatív következmények esetén.*

Hipotézis 4b: *A populista követők felülértékelik más vezetők hatását negatív következmények esetén, míg alul értékelik pozitív eredmények esetén.*

A populista vezető támadására adott reakciók. Meindl (1990) másik fontos tézise a karizma társadalmi fertőzés modellje, amely a karizmatikus attribúció társadalomban való elterjedését írja le. A társadalmi fertőzés tézise szerint a karizma úgy terjed szét, mint egy vírus: az emberek kapcsolatba lépnek olyanokkal, akik részesei a karizmatikus kapcsolatnak. Tökéletes példa erre a politikai tömegrendezvények (tüntetések, felvonulások), ahol az emberek egymás érzelmi reakcióit veszik át. A tézis fényében ugyancsak felértékelődnek azon szereplők is, akik véleményvezérként vagy közszereplőként a karizmatikus vezető iránti hűségükről tesznek tanúbizonyságot. Mindazonáltal a populizmus szempontjából kritikus, hogy a populista vezetők megjelenését heves negatív érzelmi megnyilvánulás is kövesse, hiszen ez jelzi a követők felé, hogy valami forradalmian új és „igaz” politikával állnak szemben. Azaz: Meindl tézisének fordított érvényesülése még fontosabb: vezetőmbe vetett bizalmamat csak erősítik az ellenfelek kritikái és támadásai (démonizálás).

Hipotézis 5: *A populista követők karizmatikus elköteleződését erősíti mások elutasító reakciója.*

A válság okának és megoldásának megszemélyesítése. Ugyancsak erősítheti a karizmatikus kapcsolatot a követők szubjektív válságérzete. Számos tanulmány vizsgálta a válság hatását a karizmatikus vezetés megjelenését illetően, például az Amerikai Egyesült Államok elnökválasztása (Williams et al., 2009; 2012), vagy a kaliforniai választás során (Bligh et al., 2005), vagy a 2001. szeptember 11-ei terrorcselekmény kapcsán (Bligh, Kohles és Meindl, 2004). Pastor és kollégái (2007) eredményei szerint a válságok által okozott félelem és felfokozott izgalmi állapot fogékonyabbá teszi az érintetteket a karizmatikus befolyásolásra. Ezek a tanulmányok arra mutatnak rá, hogy a követők a fenyegetettség hatására nagyobb karizmát és befolyást tulajdonítanak azoknak, akiktől a válsághelyzet megoldását várják. Ebből arra következtethetünk, hogy a populista politikusok kapcsán nem a válságérzet az igazán fontos, hanem az, hogy az érzékelt válság vagy nehézségek okát vagy megoldását kiben látják. Ez az attribúció a populista követők szempontjából két irányban is megjelenik.

Hipotézis 6a: *A populista követők az észlelt nehézségek/válság enyhülését és megoldását támogatott vezetőjüktől várják.*

Hipotézis 6b: *A populista követők az észlelt nehézségek/válság okát az elithez vagy más szereplőkhöz kötik.*

Összegezve: a felvázolt hipotézisek némiképp különböző irányba mutatnak, azaz számtalan empirikus elemzés táptalajává válhatnak, de mindegyik folyamat a karizmatikus kapcsolat kialakítását segíti elő vagy teszi lehetővé. Ennélfogva támpontokat jelentenek a pozitív és negatív karizmatikus kapcsolatok feltárására. Két implikációt azonban fontos aláhúzni.

Egyrészt az ajánlott követőkörpontú kutatási napirend nem jelenti a vezető ignorálását, hiszen ahogy többen rámutattak, a vezetők képesek megváltoztatni viselkedésüket (Conger és Kanungo, 1987; Gardner és Avolio, 1998) és manipulálni a róluk kialakult képet (a megtestesített univerzális prototípust: Foti et al., 1982; Maurer et al., 1993; csoport prototípust: Haslam et al., 2020). Mivel a vezetés megkívánja a vezető és a követők együttes tevékenységét egyaránt, az nem tekinthető egyértelműen felfelé (bottom-up) vagy lefelé irányuló (top-down) folyamatnak. Mindazonáltal a követők percepcióinak vizsgálata teljessé teheti a képünket a populista politikáról.

Másrészt a konstruktivizmus szubjektivista perspektívája nem zárja ki annak lehetőségét, hogy tudományos eszközökkel vizsgáljuk a karizmatikus kapcsolatot. Ahogy az idézett empirikus tapasztalat is szemléletesen mutatja, a vezetéskutatás komoly eszköztárral (Antonakis et al., 2016; Schyns et al., 2007; Steffens et al., 2014) rendelkezik, amely mozgósítható a karizmatikus kapcsolat és így a populista politika elemzésére. Mindez annak fényében különösen kritikus, hogy a követők vizsgálata teljesen hiányzik a politikai vezetéskutatás és tágabban a politikatudomány területéről annak ellenére, hogy jó néhány kutató hangsúlyozta annak szükségességét (lásd: Blondel, 2014).

KONKLÚZIÓ

Bár a populizmus a politikatudomány egyik legnépszerűbb kutatási területévé vált, a kutatások nem adtak meggyőző magyarázatot arra a kérdésre, hogy miért követik az emberek az erősen megosztó populista vezetőket és egyúttal utasítják el a többi politikai szereplőt. A populista vezető és követői közötti látzólagosan közvetlen és szimbolikus kapcsolat jelentőségét sokan felismerték, de azt csak kevesen próbálták meg értelmezni és konceptualizálni. A tanulmány azzal az előfeltevéssel élt, hogy ez a kapcsolat jelenti a populista politika központi dinamikáját. Ennek fényében kulcskérdés, hogy empirikus szintén is megértsük ezt a kapcsolatot.

A tanulmány amellet érvelt, hogy ezt a kapcsolatot a karizmatikus vezetés koncepciójával lehet legátfogóbb módon megfogni. A populista szakirodalom

éles kritikát fogalmazott meg arra vonatkozóan, hogy a karizma nem tekinthető a populizmus definitív elemének. Ezek a kritikák részben abból fakadnak, hogy félreértelmezik a karizmatikus vezetést, az erős vezető jelenlétével azonosítva azt. Ezzel szemben a tanulmány előhívta Weber koncepcióját, amelyben a karizmatikus vezetés egy különleges kapcsolatot és annak fenntartását jelöli. A karizmát a követők adományozzák vezetőiknek, érzékelve és elismerve a vélt vagy valós rendkívüli képességeiket. Ezt a reményt és csodálatot magába sűrítő felfokozott érzelmi állapotot a morális eufória fogalmával írtuk le, amely során a vezetőt istenítik, és népi hősként látják követői. A pozitív elköteleződést persze legalább olyan erős negatív érzelmek is kísérik. A vezető elutasítják azok, akik nem fogékonyak karizmájára, sőt szándékát és alkalmasságát megkérdőjelezve egyenesen negatív karizmával ruházzák fel, azaz démonizálják. A populista követők viszont az összes többi politikai szereplővel tesznek ugyanígy, őket látják népi ördögöknek. Ezt neveztem kettős egymást erősítő morális pániknak.

A populizmus irodalmában megjelenő kritikákat a karizmát átható konceptuális bizonytalanság szülte. Mindez annak a szerencsétlen helyzetnek a következménye, hogy a különböző fogalmi és módszertani eszköztárral rendelkező tudományos diskurzusok nem vesznek tudomást egymásról, vagy legalábbis a közöttük lévő kommunikáció igen korlátozott. Ez különösen érthetetlen annak fényében, hogy hasonló problémák iránt érdeklődnek. A vezetés kutatás régóta foglalkozik a karizmatikus vezetés tanulmányozásával figyelembe véve a karizma weberi megfogalmazását. Azaz: a követők és a vezető-követő kapcsolat feltárása kerül a figyelem középpontjába. S bár e vizsgálatoknak csak egy része foglalkozik valódi politikai vezetőkkel, mégis fontos empirikus tapasztalatokkal és hasznos elméleti és módszertani eszköztárral rendelkeznek általánosságban a politikatudomány számára.

A tanulmány által ajánlott kutatási napirend ezeket a követőközpon t u vezetőmodelleket kívánja mozgósítani a populista politika megértésének céljából. A megfogalmazott hipotézisek az elméleti síkon felvázolt karizmatikus kapcsolat empirikus feltárásához kívánnak iránymutatást adni. Mennyiben észlelik a populista követők vezetőik karizmáját, míg a többi politikai vezető negatív karizmával ruházzák fel? Az általános és csoport elvárások, mint az alkalmasság és a közös identitás elősegítik-e a karizmatikus kapcsolódást? Valóban felülértékelik-e pozitív értelemben a populista követők vezetőik hatását, míg alul értékelik más politikusok teljesítményét? Erősíti-e a karizmával való felruházást az, hogy mások megkérdőjelezik és elutasítják azt? A követők valóban a populista vezetőben látják az észlelt válságok megoldását? A felvontatott vezetésmodellek azonban nem csak a politikai követés vizsgálatát teszik lehetővé, de segítenek megérteni a politikai reprezentáció folyamatát, amely valójában ott kezdődik, hogy miként észlelik, értelmezik és értékelik a szavazók az őket képviselőket.

Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-4-II kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

JEGYZETEK

- ¹ A populizmus és a vezetés kapcsolata a hazai tudományos diskurzus számára sem újdonság (Körösényi and Patkós, 2015), mégis kevés figyelmet kapott eddig. Érdemes Antal Attila (2017) cikkét megemlíteni, amely áttekinti a nemzetközi és hazai szakirodalmat kitérve a vezetés problémájára.
- ² Mindez kísértetiesen hasonlít ahhoz a folyamathoz, amire Ernesto Laclau (2005) mutatott rá, azaz: a támogatók megtöltik a populista vezetőök személyét mindazzal az elvárással, követeléssel és panasszal, amit a politikával kapcsolatban megfogalmazznak.

IRODALOM

- Ai, Ito–Harrison, Jennifer A.–Bigh Michelle–Roland-Levy, Christine (2020): A follower-centric perspective on charismatic leadership: An integrative review and agenda for future research. In: Zúquete J. P. (ed.): *Routledge International Handbook of Charisma*. Routledge, 324–336. <https://doi.org/10.4324/9780429263224>.
- Akkerman, Agnes–Mudde Cas–Zaslove, Andrej (2014): How populist are the people? Measuring populist attitudes in voters. *Comparative Political Studies* 47(9): 1324–1353. <https://doi.org/10.1177/0010414013512600>.
- Albertazzi, Danielle–McDonnell Duncen (2008): Introduction: The sceptre and the spectre. In: Albertazzi, Danielle–McDonnell, Duncen (eds): *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire–New York, Palgrave Macmillan, 1–11.
- Antal Attila (2017): A populizmus vizsgálata demokráciaelméleti perspektívában. *Politikatudományi Szemle*, XXVI. évf., (2): 129–148.
- Antonakis, John–Bastardoz, Nicolas–Jacquart, Phillippe–Shamir, Boas (2016): Charisma: An ill-defined and ill-measured gift. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 3 (1): 293–319. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-041015-062305>.
- Aslanidis, Paris (2017): Avoiding bias in the study of populism. *Chinese Political Science Review*, 2 (3): 266–287. <https://doi.org/10.1007/s41111-017-0064-0>.
- Aslanidis, Paris (2020): The social psychology of populism. In: Nadesan M. H. és Ron A. (eds): *Mapping Populism: Approaches and Methods*. Abingdon–New York, Routledge.
- Bakker, Bert N.–Rooduijn, Matthijs–Schumacher, Gijs (2016): The psychological roots of populist voting: Evidence from the United States, the Netherlands and Germany. *European Journal of Political Research*, 55 (2): 302–320. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12121>.

- Barr, Robert R. (2019): Populism as a political strategy. In: La Torre, Carlos de (ed.): *Routledge Handbook of Global Populism*. New York, Routledge, 44–56. <https://doi.org/10.4324/9781315226446>.
- Bartha, Attila–Boda, Zsolt–Szikra, Dorottya (2020): When populist leaders govern: Conceptualising populism in policy making. *Politics and Governance*, 8 (3): 71–81. <https://doi.org/10.17645/pag.v8i3.2922>.
- Bastardoz, Nicolas (2020): Signaling charisma. In: Zúquete José Pedro (ed.): *Routledge International Handbook of Charisma*. Routledge, 313–323. <https://doi.org/10.4324/9780429263224>.
- Blondel, Jean (2014): What have we learned? In: Rhodes, Roderick Arthur William–t Hart, Paul (eds): *The Oxford Handbook of Political Leadership*. Oxford–New York, Oxford University Press, 706–719.
- Canovan, Margaret (1999): Trust the People! Populism and the two faces of democracy. *Political Studies*, 47 (1): 2–16. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00184>.
- Carsten, Melissa K.–Bligh Michelle C.–Kohles Jeffrey C.–Wing-Yan Lau, Vienne (2019): A follower-centric approach to the 2016 US presidential election: Candidate rhetoric and follower attributions of charisma and effectiveness. *Leadership*, 15 (2): 179–204. <https://doi.org/10.1177/1742715018817930>.
- Casullo, María Esperanza (2019): How to become a leader: Identifying global repertoires for populist leadership. In: Stengel, Frank A.–MacDonald, David B.–Nabers, Dirk (eds): *Populism and World Politics: Exploring Inter- and Transnational Dimensions*. Cham, Springer International Publishing, 55–72. https://doi.org/10.1007/978-3-030-04621-7_3.
- Cohen, Stanley (2011): *Folk devils and moral panics: The Creation of the Mods and Rockers*. Routledge classics. Abingdon–New York, Routledge.
- Conger, Jay A (2020): Charisma in organizational studies. In: Zúquete JP (ed.) *Routledge International Handbook of Charisma*. Routledge, 303–311. <https://doi.org/10.4324/9780429263224>.
- Conger, Jay A.–Kanungo, Rabindra N. (1987): Toward a behavioral theory of charismatic leadership in organizational settings. *The Academy of Management Review*, 12 (4): 637–647. <https://doi.org/10.2307/258069>.
- Conger, Jay A.–Kanungo, Rabindra N. (1998): *Charismatic leadership in organizations*. SAGE Publications.
- Diehl, Paula (2019): Twisting representation. In: La Torre, Carlos de (ed.): *Routledge Handbook of Global Populism*. New York, Routledge, 129–143. <https://doi.org/10.4324/9781315226446>.
- Donovan, Todd (2020): Right populist parties and support for strong leaders. *Party Politics*. online first <https://doi.org/10.1177/1354068820920853>.
- Enyedi, Zsolt (2016): Populist polarization and party system Onstitutionalization: The role of party politics in de-democratization. *Problems of Post-Communism*, 63 (4): 210–220. <https://doi.org/10.1080/10758216.2015.1113883>.
- Flinders, Matthew–Wood, Matthew (2015): From folk devils to folk heroes: Rethinking the Theory of Moral Panics. *Deviant Behavior*, 36 (8): 640–656. <https://doi.org/10.1080/01639625.2014.951579>.
- Foti, Roseanne J.–Fraser, Scott L.–Lord, Robert G. (1982): Effects of leadership labels and prototypes on perceptions of political leaders. *Journal of Applied Psychology*, 67 (3): 326–333. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.67.3.326>.
- Gardner, William L.–Avolio, Bruce J. (1998): The charismatic relationship: A dramaturgical perspective. *The Academy of Management Review*, 23 (1): 32–58. <https://doi.org/10.2307/259098>.

- Giessner, Steffen R.–van Knippenberg, Daan–Sleeboos, Ed (2009): License to fail? How leader group prototypicality moderates the effects of leader performance on perceptions of leadership effectiveness. *The Leadership Quarterly*, 20 (3): 434–451. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2009.03.012>.
- Goode, Erich–Ben-Yehuda, Nachman (2009): *Moral Panics: The Social Construction of Deviance*. Chichester, Malden, Wiley-Blackwell.
- Haslam, S. Alexander–Reicher, Stephen–Platow, Michael (2020): *The New Psychology of Leadership: Identity, Influence and Power*. Routledge.
- Hawkins, Kirk Andrew–Rovira Kaltwasser, Cristóbal (2019): Introduction: the ideational approach. In: Hawkins, Kirk Andrew–Carlin, Ryan E.–Littvay, Levente–Rovira Kaltwasser, Cristóbal (eds): *The Ideational Approach to Populism: Concept, Theory, and Analysis*. London–New York, Routledge, 1–24.
- Hogg, Michael A.–van Knippenberg, Daan–Rast, David E. (2012): The social identity theory of leadership: Theoretical origins, research findings, and conceptual developments. *European Review of Social Psychology*, 23 (1): 258–304. <https://doi.org/10.1080/10463283.2012.741134>.
- Howell, Jane M.–Shamir, Boas (2005): The Role of followers in the charismatic leadership process: relationships and their consequences. *The Academy of Management Review*, 30 (1): 96–112. <https://doi.org/10.2307/20159097>.
- Joosse, Paul (2014): Becoming a God: Max Weber and the social construction of charisma. *Journal of Classical Sociology*, 14 (3): 266–283. <https://doi.org/10.1177/1468795X14536652>.
- Joosse, Paul (2018): Expanding moral panic theory to include the agency of charismatic entrepreneurs. *The British Journal of Criminology*, 58 (4): 993–1012. <https://doi.org/10.1093/bjc/azx047>.
- Kefford, Glenn–Moffitt Benjamin–Werner, Annika (2021): Populist attitudes: Bringing together ideational and communicative approaches. *Political Studies*, 003232172199774. <https://doi.org/10.1177/0032321721997741>.
- Körösényi András–Patkós Veronika (2015): Liberális és illiberális populizmus. Berlusconi és Orbán politikai vezetése. *Politikatudományi Szemle*, 24 (2): 29–54.
- Körösényi, András–Illés, Gábor–Metz, Rudolf (2016): Contingency and political action: The role of leadership in endogenously created crises. *Politics and Governance*, 4 (2): 91–103. <https://doi.org/10.17645/pag.v4i2.530>.
- Laclau, Ernesto (2005): *On populist reason*. London–New York, Verso.
- Lord, Robert G.–Maher Karen J (1993): *Leadership and information processing: Linking Perceptions and Performance*. People and organizations. London–New York, Routledge.
- Lord, Robert G.–Epitropaki, Olga–Foti, Roseanne J.–Hansbrough, Tiffany Keller (2020): Implicit leadership theories, implicit followership theories, and dynamic processing of leadership information. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 7(1): 49–74. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-012119-045434>.
- Maurer Todd J.–Maher, Karen J.–Ashe Donna K, et al. (1993): Leadership perceptions in relation to a presidential vote. *Journal of Applied Social Psychology*, 23 (12): 959–979. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1993.tb01016.x>.
- McDonnell, Duncan (2016): Populist leaders and coterie charisma. *Political Studies*, 64 (3): 719–733. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12195>.

- Meindl, James R. (1990): On leadership: An alternative to the conventional wisdom. *Research in Organizational Behavior*, 12: 159–203.
- Meindl, James R. (1995): The romance of leadership as a follower-centric theory: A social constructionist approach. *The Leadership Quarterly*, 6 (3): 329–341. [https://doi.org/10.1016/1048-9843\(95\)90012-8](https://doi.org/10.1016/1048-9843(95)90012-8).
- Meléndez, Carlos–Rovira Kaltwasser, Cristóbal (2019): Political identities: The missing link in the study of populism. *Party Politics*, 25 (4): 520–533. <https://doi.org/10.1177/1354068817741287>.
- Metz Rudolf (2014): A vezérek „régí-új” eszköze. A politikai mozgalmak funkciója a demokráciában. *Politikatudományi Szemle*, 23(3): 105–130.
- Metz Rudolf (2021): Miért követjük a vezetőinket? A politikai követés kutatásának lehetséges irányai. *socio.hu*, 11 (2): 77–95. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.2.77>.
- Michel, Elie–Garzia, Diego–Ferreira da Silva, Frederico–De Angelis, Andrea (2020): Leader effects and voting for the populist radical right in Western Europe. *Swiss Political Science Review*, 26 (3): 273–295. <https://doi.org/10.1111/spsr.12404>.
- Moffitt, Benjamin (2016): *The global rise of populism: performance, Political style, and representation*. Stanford, Stanford University Press.
- Mudde, Cas–Rovira Kaltwasser Cristóbal (2014): Populism and political leadership. In: Rhodes, Roderick Arthur William–t Hart Paul (eds): *The Oxford Handbook of Political Leadership*. Oxford, Oxford University Press, 376–388.
- Müller, Jan-Werner (2016): *What Is populism?* Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Offermann, Lynn R.–Coats, Meredith R. (2018): Implicit theories of leadership: Stability and change over two decades. *The Leadership Quarterly*, 29 (4): 513–522. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2017.12.003>.
- Pappas, Takkis Spyros (2019): *Populism and liberal democracy: A comparative and theoretical analysis*. Oxford, Oxford University Press.
- Pillai, Rajnandini–Williams, Ethlyn A. (1998): Does leadership matter in the political arena? Voter perceptions of candidates’ transformational and charismatic leadership and the 1996 U.S. president. *The Leadership Quarterly*, 9 (3): 397–416. [https://doi.org/10.1016/S1048-9843\(98\)90038-8](https://doi.org/10.1016/S1048-9843(98)90038-8).
- Pillai, Rajnandini–Williams, Ethlyn A.–Lowe Kevin B.–Jung, Dong I. (2003): Personality, transformational leadership, trust, and the 2000 U.S. presidential vote. *The Leadership Quarterly*, 14 (2): 161–192. [https://doi.org/10.1016/S1048-9843\(03\)00008-0](https://doi.org/10.1016/S1048-9843(03)00008-0).
- Rooduijn, Matthijs (2019): State of the field: How to study populism and adjacent topics? A plea for both more and less focus. *European Journal of Political Research* 58(1): 362–372. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12314>.
- Ross, Lee (1977): The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortions in the attribution process. In: Berkowitz, Leonard (ed.): *Advances in Experimental Social Psychology*. Academic Press, pp. 173–220. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60357-3](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60357-3).
- Rucht Dieter (2012): Leadership in social and political movements: A comparative exploration. In: Helms, Ludger (ed.) *Comparative Political Leadership*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 99–118.
- Rueda, Daniel (2020): Is populism a political strategy? A critique of an enduring approach. *Political Studies* online first. <https://doi.org/10.1177/0032321720962355>.

- Schyns Brigit, Meindl, James R és Croon, Marcel A (2007): The romance of leadership scale: Cross-cultural testing and refinement. *Leadership* 3(1): 29–46. <https://doi.org/10.1177/1742715007073063>.
- Seijts, Gerard és Clercy, Cristine De (2020): How do populist voters rate Their political leaders? comparing citizen assessments in three jurisdictions. *Politics and Governance* 8(1): 133–145. <https://doi.org/10.17645/pag.v8i1.2540>.
- Shamir, Boas (1992): Attribution of influence and charisma to the leader: The romance of leadership revisited. *Journal of Applied Social Psychology* 22(5): 386–407. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1992.tb01546.x>.
- Shamir, Boas (1994): Ideological position, leaders’ charisma, and voting preferences: Personal vs. Partisan elections. *Political Behavior* 16(2): 265–287. <https://doi.org/https://doi.org/10.1007/bf01498880>.
- Smith, Phillip (2000): Culture and charisma: Outline of a theory. *Acta Sociologica* 43(2). SAGE Publications Ltd: 101–111. <https://doi.org/10.1177/000169930004300201>.
- Steffens, Niklas K., Haslam S. Alexander és Reicher, Stephen D. (2014): Up close and personal: Evidence that shared social identity is a basis for the ‘special’ relationship that binds followers to leaders. *The Leadership Quarterly* 25(2): 296–313. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2013.08.008>.
- Stoker, Gerry, Moss, Jonathan, Clarke Nick, és Jennings, Will. (2018): Changing folk theories: From stealth democracy to stealth populism. In: *The Good Politician: Folk Theories, Political Interaction, and the Rise of Anti-Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 255–267. <https://doi.org/10.1017/9781108641357.011>.
- Taggart, Paul A. (2000): *Populism*. Buckingham [England] ; Philadelphia: Open University Press.
- Urbinati, Nadia (2019): *Me the People: How populism transforms democracy*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- van der Brug, Wouter és Mughan, Anthony (2007): Charisma, leader effects and support for right-wing populist parties. *Party Politics* 13(1): 29–51. <https://doi.org/10.1177/1354068806071260>.
- Viviani, Lorenzo (2017): A political sociology of populism and leadership. *Società Mutamento Politica* 8(15): 279–304. <https://doi.org/10.13128/SMP-20860>.
- Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapjai*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weyland, Kurt (2001): Clarifying a contested concept: Populism in the study of Latin American politics. *Comparative Politics* 34(1): 1–22. <https://doi.org/10.2307/422412>.
- Weyland, Kurt (2017): Populism: A political-strategic approach. In: Rovira Kaltwasser, Cristóbal, Taggart, Paul A, Ochoa Espejo, Paulina, Ostiguy, Pierre (eds): *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford handbooks. Oxford, United Kingdom ; New York: Oxford University Press.
- Weyland Kurt (2021): Populism as a political strategy: An approach’s enduring – and increasing – advantages. *Political Studies* 69(2): 185–189. <https://doi.org/10.1177/00323217211002669>.
- Williams, Ethlyn A, Pillai Rajnandini, Deptula, Bryan J, Lowe, Kevin B. és McCombs, Kate (2018): Did charisma “Trump” narcissism in 2016? Leader narcissism, attributed charisma, value congruence and voter choice. *Personality and Individual Differences* 130: 11–17. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.03.010>.
- Willner, Ann Ruth (1985) *The spellbinders: Charismatic political leadership*. London: Yale University Press.

KITEKINTŐ

Bretter Zoltán

Carl Schmitt – Az illiberális demokrácia kottája

CARL SCHMITT – AZ ILLIBERÁLIS DEMOKRÁCIA KOTTÁJA

Bretter Zoltán

(PTE, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék)

*A tanulmány beérkezett: 2020. július 18., opponálás: 2020. július 22. – 2021. február 2.,
véglegesítve: 2021. október 5.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány vegyes műfajú, mondhatni „crossover” stílusú. A műfajválasztás szükség-szerű, mert állandó dialektikus készenlétben kell állnunk, amikor az „a politikait”, az apolitikát, a depolitizálást (első rész), másfelől a politikát tárgyaljuk. Nem törekedtem ki-zárólagosan sem filológiai rekonstrukcióra, sem történeti-politikai föltárára, noha kétség-kívül mindkét megközelítésmód szerepel elemzésemben, amelynek lényege nem annyira az illiberális demokrácia meghatározása, mint inkább teoretikus feltérképezése, Carl Schmitt nyomán (második rész).

Kulcsszavak: Carl Schmitt ■ illiberális demokrácia ■ liberalizmus ■ romantika ■
vezér ■ individualizmus

„... minden történelmi megismerés, jelen idejű megismerés, s minden ilyen megisme-rés a megvilágítást és erejét a jelenből nyeri és legmélyebb értelme szerint a jelent szol-gálja, mert minden szellem kizárólag jelen idejű szellem...”

(Carl Schmitt: *Das Zeitalter der Neutralisierung und Entpolitisierung*, 1929)

„Ahogy egy nagy elme, gyöngé lélekkel pá-rosulva, azt szolgálja, hogy az utóbbi gyön-geségét növelje.”

(Alexis de Tocqueville: *Considerations sur la Révolution II/III*, Pléiade, 625.)

Carl Schmitt liberalizmus ellenessége annyira explicit, hogy nem csoda, ha életművének ismerői, elemzői, értelmezői óhatatlanul kénytelenek foglalkozni vele. Abban azonban már jelentősen eltérnek a magyarázatok, hogy mi indokolja Schmitt antiliberalizmusát?

Politikatudományi Szemle XXX/4. 109–128. pp. © Társadalomtudományi Kutatóközpont
<https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2021.4.109>

Többen (Hansen és Lietzmann, 1988), (Holmes, 1993), úgy vélik, hogy Carl Schmitt liberalizmus ellenessége, azt a célt szolgálja, hogy Schmitt eljusson a politika *elvének* a meghatározásához. A baloldali, marxista elemzők¹ úgy vélik, s egyetértenek Schmitttel, hogy a liberális parlamentarizmus nem eléggé demokratikus. Mások szerint a liberalizmus ellenesség voltaképpen csak mellék-hadszín-tér, mert Schmitt nagy háborúja a kommunizmus ellen zajlik, s a liberalizmust csak kitaszítja a célkeresztből. Günter Maschke, bevallottan antiliberális nézőpontból, három indokot sorol föl: (1) a politikai teológia megalapozása, ami magában foglalja ennek a törekvésnek a három forrását: (a) az ultramontán katolikus ellenforradalmárok, Joseph de Maistre, Louis de Bonald és Juan Donoso Cortés liberalizmus ellenessége, ami aztán továbbfejlesztve tartalmazza: (b) IX. Pius pápa 1864-es *Syllabus*át; (c) a 20. század fordulójának francia „katolikus újjászületését”; (2) a weimari, pártok által fogva tartott parlamentarizmus kritikáját; (3) a weimari időszak német külpolitikája, amelyik az I. világháború győztesének irányítása alatt áll s amit onnan ki kell ragadni (Maschke, 1988).

A fenti interpretációkat mintegy összegezve, egyszerre két szempontból vizsgálódok, melyek Schmitt életművében lényegében egy időben különböző alakzatot öltő, körkörösén mozgó folyamatban egyesülnek. Antiliberalizmus és illiberalizmus egymást föltételező dialektikus konstrukció.² Carl Schmitt antiliberalizmusa, avval indokolható, hogy az *illiberalizmus konstrukciójával* elfoglalt Schmittnek szüksége van a *liberalizmusra* mint halálos ellenségre, s ezért ezt meg kell, hogy konstruálja. Az antiliberalizmusnak instrumentális, *politikai* jellege van, egy magasabb rendű, hegycsúcsként élénk táruló teológiai cél, „a *politikai*” fogalmának elérése érdekében.³

Carl Schmitt antiliberalizmusa alapvetően két – s megint csak – egymással szétválaszthatatlanul összefonódó „vádpoint” köré szerveződik: a liberalizmus apolitikus és a liberalizmus depolitizál. A szándékosan homályban tartott „vádpointok” szabatos kifejtését nem találhatjuk meg Schmittnél, a hangsúlyok azonban mindkét esetben máshol találhatóak. Az „apolitikus” tágabb értelemben kultúrát, s ezen belül elsődlegesen a moralitáshoz való viszonyt jelent, a „depolitizál” pedig politikai cselekvést, s ennek a politikai-gazdasági szférában érvényesülő tendenciáit a 19. században. Az apolitikus attitűd a politikum, „a politikai” (*das Politische*) szférájának tagadása, a depolitizálás a politikai cselekvés bírálata.

1. ANTILIBERALIZMUS: APOLITIKA ÉS DEPOLITIZÁLÁS

A liberalizmus *apolitikus* jellege abból fakad, hogy – Schmitt okfejtése szerint – a liberalizmus nem politika, hanem *kultúra*. Az a kultúra, amelyik Jean Jacques Rousseau antropológiai alapvetésében gyökerezik. Schmitt szerint Rousseau

nem *A társadalmi szerződésben* fogalmazza meg a liberális kultúra jellemzőit, hanem a regényekben, az *Émile*-ben és a *Nouvelle Héloïse*-ban. Az antropológiai kiindulópontnak ezt a fontosságát Schmitt külön hangsúlyozza (Schmitt, 1992: 30.).

A politikai filozófia irányára nézvést kulcskérdés a filozófiai antropológia választott kiindulópontja: az ember eredendően jó, avagy ellenkezőleg, eredendően rossz? Schmitt azt mondja: „Minden politikai elv állást foglal valamilyen formában az emberi »természetről«, és feltételezi, hogy az »természeténél fogva jó« vagy »természeténél fogva rossz«.” (Schmitt, 1992: 29.) Igen jellemző Carl Schmitt módszerére, hogy sebészi pontossággal véli kettémetszeni Rousseau-t, Machiavellit, Hobbes-t (és majd’ mindenkit, akivel intellektuális kontaktusba kerül), hogy a pesszimista (de az *Émile*-ben, *Nouvelle Héloïse*-ban, optimista) „fél-Rousseau” és az *Il Principe*-ben pesszimista (ám a republikánus *Discorsi*...-ban már optimista⁴) „fél-Machiavelli” antropológiáját választhassa.⁵

Schmitt – az elődjeinek tekintett de Bonald és de Maistre nyomán⁶ – kettészakítja tehát Rousseau életművét, az általános akarat gondolatát tartalmazó *A társadalmi szerződésre* és a regényekre. Miközben a regények antropológiai optimizmusát és ezzel egyidőben a kontraktualizmust elveti, mégis meg akarja menteni Rousseau *volonté générale*-jét.

Schmitt szerint a liberalizmus, a rousseau-i politikai romanticizmussal (tehát antropológiai optimizmus/kontraktualizmus) azonos, s nem más, mint *egyetememes humanizmus*, amelynek bűvölete az embereket kompromisszumkeresésre, megértésre, összhangra, egyszóval együttműködésre csábítja, s ebben a révületben megfelelnek mindarról, ami „a politikai”; vagyis a politika természetéről, ami szükségképpen ellentét, harc, és hús-vér értelmet adhat az emberi életnek. A liberalizmus azért *erőtlen*, mert egyfajta humanista álmvilágba száműz és a politikai küzdelemre való fölkészítés helyett megfosztja az embert az élet-halál harc egzisztenciálisan egyetlen értelmes feladatától. Ennek a magatartásnak a kialakulása Schmitt szerint a romantika eredménye, Rousseau hatása, s ebből ered a *liberális kultúra*.

„... a politika oly’ idegen [egy romantikus számára] mint a moralitás vagy logika” és „ahol a politikai tevékenység kezdődik, ott ér véget a politikai romantika”. (Schmitt, *Politische Romantik*, 205, 224; Rumpf, Schmitt, 22–26.) Schmitt szemében a romanticizmus „szubjektív helyzetfüggőség”, ami nemcsak alkalmazkodás az adott helyzetekhez, hanem inkább a helyzetek olyan kihasználása, ami az individuum romantikusnak nevezett identitás-építésének szolgálatában áll. „A szubjektív helyzetfüggőség” az adott helyzetre koncentrálna időben korlátozott és véges, s a romantikus individuum kizárólag pillanatnyi perspektíva nélküli megalkotásában érdekelt. Természetes hát, hogy a politikai romanticizmus, időben és térbeli értelemben korlátozott, a szubjektivitás által uralt, így minden morális állásfoglalást nélkülöz – a politikai ro-

manticizmus amorális kultúra.⁷ A romantikusok, mondja Schmitt, Istent, a moralitás tradicionálisan abszolút mércéjét az individuummal, jószerivel önmagukkal helyettesítették (Bendersky, 2014). Schmitt romanticizmus kritikájának szellemében úgy foglalhatnánk össze mindezt, hogy a liberalizmus romanticizmusa az „Én, Isten” kifejezésben sűrítendő össze.

Schmitt úgy állítja be, hogy a természetes, romlatlan, önmagának elegendő, s a barátságos, kommunikatív, de mindenekelőtt *békés* Émile, a liberális individualizmus prototípusa.

A liberalizmus megalapozatlan hite a békében már átvezet a *depolitizáláshoz*.

Carl Schmitt mondja a Donoso Cortés korabeli liberálisokról: ha azt a kérdést teszik föl nekik, hogy Krisztus vagy Barabás, akkor válaszuk az, hogy hagyjuk el az ülést, vagy hívjunk össze egy bizottságot (Schmitt, 2005: 62.), s ez a „liberális metafizika”, voltaképpen – mondhatnánk – metafizika nélküli metafizikai széplelkűség.

A kommunikáció képes föloldani az ellentéteket, mindenekelőtt a politikai ellentéteket. Önképének megfelelően a liberalizmus azt állítja, hogy amennyiben az ellenfél elfogadja az ésszerű kommunikáció alapszabályait – jelesül, a kommunikáció liberalizmus által diktált szabályait –, akkor lehetséges a megállapodás, a kompromisszum, a szerződés.

A kompromisszum azonban önfeladást jelent, és ugyanakkor visszahullást az elszigetelt individualizmusba. Ha a kommunikáció során kimunkált kompromisszum révén valamilyen módon részemmé válsz, nincs más, nincs barát és nincs ellenség, csak mi vagyunk együtt, azaz én vagyok egyedül. Magatartás, amely ez ellenséget is képes megszelídíteni és evvel egyidőben megszünteti „a politikai”-t.

Az önellentmondás viszont éppen az, hogy a liberális álláspont – ahogy azt Schmitt definiálja – éppenséggel a schmitti elvárásoknak megfelelő lehető „legpolitikaiabb” álláspont, ami csak lehetséges. Barát mindenki, aki beilleszkedik a liberális politikai kultúra keretei közé, s ellenség mindenki, akivel nem lehet dialógust folytatni, kompromisszumot kötni. „A politikai” meghatározása dogmatizmust föltételez, és Schmitt tulajdonképpen dogmatizmusként ábrázolja a liberalizmust, elvitatva tőle a kommunikatív cselekvést, a *deliberatiót*, a kanti nyilvános tér létrehozásának politikai lehetőségét.

Másfelől, maga Schmitt mondja „a politikai” természetéről, hogy a kultúra, a gazdaság, a jog bármely területéről el lehet indítani a politikai definíciót, a barát/ellenség megkülönböztetést. „A politikai az emberi élet legkülönbözőbb területeiről, vallási, gazdasági, erkölcsi vagy más ellentétekből merítheti erejét [...]” (Schmitt, 2002: 26.). És megfogalmazza a liberális humanizmusról azt is, hogy imperialista, agresszív humanizmus.

Tehát van két állításunk, s ezek látszólag ellentmondásban állnak egymással. A liberalizmus (humanizmus) – amikor kultúra – lefegyverez,

megszünteti „a politikai”-t. A liberalizmus – amikor politika – hódító, gyarmatosító, s mint ilyen – látszólag – teljesíti „a politikai” elvárását.

Ám egy újabb fordulattal ez az ellentmondás eltüntethető. Ha megkülönböztetjük „a politikai” fogalmát a politikától, nevezetesen a rámutatást, definíciót, a barát/ellenség politikai meghatározását (a politika általános, elvi természetét) a napi politikai cselekvéstől, akkor az ellentmondás egyszerűen elpárolog. Hiszen lehetne azt mondani, hogy a liberalizmus, éppen mert kultúra, kivonul „a politikai”-ból, de van liberális politika, úgymint a magukat liberálisoknak vallók különféle célokat követő politikája.

Tehát álmodozó, legyöngítő humanista kultúrának tekinteni a liberalizmust, még Schmitt saját fogalomrendszerében sem jelenti minden kétséget kizáróan azt, hogy legalábbis nem válhat bármely pillanatban politikáivá e kultúra.⁸ Talán még megengedhető módon utalhatnánk arra, hogy a liberalizmus legádázabb ellenfelei és kiváltképpen ők, éppen evvel vádolják a liberalizmust: vizet prédikál – toleranciáról és multikulturalizmusról beszél –, miközben bort iszik: leigáz, lerohan, meghódít.⁹

Amit Schmitt mégis szemére vet a liberalizmusnak, az a decizionizmus elutasítása, ami nem más, mint „a politikai eszme magja, az igényes morális döntés” (Schmitt, 1992: 35.) elutasítása. Annak kijelentése, hogy morális kérdésekben nem lehet igazságot tenni: amorális kijelentés. Tulajdonképpen azonban ez így nem teljesen igaz; mert pontosabban úgy lehetne fogalmazni, hogy az „amorális moralitásának” állítása. Egy ilyen megfogalmazás pedig megfelel Schmitt azon törekvésének, amely a liberalizmust paradoxonok előállításával jellemzi, miközben éppen ő az, aki ezeket a paradoxonokat a liberalizmus számára létrehozza.¹⁰

Végső soron a jó és rossz kérdése mindig transzcendens kérdés. A transzcendencia elutasítása a moralitás elutasítása is egyben, visszavonulás a vitába. Mindez pedig azt is jelenti, hogy a politikai abban különbözik a politikától, hogy míg „a politikai” a transzcendensre vonatkozik, az abszolútumok küzdelmének végső szakaszára, a politika valamiféle napi technika, ügyek vitele, netán vita is lehet.¹¹ A liberalizmus lehet a szó technicizált értelmében politikus, de éppen racionalizmusa okán a politika valódi természete rejtve marad előtte. Ahogy ezt John P. McCormick kimutatta, a politika természete a mítoszban ragadható meg (McCormick, 1997: 83–121.), ami leküzdi a nietzschei modernitásszorongást, s ábrázolja a Jó és Rossz transzcendens, manicheus küzdelmét.

„A politikai” elkülönítése a politikától azonban még mindig igényel némi részletezést, amihez Schmitt maga adja meg a kulcsot. Azt mondja, hogy a politika – napi szinten – nem más, mint mindazon erők tevékenységének neve, amelyek az állam hatalmával szemben a társadalom hatalmára teszik át a hangsúlyt és végső céljuk az állam szuverenitásának megkérdőjelezése, föl-

számolása. Innen pedig az következik, hogy mindazok az erők (s itt Schmitt konkrétan mindenekelőtt a szélsőséges, államellenes pártokra gondol, azaz a kommunistákra és nációkra), amelyek képesek az állammal szemben „társadalmi politikát” folytatni, arra is alkalmasak, hogy barát/ellenség megkülönböztetéseket tegyenek, következésképpen a politikainak ez a sarkalatos tulajdonsága (mármint a barát/ellenség megkülönböztetésének képessége) mintegy alászáll, a politikai csatározás részévé lesz, s így nem csak kiüresíti „a politikai”-t, elfoglalván helyét, de a transzcendens vonatkozások hiányában a politikai életből kiküszöböli a moralitást. Mindebből jószérivel az is következik, hogy „a politikai” morális tisztán tartása (és egyben az állam morális entitásként való meghatározása!) a biztosítéka annak is, hogy a barát/ellenség meghatározás a társadalmi politika szintjén nem csak nem kívánatos, de lehetetlen is.

Ha tehát visszavezetjük Carl Schmitt közvetlen liberalizmus kritikáját a politikai filozófiai főmű, *A politikai fogalmára*, akkor nem politikai, hanem morálfilozófiai ellenvetést találunk a liberalizmussal szemben.

Schmitt liberalizmus interpretációjából kibontakozik a liberalizmus többsíkú morális önellentmondása. A liberalizmus, miközben állítja az egyének morális egyenlőségét, ugyanakkor támogatja a piaci versenyt, azt, hogy a verseny a szorgalmat, törekvést, a kiválóságot, egyszóval az *iparkodást* díjazza, ami egyenlőtlenséget hoz létre, amit aztán a liberalizmus morális különbségként jelenít meg. Másik síkon a liberalizmus, a rá jellemző szkepticizmussal a morális abszolútumot tagadja viszont evvel egyidőben az individuum morális döntéseinek abszolútizálásába torkollik.

A morális paradoxon legyöngíti a liberalizmust, mert az végső soron a liberalizmus saját metafizikai előfeltevéseinek mond ellent.

Így „a politikai” szintjén a liberalizmusnak, mint a morális világ paradox tagadójának nincs mondandója, még akkor sem, ha politikai szinten képes aktív maradni és a parlamentarizmus működtetésével önnön létezésének látszatát kelteni. Ez a látszatvilág az, amit Schmitt elutasít.

Ahogy már utaltunk rá, Carl Schmitt egyik legfontosabb inspirációs forrása az ultramontán (korábban Guizot-követő, konzervatív-liberális) Juan Donoso Cortés,¹² 1848 demokrata-liberális forradalmainak kiengesztelhetetlen katolikus ellenfele. Donoso Cortés szerint a liberalizmus se nem hal, se nem hús, döntésképtelen és csak vitázni tud, s ha a Halál inkognitóban jönne, akkor a liberalizmus alakját ölténé (Gralher, 1988: 81.). Ezt ismétli meg Schmitt: a liberalizmus megfosztja önmagát a politikai lehetőségtől, minden állítása mellé odahelyezi annak ellenkezőjét, ami az eredeti állítást azonnal semlegesíti,¹³ következésképpen újra vissza kell hozni „a politikai”-t, ami szükségképpen először a liberalizmus elvetésével jár. Két álláspont között nem a kompromiszumot kell keresni, ahogy a liberalizmus teszi, hanem választani kell, olyan

erővel, hogy az egyiket képesek legyünk nem csak hamis állításnak tekinteni, de végérvényesen el is vetni, vagy még durvábban: megsemmisíteni.

Nem sok szó esik róla, de figyelemre méltó, hogy Schmitt a *depolitizálással* vádolt liberalizmussal az orosz autoritarizmust állítja szembe. Az 1929-ben, előadás formájában megjelent *A semlegesítődések és depolitizálódások* című szöveg így kezdődik: „Mi itt Közép-Európában *sous l'oeil des Russes* [az oroszok tekintete alatt] élünk. Egy évszázada már, hogy pszichológiai pillantásuk keresztülhatolt nagy szavainkon és intézményeinken; életképességük elég erős ahhoz, hogy ismereteinket és technikánkat fegyverként hatalmába kerítse; lenyűgözően eltökéltek racionalizmusukban és ennek ellentétében, valamint az ortodoxiában rejlő jóra és rosszra való hajlamban.” (Schmitt, 2002: 56., a fordítást kissé megváltoztattam).

Schmitt keserűen ábrázolja a liberális 19. századot, mely kiteljesíti Benjamin Constant fejlődésmodelljét. Constant, megjósolva a 19. század fejleményeit, négy olyan „átváltást” pillant meg, amelyek révén az európai ember a modernitásba lép. A háborút, mint a gazdasági szerzés eszközét a kereskedelem helyettesíti (ökonómizmusnak nevezhetnénk); a közvetlen demokráciát fölváltja a képviseleti rendszer (és a civil társadalom politizálódása); a közélet szabadságát a magánélet szabadságával cseréljük el (individualizmus); a törvények és személyek önkényét a morális tekintély által korlátozott univerzális törvények uralma váltja föl (joguralom).¹⁴

Mindaz, amit Constant a civilizáció haladásaként, az ész és erkölcs uralmaként üdvözöl, Schmitt szemében a liberalizmus politikai *erőtlenységének* jele, ám sokkal inkább „a politikai” elvesztésének, a „semlegesítődések és a depolitizálódás” útja. Ugyanazt a haladást egyikük üdvös gyarapodásnak és szabadságnak, másikat a *depolitizálódás* haladásának látja.

Schmitt, a kommunitárius-republikánus Rousseau nyomán a nép – *qua nép* – részvételét hiányolja a politikából, elveti a képviseleti kormányzást és a demokratikus szavazásnak az aktusát is individuális akaratnyilvánításnak tekinti. Azt panaszolja, hogy a „nép akarata” sehol nem jelenik meg a képviseleti rendszerben, hiszen az összegzett szavazatok sem jelenthetik a népakaratot.¹⁵ Igaza van, hiszen az egyén, amikor bevonul a szavazófülkébe, nem „mint nép” szavaz, hanem szigorúan egyénként, sőt, a szavazás a legtisztább magánéleti logikát követi.

Mindebből Schmitt számára az következik, hogy az a magasabb rendű szabadság, amelyet Constant a moderneknek tulajdonít, tulajdonképpen nem más, mint „a nép” szolgálása. A nép, *qua nép*, csakis közvetlenül, s nem a liberális individuum által nyilváníthatná ki politikai akarátát, és ez volna az egyetlen valóságos politikai akarat. A nép „alaktalan alakító”, s mint ilyen, a politika egyetlen legitim cselekvője.

2. AZ ILLIBERÁLIS DEMOKRÁCIA ELEMEINEK FELTÉRKÉPEZÉSE

Az *illiberalizmus* a liberális demokrácia ellenpólusa úgy, hogy a liberalizmus és demokrácia közötti őseredeti feszültséget Carl Schmitt előbb a végletekig kifeszíti, majd színleg – a demokrácia javára oldja föl.

Carl Schmitt szerint – a weimari demokrácia és alkotmány kritikája nyomán és annak teoretikus értelmezésében – a társadalom szétesése azért következhet be, mert a szervezett társadalmi csoportok, a civil társadalom, az ebből kinövő pártok, a szabadság nevében és liberális ösztönzésre magukhoz veszik, végső soron kisajátítják a politikát, ami pedig nem is az övék. A politikai akarat társadalmasodik és végül szétesik. Schmitt *illiberális* ellenjavaslata szerint az államnak vissza kell vennie „a politikait”, azaz teljes, a társadalmi autonómiákat eltüntető állammá, totális állammá kell válnia. Az állam liberális korlátozása és az egyéni szabadság érvényesítése érdekében bátorított társadalmi autonómiákat, civil társadalmat államosítani kell, abban az értelemben, hogy „állammá” kell ezeket visszaváltoztatni, ahol „a politikai” egyetlen legitim *locusa* található.

Carl Schmitt tehát a liberalizmust, s a vele egylényegű parlamentarizmust (utóbbi az előbbinek intézményesítése) nevezi meg ellenségként. A liberalizmus: parlamenti vita, üres beszéd, дума. Ezért a Stephen Holmes által, címben is használt szóval illeti: debil („The Debility of Liberalism” Holmes, 1993: 37–60.), azaz gyöngé, erőtlen, kimerült, egyszóval döntésképtelen, mert hiányzik belőle a vezérlés (Führung,¹⁶ leadership).

A liberalizmus azonban nem csak önmagában „debil”, de az egyént is idiótává teszi.

Az *idiotés* kifejezést az antik görögök a politikától a magánszférába visszahúzó emberre értették, aki kizárólag a saját, önös érdekeivel törődik és közéleti közönybe süllyed.

A görögök tehát éppen annak fogták föl az „idiótát”, amilyen állapotba Schmitt szerint a liberális individualizmus és a liberalizmus gazdasági párja, a kapitalizmus kényszeríti az embert, s aminek intézményes kifejezése a parlamentarizmus.

Ezen a ponton azonban új önellentmondás látszik kibontakozni. Carl Schmitt a liberális parlamentarizmust és kapitalizmust kárhóztatja azért, mert az individuumot idiótává teszi. Viszont a Vezér a Népet, amelyik a szuverén döntéshozás forrása, a politikai akarat letéteményese, szintén idiótának tekinti.

Adolf Hitler¹⁷ keresetlenül, így fejezi ki a tömeg idiotizmusát, politikai alkalmatlanságát: „A nagy tömegek politikai iskolázottsága sokkal alacsonyabb színvonalon áll, semhogy maguk tudnák megszabni általános politikai világnézetük irányát, és ki tudnák választani az azok megvalósítására hivatott megfelelő személyeket.” (Hitler, 2016: 281.). Hitler ezt írja a *Mein Kampf*-ban, s hozzászólja, a tömeg „női princípium”, mert alakítást igényel, önállóan nem is lé-

tezik: „A tömeg hasonló a nőhöz, kinek lelkivilágán nem annyira az elvont értelem, mint inkább a meghatározhatatlan érzelmekre alapított, őt kiegészítő erő iránti vágyódás uralkodik, és aki maga is inkább meghajlik az erős előtt, semmint, hogy a gyengét uralja. Éppen így a tömeg is inkább azt tiszteli, aki uralkodik, semmint azt, aki esdekel, és bensőjében inkább kielégíti egy olyan tan, ami nem tűr meg maga mellett mást, szemben a liberális szabadság engedékenységgel.” (Hitler, 2016: 181).¹⁸

Joggal merül föl azonban a kérdés, hogy Hitler parlamentarizmusról, tömegekről alkotott véleményét szabad-e összevetni Carl Schmitt konstrukciójával?¹⁹

Barbara Zehnpfennig, noha elsősorban a *Mein Kampf* rasszizmusát elemzi, de néhány helyen említést tesz Carl Schmitttről. A „barát-ellenesség” fogalom-párt, a harcot tranzakcióvá pacifikáló kapitalizmus- és parlamentarizmuskritikát, s azt, hogy a német összeomlásért a liberalizmus határozatlanságát, engedékenységét, döntésképtelenségét teszi felelőssé, Hitler mintha szó szerint Schmittől venné át (Zehnpfennig, 2018: 40.; 51.; 123.; 127.; 130.).

Tehát, s visszakanyarodva a gondolatmenet elejére, itt megismétlődik az a paradoxon, amit a reprezentáció kapcsán már említettünk. Schmitt ellenjavaslata, az amelyik az individuumot a szuverén Néppel helyettesíti, azt jelenti, hogy a liberális felfogás szerinti civil társadalomban a saját individuális hatalmát még jelentős mértékben megőrző egyént „államosítjuk”, ami megfosztja ugyan az embert az önálló politikai cselekvés perspektívájától, ám az individuum tömeggé transzformálásán keresztül alkalmasint ugyanahhoz vezet: az idiotizmushoz. Ha a „civiltől”, a *citoyentől*, a közérdek előmozdítása érdekében tevékenykedő polgártól, elzárjuk „a politikait” (márpedig Rousseau, Schmitt interpretációjának ellentmondva, a köztársasági polgárra gondolt, amikor az általános *akarat*ról elmélkedik), mert az kizárólag az államnak fenntartott felségterület, akkor úgy depolitizáljuk a társadalmat, hogy a Vezér és Nép akaratközösségének létrehozása érdekében totálisan átpolitizáljuk azt. Más megfogalmazásban: a totális állam megszünteti ugyan a magánéletet, úgy, hogy azt teljesen ellenőrzése alá vonja, ám új életet is ad neki, amikor mindenkit mozgósít. Az új élet vére pedig nem más, mint a Vezér iránti lojalitás, ami az egyén egyetlen és kizárólagos identitásává válik.

Carl Schmitt tehát megalkot egy *képet* a liberális parlamentarizmusról, amivel szembeszögezi saját, a kontraktualizmustól megfosztott, rousseau-i vétetésű demokratikus-kommunitárius elképzelését, ami vezető és vezetett azonosságára épül, s ahol a törvények vita nélkül születnek: „Rousseau szerint ennek az egyöntetűségnek addig kell elmennie, hogy a törvények *sans discussion* szülessenek meg.” (Schmitt, 2000: 14.).

Tényszerűen tudomásul kell venni, hogy az ember politikai idióta, ezért, optimista, romantikus antropológiára vall és persze képtelenség azt föltételezni az individuumról, hogy racionális, diszkusszió alapuló szerződéseket

kötne a kölcsönös előnyök figyelembevételével, a politikai társadalom rendjének, s ami még fontosabb, a politikai kötelességnek a biztosítása érdekében. Az individuum, a kapitalizmus piaci logikájának megfelelően, legfőljebb saját érdekében végez, az egyén vágyait és gyarapodását elősegíteni hivatott tranzakciókat.

Nyilvánvaló, hogy az individualista liberalizmus romantizmusát helyettesíteni hivatott heroikus perszonalizmus nem kevésbé romantikus vízió „a politikairól”.²⁰ Ám a liberalizmus lényegét és kritikájának élet tekintve, Carl Schmittnek mégis igaza van, amikor kifejti, hogy a liberalizmus, miközben érvényre juttatta az *individualizmust*, magára hagyta az egyént a maga *identitásának* problémáival.

Politikailag (és mint tapasztalhattuk, történetileg is), Schmitt megoldása ellentmondásokkal terhes. A népi részvétel nem csak alaktalanná teszi a politikai főszereplőt (a „Nép”-et), de alakító erejétől is megfosztja. A valódi viszony ugyanis nem az, hogy a nép, saját szuverén akaratóból, pajzsra emeli a Führert, hanem sokkal inkább az, hogy a Führer pajzsra emelteti magát, miután „lenyűgözte”²¹ népét, hogy aztán a demokrácia nevében, leigázhassa. A reprezentáció szövegösszefüggésében ez annyit tesz, hogy a Vezető nem a nép passzív, szimbolikus képviselője (ahogy az a liberális reprezentációban megfogalmazódik), hanem ezen túl szimbólumteremtő Vezér, s tevékenységével teszi magát elfogadhatóvá (Pitkin, 1967: 107.), azok számára, akiket alkalmasint rajongó híveknek tekinthetünk. Tehát a közvetlen demokrácia népe nem cselekvő alanya, hanem sokkal inkább tárgy a politikának.

Ám a rajongást, az egyszemélyes Vezér iránti lojalitást össze lehet tévesztetni a politikai képvisellel, amiből aztán – Schmitt szavaival – a *legitimitás* származik.

A liberalizmus szóképzésében a politikai részvétel nem valamilyen monolitikus fogalom, amely pusztán szavazást vagy közvetlen akarati megnyilvánulást jelent, sőt a legkevésbé jelenti azt. A participáció az egész politikai rendszert jellemző (vagy nem jellemző) hálója az eljárásoknak és testületeknek, tanácskozássoknak, bizottságoknak és kvázi döntéshozó fórumoknak, nyilvánosságoknak és médiapluralizmusnak, sőt a decentralizált intézményeknek is²² – egy szóval az autonómiák hálója –, amelyeket Schmitt, a sok-sok ellentmondást, vitát, problémakötegeket, gordiuszi csomóként átvágva, plebiszcitárius demokráciával, a választást a megerősítő közfelkiáltással vél helyettesíteni. Mai fogalomhasználattal úgy mondanánk, hogy a poliarchiát, a *többosztatú társadalmat* akarja megszüntetni (Dahl, 2006) és azt (több értelemben akár) *egyneműsíti*, a Vezér személyében és az államban oldja föl.

A „testületek, tanácskozások, bizottságok és kvázi döntéshozó fórumok” mindegyike, más-más szempontok alapján *nem hatékony* és/vagy *haszontalan*. Vagy azért, mert a „civil társadalom” valamelyik alakatlan, fölhatalmazás nélküli képződménye ejti túsul ezeket, paralizálja az államnak (és implicita a

Vezérnek) „a politikai” definíciójára való jogát, vagy azért, mert pusztán az üres дума intézményesítése, ahogy az egész parlamentarizmus is az.

A liberális reprezentációfölgóással szembeállított törekvést Hannah Pitkin a „szimbolikus reprezentáció” megfogalmazására tett kísérletnek, szélsőséges változatában pedig fasisztának nevezi (Pitkin, 1967: 92–112.).

A szimbolikus reprezentáció röviden annyit tesz, hogy az időről-időre tartott választásokon nem a Vezetőket cserélgetjük, hogy azok valóban a népet képviseljék, hanem a Népet alakítjuk azzá, amit a Vezér képviselni óhajt. A nép – mondja Otto Koellreutter, a Harmadik Birodalom neves jogásza, aki Schmitttel versenyez hírnévért és pozícióért, és ezért lesz maga is náci párttag –, „az a hangszer melyen a politikai vezérnek játszania kell. Amennyiben helyesen találja el a hangokat azon a hangszeren, ami azt jelenti, hogy a nép az ő vezetői képességébe veti bizalmát, akkor megteremtődik a politikai vezér tevékenységéhez elengedhetetlenül szükséges alap is. De a nép sohasem képes önmagát vezetni.” Így valóban előáll, amit Schmitt kívánatosnak tart: a vezetők és vezetettek azonossága, amely a karizmatikus vezető mesterien és mesterségesen létrehozott *képét* foglalja jelentést adó keretbe, s ami aztán a parlamentarizmust mintegy automatikusan fölöslegessé, idejétmúlttá teszi.

Következésképpen a parlamentarizmust ki is lehet iktatni, s helyére mint döntéshozót, a népet, illetve annak reprezentánsát, a Vezért lehet helyezni, ami viszont azt eredményezi, hogy a nép azzá a tömeggé válik, amit a kritizált kapitalizmus és liberalizmus előzőleg létrehozott.

A nép és Vezér (Führer) viszonyát a politika teológiai konstrukciójának keretében remekül ábrázolja Eric Voegelin, 1938-ban, ami miatt aztán menekülni is kényszerült Németországból (Voegelin, 2000a).

Voegelin úgy látja, hogy politikai vallások a szakrális közösség képét és evilági közvetlen valóságát teremtik meg. A 17. század, azaz Hobbes *Leviatánja* óta a szakrális közösség fokozott mértékben evilági lesz és mindinkább eltávolodik a földöntúli univerzalizmustól. (Nyilván Voegelin nem láthatta előre, ezúttal megváltozott formában, az evilági univerzalizmus és Immanuel Kant újjászületését a II. világháború után, ami a modern liberális demokráciák alapját képezi.) Isten eltűnik az univerzumból, de megjelenik az evilági szakrális közösség formájában, közöttünk. Amilyen mértékben tűnik el Isten a világ tartalmainak földöntúli háttéréből, olyan mértékben jelenik meg magukban az evilági tartalmakban, majd ezek a tartalmak isteniekké válnak. Az Istenre vonatkozó szimbólumrendszer alkalmas arra, hogy újjászülessen a szekuláris szimbólumok formájában.

Schmitt megoldását tehát Voegelin helyesen értelmezi: „Az életben az egyén viselkedése, fizikai és szellemi léte csak annyiban fontos, amennyiben az általános közösség létehez kötődik, ami számára a *realissimumot* [legfelső realitást – B. Z.] jelenti.” („The Political Religions” – Voegelin, 2000b: 64.) Amikor, mintegy megvilágosodásként, ebbe a közösségbe *képzeli* bele magát az egyén,

azt is természetesnek fogja tartani, hogy pusztán eszköze a legfőbb akaratnak, s aláveti magát a tekintélynek. (Tegyük hozzá, hogy Kant ezt „kiskorúságnak” nevezi, s a Felvilágosodást, mint a saját értelmére hagyatkozó egyén felnőtté válását írja le.) Az eredmény az evilági szakrális közösség, a zárt társadalom, amit Voegelin *corpus mysticum*nak nevez, s aminek a lenyűgözés-elkárhozás világivá tett rítusaival, az „*unio mystica*” keretében, folyamatosan meg-meg-újítják az evilági istenivel való egyesülést.

Ez a nem elhanyagolható miszticizmusmal telített,²³ gondolati út, a „vezérdemokrácia” (Max Weber: *Führerdemokratie*) igazolása, ideológiája, ám legfőképpen politikája,²⁴ s az *illiberális* eszmei konstrukció lényegéhez tartozik.

Schmitt történeti és teoretikus narratívájában a liberális parlamentarizmus ellentéte a jakobinusok, bolsevikok demokratikus felfogása és az általuk gyakorolt „demokratikus diktatúra”. Ez a diktatúra ugyanabból az igényből fakad, mint aminek kielégítésére maga Schmitt is kidolgozza a maga teóriáját. Azaz, a „nép” (ezúttal kisbetűvel) definíció után kiált, amit a liberális demokráciában a különböző *elitek* által vezérelt csoportok mind-mind a saját önös érdekük alapján – mondhatni partikulárisan – megkísérelnek. Eszközük ehhez a propaganda, a nevelés-oktatás és szervezett manipuláció (Schmitt, 1994: 25–32.). Schmitt ellenjavaslata, amivel aztán az egész liberális-demokrata konstrukció érvénytelenségét is bizonyítottnak véli, a demokrácia sajátos felfogását eredményezi: a Nép, az *egységes akarat* demokratikus lényegévé, szubsztanciájává válik.

Carl Schmitt azonban tovább megy és megvilágítja az *unio mystica* egy újabb előfeltevését, amely kifejezetten és szorosan kötődik „a politikai” leírásához, s így természetesen a „barát-ellenség” kategóriapárhoz, viszont annál profánabb, mondhatni politikaibb és beláthatatlan következményekkel jár.

A közösséggel való misztikus egyesület neve, a nagybetűs „Nép” – amelyik a vezér személyében fog testet ölteni, s eljövén életet adó közegébe, a liberalizmus által individualitásától megfosztott egyénnek *identitást* kínál – homogén *kell*, hogy legyen.

Ezt mondja 1926-ban Schmitt: „Minden valódi demokrácia azon nyugszik, hogy nem csak az egyenlők egyenlők, de elkerülhetetlen következményként, a nem egyenlőket sem fogják egyenlőkként kezelni. A demokrácia tehát szükségképpen először is homogenitást igényel, s másodsor – ha fölmerül az igény – a heterogenitás leválasztását [Ausscheidung] vagy megsemmisítését [Verichtung].” (Schmitt, 2017: 13–14.).²⁵

Schmitt nem hagy semmi kétséget afelől, hogy miként képzei az igazi, demokratikus politikát, mely „a politikai” természetéből következik.

Közvetlenül két példáját említi a „modern demokráciáknak”, ahol a koncepciója megvalósulni látszik: Törökországot és Ausztráliát. Előbbit azért dicséri, mert elszántságot tanúsítottak, amikor „kíméletlenül” („rücksichtlos”) kitelepítették a görögöket, utóbbit azért, mert csak a „megfelelő migránsokat” (Einwanderer, „right type of settler” – írja angolul Schmitt) engedik be az országba.

Szélesebb kitekintéssel aztán a brit gyarmatpolitikát és az amerikai demokrácia gyakorlatát hozza föl megcáfolhatatlan bizonyítékául annak, hogy a „szubsztanciális egyenlőséget” nem lehet megvalósítani a szükségképpen jelenvaló, mert szándékosan létrehozott, heterogenitás nélkül. Lett légyen „idegen”, „színesbőrű”, „barbár”, „civilizálatlan”, „arisztokrata”, „ellenforradalmár” (utóbbi kettő nyilván célzás a jakobinus diktatúra „demokráciájára”) vagy éppen „rabszolga” (nyilván az antik Athén és az USA) – a szubsztanciális egyenlőség nem nélkülözheti az ellenséget (Schmitt, 2017: 15).

Pár év múlva megmutatkozik a politika természete Németországban is, azaz „a politikai”, „das Politische”, a barát-ellenség tartalmat kap és valóban politikává válik.

A schmitti demokrácia értelmezésben tehát az egyenlőtleneket nem kezeljük egyenlőkként. Ez, az emberi méltóság univerzális moralitása alapján álló liberális számára teljességgel elképzelhetetlen – viszont Schmitt ezt az attitűdöt, az „absztrakt indiduum” képzetét „felelőtlen ostobaságnak” („unverantwortliche Torheit”) tekinti, ami káoszhoz vezet, s voltaképpen, amint a fölsozakoztatott példákbl láthattuk már, megvalósítása lehetetlen.²⁶

A homogenitást, egyenlőséget elő kell állítani, oly módon, hogy a heterogenitást megszüntetjük, s akkor végeredményben létrejön az igazságos, demokratikus társadalom.

Carl Schmitt, demokrácia leírásában megadja a szubsztanciális megkülönböztetés, s evvel a homogenitási kritériumot, ami nem más, mint a nemzeti egység. Az egy nemzethez tartozók hozzák létre a homogén társadalmat, s egyenlőségről csak ezekben az így létrejövő, kívánatos társadalmakban lehet szó. Vegyük észre, a „kell társadalma” nem állapot, hanem folyamatosan, állandóan célra tartó társadalom, önmagával harcban álló társadalom.

Ha az elmondottakat röviden összefoglaljuk, akkor világos, hogy a népképviselőt (liberális parlamentarizmust) nem szabad összetévesztenünk a nép képviselőtével (Fühererdemokratie, Schmitt), s bármennyi kritika érne az előbbit, az utóbbi nem korrekciója, hanem alternatívája amannak; így két különböző demokráciafogalomról, s még inkább, politikai gyakorlatról beszélünk. A két fölfogás között nem lehetséges hidat verni, s akkor Carl Schmitt el is érte célját, a liberalizmusra és illiberalizmusra osztott világ dichotóm világértelmezést.

KÖVETKEZTETÉS HELYETT

Erős a benyomásunk, hogy a politika természetéről, „a politikairól”, nem lehet a politika kizárása mellet beszélni, vagy a politikáról szemérmesen hallgatni.

A kettő különbözőségét Carl Schmitt soha nem tárgyalta nyíltan.

Valamit azonban találhatunk, ám ahogy ez gyakran előfordul, nem egészen ott, ahol keressük. *A politika fogalma* olasz kiadásának előszavában (Carl

Schmitt, *Le categorie del «Politico»: saggi di teoria politica*, Il Mulino, Bologna (1972), meglehet, némi kimagyarázkodó szándékkal is, Schmitt szó szerint megkülönbözteti a politikait a politikától. Ez az előszó német nyelven nem jelent meg, de Schmitt átadta az eredetét George Schwabnak, aki fölhasználta azt *A politikai fogalma* angol kiadásának 1975-ben írott előszavához.

Schmitt tehát 1972-ben a következőket írja: „...az állam klasszikus profilja megrengett, ahogy politikai monopóliuma elpárolgott [...] új főpolitikai szereplők léptek fel [...] így új szint nyílt meg a teoretikus reflexió előtt. Most már megkülönböztethető a politika »a politikaitól«. Az új főszereplők a politikának nevezhető problémák egész komplexumának középpontjában állnak. Ebben van a kezdete és taszít minden olyan kísérlet, amelyik számos új, a politikai valóság aktív szubjektumát ismerné fel »a politikaiban«, melyek az állami vagy nem állami politikába új típusú barát-ellenség megkülönböztetéseket hoznak létre.” (Schwab, 1996: 12–13.).

Nem könnyű felismerni, hogy Carl Schmitt egészen keserű önsajnálattal nyugtázza a liberális demokrácia, a pluralizmus diadalmenetének kibontakozását a II. vh. után (emlékeztetek, hogy John Rawls *A Theory of Justice* című alapvetése – akár olvasta ezt Schmitt, akár nem – 1971-ben jelent meg). Tapodtat sem mozdult el a 10-es, 20-as, 30-as évek illiberalizmusától, amelynek föltérképezése ennek a dolgozatnak a tárgya volt. Ugyanolyan értetlenséggel áll „a politikai” és a politika közötti különbség előtt, ahogy egész életében mutatta.

Ha viszont valaki teológusként szólal meg, ne csodálkozzon, ha másvalaki felállítja nevében az inkvizíciót. Carl Schmitt, bármennyire tagadná, tudott az inkvizícióról,²⁷ de saját bőrén is megtapasztalhatta azt.

JEGYZETEK

- ¹ Carl Schmitt a moralizáló – politikáját veszített, magát posztmodernnek valló – marxizmus inspirációs forrása, lásd például az 1968-ban alapított, mérvadó folyóirat, a *Telos* első, újraértékelési kísérletét az 1987, 71-es számban (<http://journal.telospress.com/content/1987/71.toc>). A folyóirat azóta is rendszeresen közöl Schmitt-től és Schmitt-ről. Schmitt liberalizmuskritikáját a bal-liberális recepció is megfontolásra érdemesnek tartja, ahogy ezt a Chantal Mouffe által szerkesztett kötet írásai mutatják (Mouffe, 1999).
- ² Anonim bírálóm ezt a dialektikát a következő módon fogalmazza meg: „Tudható, hogy teológiai értelemben Schmitt ezen a ponton rendszeresen arra utal, hogy a legnagyobb gonosz mindig elrejtő ténykedése valódi jellegét, a megbékélés ígérete valójában pusztítás, a háborúk megszüntetésének célkitűzése pedig korlátlan háború, a konfliktusok jogi és erkölcsi keretének felszámolása.”.
- ³ Az illiberalizmusnak így szerves része lesz a liberalizmus. Éppen emiatt látja azonban Leo Strauss úgy, hogy Schmitt politikai teológiája megreked félúton, s továbbra is beleragad abba a liberális kultúrába, amit kritika tárgyává tesz.

- ⁴ „A republikánus *Discorsi*ban Machiavelli dicséri a nép jó ösztöneit. A *Principé*ben megismétli, hogy az emberi lények természetük szerint rosszak: vadállatok, csőcselék. Ezt az attitűdöt „antropológiai pesszimizmusnak” nevezik, de elméletileg ennek teljesen más értelme van. Minden olyan beszédben, amely a politikai vagy állami abszolutizmust próbálja igazolni, az ember rosszra való hajlamát axiómaként posztulálják, hogy az állami tekintélyt igazolják.” (Schmitt, 2014: 6.). Ezt a gondolatmenetet minden további nélkül magára Schmittre is alkalmazhatjuk, amiből az következik, hogy Schmitt identifikációja Machiavellivel, legalábbis az opportunizmus és az abszolút „állami tekintély” igazolásának vonatkozásában értelmet nyer. A folytatásban Schmitt úgy próbálja feloldani az immáron öröknek tekintendő *Discorsi-Principe* paradoxont, nevezetesen, a két mű antropológiai alapvetése közötti eltérést, hogy Machiavelli politikaértelmezését a politikai technika abszolutizálásának tekinti, aki az antropológiai alapvetést a célhoz hajlítja; amikor a köztársasági államforma politikájáról van szó, akkor helyénvaló az antropológiai optimizmus, ellenben, amikor egyeduralomról, akkor az antropológiai pesszimizmus a helyénvaló.
- ⁵ „Semmi sem érthetőbb és vonzóbb számomra, mint Machiavelli véleménye. Ha a világon az összes ember jó volna, züllöttségnek számítana a hazugság és megtévesztés. Ám, ha nyilvánvalóan, csakis csőcselék és söpredék létezik, akkor ostobaság volna nemesnek és tisztességesnek lenni. Ennek az elméletnek megfelelően a jó, a kiábrándult nemes lélek méltatlankodva beszél a vak, nevelhetetlen, meg nem cáfolható és bevehetetlen közönségeség ellen, amit bárki ezen a világon megfigyelhet maga körül minden nap és minden órában.” (Schmitt, 2003: 163.).
- ⁶ Louis de Bonaldal és Joseph de Maistre-vel Ludassy Mária foglalkozott behatóan, nagydoktori tézisében: Ludassy, 1987; lásd még: Ludassy, 2004. Ludassy de Bonald-t és de Maistre-t Carl Schmitt eszméinek összefüggésében is elemezte: Ludassy, 2010.
- ⁷ Jegyezzük meg, hogy a politika Machiavellinél nem más mint „szubjektív helyzetfüggőség”, a „pillanat uralása”. Ezen a ponton egészen világos, hogy Carl Schmitt – bármennyire tetszelgett ebben a szerepben – nem lehet modern Machiavelli, sőt, avval, hogy a morális ítéletet kiveszi a politika megítélésének kritériumai közül (vagy pontosabban nem emeli a kizárólagos érvényesség rangjára) sokkal inkább olyan liberálisnak tűnik föl, aki méltán számíthatna Schmitt rosszszállítására.
- ⁸ Carl Schmitt az egyetemes humanizmust „aszimmetrikus ellenfogalomnak” tartja. Nemzetközi kontextusban fogalmazza meg, 1976-ban : „A humanitásnak, egészében és önmagában véve nincs ellensége. Mindenki a humanitás része. »A humanitás« így aszimmetrikus ellenfogalom-má válik. Ha diszkriminál a humanitáson belül és evvel megtagadja a humanitást egy rendbontónak vagy annak, aki meg akar semmisíteni, akkor a negatívan értékelt személy nem személylül változik és élete ettől kezdve már nem bír a legfőbb értékkel: értéktelenné válik és meg kell semmisíteni. Így az olyan fogalmak, mint »emberi lény« a legmélyebb egyenlőtlenség lehetőségét hordozzák, ami által »aszimmetrikussá« válnak.” (Schmitt, 1987: 88.). Ugyanez a *politikai fogalmában*: „Az ellenfelet már nem ellenségnek hívják, ám azért, mint béketörőt és a béke megzavaróját mégis *hors-la-loi*-vá és *hors l’humanité*-vé nyilvánítják, és a gazdasági hatalmi pozíciók megőrzése vagy kiterjesztése érdekében folytatott háborút a propaganda mozgósításával »keresztes hadjárat«-tá és »az emberiség végső háborúja«-vá teszik.” (Schmitt, 2002: 55.). Schmitt nem veszi észre, hogy a *volonté generale*, amelyet ő maga a Nép és Vezér azonosságaként fog föl, ugyanaz az aszimmetrikus ellenfogalom, ezúttal azonban a saját közösségre vonatkoztatva.

- ⁹ Maga Schmitt is látszólag tisztában van ezzel az önmaga által is tudatosan a liberalizmus nyakába varrt ellentmondásossággal: „...ez az állítólag nem politikai és ráadásul látszólag politikaelle-nes rendszer vagy a fennálló barát/ellenség csoportosításokat szolgálja, vagy pedig új barát/ellenség csoportosításokhoz vezet és nem képes elmenekülni »a politikai« következménye elől.” (Schmitt, 2002: 55.). Ami így, ebben a formában utalás arra, hogy Schmitt is számol teoretikusnak szánt konstrukciója aktuális, politikai következményeivel, avval a csiki-csukival, melyet játszik.
- ¹⁰ Anonim bírálóm igen jól fogalmazza ezt meg, s rámutat arra is, hogy itt teológiai erőfeszítésről van szó: „Tudható, hogy teológiai értelemben Schmitt ezen a ponton rendszeresen arra utal, hogy a legnagyobb gonosz mindig elrejtí ténykedése valódi jellegét, a megbékélés ígérete valójában pusztítás, a háborúk megszüntetésének célkitűzése pedig korlátlan háború, a konfliktusok jogi és erkölcsi keretének felszámolása.”
- ¹¹ Hasonló értelmezéssel kísérletezik Ernst-Wolfgang Böckenförde és Jürgen Habermas is. Böckenförde szerint: „A politika nem egy meghatározott köre a dolgoknak, inkább az emberek közötti nyilvános viszony, olyan viszony, amelyet a társulás és széthúzás bizonyos foka jellemez, ami potenciálisan a barát/ellenség megkülönböztetéshez vezethet; a mögöttes tartalma ennek a megkülönböztetésnek az emberi élet bármely területéről származhat.” (Böckenförde, 1982: 82.), valamint (Böckenförde, 1998: 38.). Habermas pedig a következőket mondja: „Mint egy hagyományos filozófust, Schmittet a politikai »természete« érdekelte. Nyilvánvalóan, arisztotelészi alapállásból, a schmitti válasz úgy érthető, mint a *stratégia természetére* adott válasz.” (Habermas, 1997: 126., – kiemelés tőlem – B. Z.).
- ¹² Érdemes föl hívni a figyelmet arra, hogy a Donoso Cortés és III. Napóleon, illetve a Carl Schmitt és Hitler korszakok párhuzamba állíthatóak, mind a parlamentáris rendszerek válsága, mind pedig a javasolt kiút – a diktatúra – tekintetében. Donoso Cortés és III. Napóleon 30-as évekbeli jelentőségét tárgyalja 1937-ben Edmund Schramm (Schramm, 1937). Lásd még: Schramm, 1935.
- ¹³ Lásd „A semlegesítődések és depolitizálódások korszaka” (Schmitt, 2002: 56–68.).
- ¹⁴ Lásd: Constant, 1997.
- ¹⁵ A Nép születik meg a vezetettek és a vezető egybeolvadásának aktusával, s a közfelkiáltásban ölt valódi testet. Carl Schmitt ezt nevezi „akklamációnak”. Hasznosítani akarván Carl Schmitt „akklamációját”, Mitchell Dean három modern, Giorgio Agamben, Ernst Hartwig Kantorowicz, Erik Peterson nyomdokain haladó, a liberális demokráciákban szerinte megnyilvánuló „akklamációt” ír le: az „autoriter” akklamációt, amelyet a vezető hoz létre és irányít (különböző pártnagygyűlések, a *Békemenet* vagy a „Nemzeti konzultáció” lehetne ilyen); a tömegkommunikációs akklamáció a médiumok konszenzusa révén jön létre; a „Like”-akklamáció, amely a közösségi médiában keletkezik (Dean, 2017). Bármennyire érdekes azonban a megközelítés, jó néhány problémát figyelmen kívül hagy, illetve a digitális média akklamációs új, jótékonyan táguló terrénjának lát (s amit, Donald Trump sikeresen lakott be). Ha a médiapluralizmus elszegényedik, ha a közösségi médiát elárasztja az előgyártott kormányzati mém, fake news, elárasztják a parancstrollok, akkor végül az akklamáció visszahullik az „autoriter akklamáció” kategóriájába, s az lesz, aminek Carl Schmitt látni akarta: *epifánia*.

- ¹⁶ Adolf Hitler a *Mein Kampf*ban, a Carl Schmittével egybecsengő parlamentarizmuskritikát összekapcsolja a „felelősség” fölvetésével: „Nem vezet-e a mi parlamentáris, többségi elvünk a vezéri gondolat teljes lerombolásához?” (Hitler, 2016: 269).
- ¹⁷ A *Mein Kampf* kritikai kiadása, melyet a továbbiakban idézek – véleményem szerint – a német tudományosság legfontosabb és legtermékenyebb vállalkozásai közé tartozik. A „Verstehen” (megértés: Wilhelm Dilthey) szellemtudományos hagyományba illeszkedve, teljes mélységében tárja föl Adolf Hitler gondolkodásának jellegét, forrásait, előítéleteit. Ez indokolja, hogy Carl Schmitt elméletileg kifejtett álláspontjával összehasonlítsuk a *Mein Kampf* egyes – hangsúlyozom: egyes –, odavetett kijelentéseit.
- ¹⁸ Zárójelben: a politikai erényt, a *virtüt*, Machiavelli is a „férfiassághoz” kötötte, s a szerencsével, mint női princípiummal állította szembe: „a szerencse olyan, mint az asszony, csak akkor tartod kordában, ha ütöd-vered. Látnivaló, hogy inkább emezektől hagyja magát legyőzteni, mintsem azoktól, akik hidegen viselkednek; s mint asszony, a fiatalokat kedveli, akik nincsenek rá tekintettel, vérmesek és merészen parancsolgatnak neki” (Machiavelli, *A fejedelem – XXV. Mit ér a szerencse az emberi dolgokban, s hogyan lehet vele szembeszállni*. Lásd még: Becker, 2012.).
- ¹⁹ A félreértések elkerülése végett, ide kívánczok egy rendkívül lényeges, matematikai rigorozitással megfogalmazott megjegyzés: minden náci, fasiszta *teoretikusan* illiberálisnak tekinthető, de nem minden illiberális teoretikus szükségképpen tekintendő *politikailag* nácinak vagy fasisztának. Carl Schmitt az illiberalizmus teoretikusa, és csak konjunkturálisan lett a náci párt tagja (igaz, illiberalizmusa erre eleve „képesítette”), vagy tekintették őt „náci koronajogásznak” is, jóllehet ilyen beosztás, cím, funkció nem létezett. Képletem jelezheti, miért nem akar – s nem is fog soha – megszűnni a vita Carl Schmitt *teoretikus teljesítményének politikai* értelmezése körül. Továbbá, az is alátámasztja radikális tézisemet, hogy sok, nem-kommunista, baloldali, marxista politikafelfogásban fölfedezhetünk az illiberalizmushoz tartozó elemeket (kiváltképp a rousseau-i inspirációt és persze Carl Schmitt hatását) anélkül hogy a fasiszmus vagy náciizmus gyanúja egyáltalán fölmerülhetne. Mindazonáltal őszintén meg kell vallanom, hogy a nép „idiotizmusára” vonatkozó szövegrészt Carl Schmittnél nem találtam, hacsak nem utal erre az, amit az 5. jegyzetben már idéztem; így ezen a helyen csak az antiliberalizmus egyfajta analógiájáról beszélhetek.
- ²⁰ Carl Schmitt romantizmusával a kortársak teljesen tisztában voltak. Reinhard Mehring először Karl Löwith-et említi, aki Schmittnek „az esztéticizmus, okkazonalizmus és opportunizmus” romantikával szemben megfogalmazott vádjait, 1935-ben, Schmitt ellen fordítja. Azonban Schmittnek ez az értékelése már a 20-as években toposszá vált. Mehring idézi Johannes Kirschwenget: „»Mi [bonniak] úgy tartjuk, hogy ő [Schmitt], *saját meghatározásának értelmében* kimagasló romantikus«” [kiemelés tőlem – B. Z.]. A „Schmitt vs. Schmitt”, intellektuális körökben, megszokott társasjáték volt a 20-as évektől kezdve (Mehring, 2017: 113.).
- ²¹ Itt Susan Sontag kifejezését és annak értelmét használom, „Fascinating Fascism” (Sontag, 1975). Magyarul az esszé címe sem az eredeti szójátékot nem adja vissza, és nem utal arra sem, amit Sontag kifejti: „Fülbemászó fasiszmus” (Sontag, 2002). Az esszé egyébként arról a Leni Riefenstahlról szól, aki jelentősen hozzájárult a fasiszmus (náciizmus), valamint Adolf Hitler személyének mitológiai képpé formálásához, ahhoz, hogy Hitlert karizmatikus vezérnek fogadja el a nép.
- ²² Alexis de Tocqueville a decentralizált hatalomban, vagyis a „városi önkormányzatban” („town spirit”), a társulásokban (civil társadalom), a média plurális szerkezetében, a bírók szakmai – a

közvélemény nyomásának nem kitett – függetlenségében látta az *uralom* kiterjesztésének korlátait. Max Weber a karizmatikus *uralomról* ír, ami éppen a toqueville-i autonómiák megszüntetésének következményeként keletkezik.

- ²³ A Benito Mussolini által jegyzett, de javarészt Giovanni Gentile által írt „A faszizmus doktrínája” c. szócikkben a következő, egzaltált mondatot olvassuk a demokrácia „népéről”: „A Faszizmus ilyenformán a demokrácia azon formájával áll szemben, amelyik a nemzetet a többséggel azonosítja, lealacsonyítja azt a legnagyobb számosság szintjére; de a legtisztább formája a demokráciának, amennyiben a nemzetet úgy fogjuk föl, amint azt kell is, a minőség és nem a mennyiség szempontjából, mint egy eszmét, a leghatalmasabbat, mert a legetikusabb, legkoherensebb, legigazabb, ami a népben, mint kevesek öntudata és akarata jut kifejezésre, ha nem éppen valóban az egyedüliben, ami a tömeg öntudatában és akaratában jut végső kifejezésre, az egész csoportban, melyet etnikailag a természeti és történelmi körülmények alakítottak nemzetté, mint egységes öntudatot és egy akaratot, egyazon fejlődési sorban és szellemi alakulásban.” (Mussolini and Gentile, 1932).
- ²⁴ Nagy mértékben elfogadom Körösi András elemzését és következtetéseit a „plebiszitárius vezérdemokráciára (PVD), mint demokratikusan legitimált tekintélyelvű (endogén) politikai rendszerre vonatkozóan” (Körösi András, 2017). Ebből a perspektívából úgy értelmezem, hogy a PVD politikai rendszerének igazolása, ideológiája, de mindenekelőtt politikája, vagy politikafelfogása Carl Schmitt illiberális konstrukciójából származik. Akár úgy is fölfogható, hogy az, amit Körösi politikatudományi szempontból mond, kiegészíthető jelen írás mondanivalójával, és különös tekintettel annak a résznek a kibővítése, ahol Körösi – meglehetősen röviden – a *polityr*ről, a politikai közösség PVD által eredményezett új szerkezetéről mond. A bővebb kifejtésnek nem itt van a helye, ezért csak jelzem, az én megközelítesemben a „karizmatikus vezető” az erős politikai elszántsággal és kíméletlenséggel kiépített PVD *eredménye*, még akkor is, ha politikai tehetség és képesség szükséges a kiépítéshez. Ez az értelmezés közelebb áll a Weberéhez is. Ha a „karizmatikus vezér” szekularizált próféta, akkor minduntalan csodákat kell végrehajtania, hogy igazolja prófétaságát: „A karizmatikus autoritás lényegéből fakadóan jellegzetesen *ingtag*: a *karizma* birtokosa elveszítheti karizmáját, azt érezheti, amit Jézus a kereszten, hogy Istene elhagyta őt”, és hívei számára is bebizonyosodhat, hogy „meg van fosztva az erejétől”. Az ő küldetése ekkor véget ér, és kezdődik a várakozás és a reménység keresik a karizma új birtokosát. A régit azonban elhagyják a hívek, hiszen a tiszta karizma csak a saját erejéből – mindig újra beigazolódo erejéből – fakadó „legitimitást” ismeri. A karizmatikus hős nem rendeletekből és szabályzatokból – ahogy a „hivatali illetékességet” szokták –, és nem is áthagyományozott szokásból vagy feudális hűségígéretből vezeti le az autoritását, ahogy a patrimoniális hatalom, hanem csak abból meríti és csakis annak következtében őrzi meg autoritását, hogy ereje *beigazolódik* az életben. Csodát kell tennie, ha próféta, hőstetteket végrehajtania, ha hadvezér akar lenni. (Weber, 1996: 208.). Minden győztes ütközet, diadal, olyan tett, ami igazolja a karizmat. Tanulságos ehhez hozzáolvasni a prófétáról írott vallásszociológiai fejtegetést, amelyben egyebek mellett Weber fölhívja a figyelmet arra, hogy a próféta szándéka, döntő tekintetben egy „új közösség” megteremtésére irányul (Weber, 1992: 146.).
- ²⁵ Minthogy kulcsmondatról van szó íme az eredeti: „Jede wirkliche Demokratie beruht darauf, daß nicht nur Gleiches gleich, sondern, mit unvermeidlicher Konsequenz, das Nicht gleiche

nicht gleich behandelt wird. Zur Demokratie gehört also notwendig erstens Homogenität und zweitens – nötigenfalls – die Ausscheidung oder *Vernichtung* des Heterogenen.“ (Kiemelés tőlem – B. Z.)

²⁶ A „homogenitás“-konceptiót elemzi William Rasch (Rasch, 2019: 110–113.).

²⁷ Erről írok megjelenés előtt álló tanulmányomban: „Carl Schmitt – románok között”.

IRODALOM

- Becker, Anna (2012): Rethinking masculinity and femininity in Niccolò Machiavelli's political thought. *l'Homme* 23 (2): 65–78. <https://doi.org/10.7767/lhomme.2012.23.2.65>.
- Bendersky, Joseph (2014): *Carl Schmitt Theorist for the Reich*. Princeton University Press.
- Böckenförde, Ernst-Wolfgang (1982): Staat–Gesellschaft–Kirche. In: *Christlicher Glaube in modernerer Gesellschaft*. Köt. 15. Freiburg.
- Böckenförde, Ernst-Wolfgang (1998): The Concept of the Political. In: David Dyzenhaus (ed.): *Law as Politics*. Durham and London, Duke University Press.
- Constant, Benjamin (1997): *A régiek és modernek szabadsága*. Budapest, Atlantisz.
- Dahl, Robert A (2006): *A Preface to Democratic Theory*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Dean, Mitchell (2017): Three Forms of Democratic Political Acclamation. *Telos*, 179: 9–32. <https://doi.org/10.3817/0617179009>
- Gralher, Martin (1988): Antinomisches Denken und dilemmatische Kontrastdialektik – Warum Carl Schmitt kein Liberaler sein konnte. In: Klaus Hansen–Hans Lietzmann (eds.): *Carl Schmitt und die Liberalismuskritik*. Opladen. Leske und Budrich, 79–91.
- Habermas, Jürgen (1997): *The New Conservatism*. Massachusetts, The MIT Press.
- Hansen, Klaus–Hans Lietzmann, (eds.) (1988): *Carl Schmitt und die Liberalismuskritik*. Opladen, Leske u. Budrich.
- Hitler, Adolf (2016): *Hitler, Mein Kampf: eine kritische Edition*. Szerkesztette Christian Hartmann és Thomas Vordermayer. München, Institut für Zeitgeschichte.
- Holmes, Stephen (1993): *The Anatomy of Antiliberalism*. Cambridge–London, Harvard University Press.
- Körösényi András (2017): Weber és az Orbán-rezsim: Plebiszciter vezérdemokrácia Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, XXVI. évf., 4. szám.
- Ludassy, Mária (1987): *Változatok a politikai katolicizmusra Franciaországban, 1800–1850*. (De Maistre–De Bonald–Lamennais). <http://real-d.mtak.hu/936/>.
- Ludassy, Mária (2004): Nyelv és rend. *Holmi*, XVI. évf., április. <https://www.holmi.org/2004/04/ludassy-maria-nyelv-es-rend-de-bonald-nyelvelmelete-a-traditionalista-politikai-filozofia-paradigmaja>.
- Ludassy, Mária (2010): A francia kapcsolat Carl Schmitt, Joseph de Maistre és Louis de Bonald. *Világosság* 51 (3).
- Maschke, Günter (1988): Drei Motive im Anti-Liberalismus Carl Schmitts. In: Klaus Hansen–Hans Lietzmann (eds.): *Carl Schmitt und die Liberalismuskritik*, 55–81. Opladen, Leske und Budrich.

- McCormick, John P. (1997): *Carl Schmitt's Critique of Liberalism. Against Politics as Technology*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Mehring, Reinhard (2017): *Carl Schmitt: Denker im Widerstreit. Werk – Wirkung – Aktualität*. Freiburg, Verlag Karl Alber.
- Mouffe, Chantal (ed.) (1999): *The Challenge of Carl Schmitt*. London–New York, Verso.
- Mussolini, Benito–Giovanni Gentile (1932): Fascismo. Enciclopedia Italiana. 1932. [http://www.treccani.it/enciclopedia/fascismo_\(Enciclopedia-Italiana\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/fascismo_(Enciclopedia-Italiana)).
- Pitkin, Hannah Fenichel (1967): *The Concept of Representation*. Berkley–Los Angeles–London, California University Press.
- Rasch, William (2019): *Carl Schmitt: State and Society*. London, Rowman & Littlefield Publishers.
- Schmitt, Carl (1987): The Legal World Revolution. *Telos*, 72 (Summer).
- Schmitt, Carl (1992): *Politikai teológia. Politikai romantika*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar.
- Schmitt, Carl (2000): *The Crisis of Parliamentary Democracy*. Fordította Ellen Kennedy. 6. kiad. Cambridge–London, The MIT Press.
- Schmitt, Carl (2002): *A politikai fogalma*. Fordította Cs. Kiss Lajos. Budapest, Osiris–Pallas Studio–Attraktor.
- Schmitt, Carl (2003): *Carl Schmitt Tagebücher: Oktober 1912 bis Februar 1915*. Szerkesztette E. Hüsmert. Berlin, Akademie Verlag.
- Schmitt, Carl (2005): *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty*. Fordította George Schwab. Chicago, University of Chicago Press.
- Schmitt, Carl (2014): *Dictatorship – From the origin of the modern concept of sovereignty to proletarian class struggle*. Fordította Michael Hoelzl és Graham Ward. Polity Press.
- Schmitt, Carl (2017): *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*. 10. kiad., Berlin, Duncker & Humblot.
- Schramm, Edmund (1935): *Donoso Cortés – Leben und Werk eines Spanischen Antiliberalen*. Szerkesztette Harri Meier. Iberoamerikanische Studien.
- Schramm, Edmund (1937): Donoso Cortés und Napoleon III. Sechs unveröffentlichte diplomatische Berichte eingeleitet und herausgegeben. *Ibero-amerikanisches Archiv*, 11 (1): 14–38. <http://www.jstor.org/stable/43134858>.
- Schwab, George (1996): Introduction to Carl Schmitt: The Concept of the Political. In: *The Concept of the Political*. Chicago–London, University of Chicago Press.
- Sontag, Susan (1975): Fascinating fascism. *New York Review of Books*, February 6.
- Sontag, Susan (2002): Fülbemászó fasizmus. In: *A Szaturnusz jegyében*, fordította Lázár Júlia. Budapest, Cartaphilus.
- Voegelin, Eric (2000a): Political Religions. In: *Collected Works, Vol. 5: Modernity Without Restraint*. Columbia, University of Missouri Press, 19–74.
- Voegelin, Eric (2000b): *The Collected Works of Eric Voegelin 5: Modernity Without Restraint*. Missouri, University of Missouri Press.
- Weber, Max (1992): *Gazdaság és társadalom – 2/1*. Fordította Erdélyi Ágnes. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, Max (1996): *Gazdaság és társadalom – 2/3*. Fordította Erdélyi Ágnes. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

RECENZÍÓ

Balázs Zoltán:
Bátorság a politikában

BÁTORSÁG A POLITIKÁBAN

Balázs Zoltán
(TK Politikatudományi Intézet)

A recenzio beérkezett: 2021. február 17., véglegesítve: 2021. február 17.

(Ferenc Bódi, Andrea Ragusa, Ralitsa Savova (eds): Courage in Politics. Pisa: Pacini, 2020.)

Bódi Ferenc és szerzőtársai érdekes és innovatív kötetet állítottak össze. Az alap gondolatot a cím természetesen már kifejezi, a tartalomjegyzékből pedig rögtön kiderül, hogy a szövegek döntően az 1956-os szabadságharcról szólnak, de vannak benne más témájú tanulmányok is.

A bátorság – vagy annak valamelyik közeli rokona, például az állhatatosság, a jó értelemben vett dac (pl. az elemekkel, a sorssal, a rosszal) – a legfontosabb emberi erények közé tartozik, Szókratész pedig kimondottan a politika, az örök erényének tartja. Míg az erényetika a nyolcvanas években már felfutóban volt a filozófián belül, addig a kortárs politikaelmélet inkább csak az elmúlt években fordít ismét erőteljesebb figyelmet a politika személyes vonatkozásaira, beleértve a politikusi erényeket. Diktatúrában persze mindenki politikus, akár végrehajtóként, akár ellenállóként, ha tetszik, ha nem; de azért a demokrácia sem tompítja el szükségképpen a személyességet, különösen, ha valamilyen erős válság, kihívás éri a politikai közösséget.

Az elméleti, mondhatni, programadó tanulmányt a bátorságról Bódi Ferenc írta, tömören összefoglalva a platóni és arisztotelészi alapokat. A szabadságharcos bátorság példájával az elnyomó hatalom fő alakjait a kulturális antropológiában ismert „trickster” alakjához hasonlítja. A trickster – legalábbis itt – voltaképpen hamis hőst jelent. Kétségkívül igaz, hogy számos diktátor karizmáját értelmezhetjük ilyen módon, hiszen a megtévesztés annak alkotóeleme volt; ellenben aligha igaz, hogy az '56-os szabadságharc eltipróihoz bárki is karizmát társított volna. Az viszont annál igazabb, hogy a később kialakuló Kádár-mítosz tartalmazott egy ilyen hősi elemet, amelynek része volt Rákosi áldozatképe, az önmagát megtagadó heroikus megalkuvó képe, a védelmező apa képe, valamint a Nyugattal ügyesen, rafináltan barátkozó politikus képe. Nem tudom, hogy ez elegendő-e egy valódi trickster alakjához, s nem arról van-e legalábbis részben szó, hogy a társadalom – ha szabad megszemélyesíteni

– önmagát is hasonlóképpen fogta föl. A szabadságharcot nem csak Kádár, hanem tömegek „árulták el” – erről kevésbé hallunk és olvasunk.

Némileg eltér a főtémától Thomas Lawson írása Martin Luther Kingről, de a bátorság további aspektusait segíti megvilágítani. 1956-hoz térünk vissza a következő írásban, amelyben Nuno Morgado a magyar események és tragédia portugáliai visszhangját tekinti át, főként António de Oliveira Salazarra koncentrálva – hasznos, bár némiképpen (Salazar személyét illetően) apologetikus regiszterben. Kávássy János tanulmánya Rajki Mártonról, az újpesti forradalmi tanács elnökéről a legizgalmasabb szövegek közé tartozik. Közvetlenül bevisz a politikai cselekvés sűrűjébe, és bár nem reflektál közvetlenül a bátorság témájára, jól érzékelteti a hősködéssel és forrófejűséggel szemben – Rajki személyében – a felelősségvállalásban és békességszerzésben rejlő bátorságot. A megtorló hatalom a maga módján ezt jól érzékelve ítélte halálra a holokauszt túlélőjét.

Érdekes ötlet volt egy olyan szöveg beillesztése, amely női hősökkel ismerteti meg az olvasót, Churchill néhány beszédéből vett gondolatot véve kalauzul, valamint arra törekedve, hogy a bátorság erényének kontextusát – vagyis más, kapcsolódó erényeket – is fölvezessék. Ez kétségtávol fontos észrevétel, visszaidézheti Arisztotelész alapgondolatát, amely szerint az erények együttesen adhatnak erényes karaktert, erényességet egy emberi életnek. A nevek – részben magyarok – többé-kevésbé ismertek (véleményem szerint azért Greta Thunberget – legalábbis egyelőre – ki lehetett volna hagyni), s nem is új kutatási eredményekről számolnak be a szerzők, így itt inkább egyfajta tisztelgésről van szó.

A két zárótanulmányt Szécsi Árpád jegyzi. Az első a Kádár-rendszer népi ellenzékéről szól, összefoglalva az ismert történetet, a fontosabb eseményeket, a hatalommal való ambivalens viszonyt. A szerző úgy értékeli, hogy mind az általa „radikális”-nak nevezett ellenzék (a szóhasználat valamelyest szokatlan, számomra nem világos, hogy miért kellett az önelnevezést: „demokratikus ellenzék” – elhagyni), mind a népi körök a bátor ellenállás egy-egy formáját gyakorolták (152. o.). A szöveg nem megy bele abba a vitába, hogy az egyezkedés, a hatalommal való kommunikáció (dialógusnak nem nevezném) mennyire (volt) „bátor” dolog: a kor légkörének, az elképesztő erőforrás-különbségek ismeretében ezt a minősítést megtagadni szerintem keveseknek van joga (a legtöbb alighanem azoknak, akik valódi börtönbüntetést is vállaltak elveikért, például a katonai szolgálatmegtagadóknak). A szamizdat-körök, a demokratikus ellenzék intranzigensebb viszonya a hatalomhoz szintén árnyalható: tény, hogy vezető alakjai számára még a félhivatalos nyilvánosság (egyetemek, folyóiratok) is zártak maradtak, de az is tudott, hogy ők is élveztek bizonyos védeltséget (nemzetközi figyelem, a reformok iránt nyitottabb párton belüli körök). Talán ezeket a morális dilemmákat, döntési helyzeteket lett volna érdemes élesebben exponálni, a kötet alapgondolatához ez jobban illeszkedett volna. Ettől függetlenül ez, valamint az utolsó, az MDF rendszerváltásban ját-

szott történetét bemutató tanulmány is alapos, pártatlan és jól szerkesztett munka, de főleg az utolsó szöveg megítélésem szerint már valóban fölösleges, érthetetlenül egyoldalúvá teszi a könyvet. Nagyon hiányzik egy zárófejezet, különösen annak fényében, hogy a bevezető tanulmány is a fiatalon elhunyt egyik szerkesztő emlékének szól, nem pedig a kötet válogatási, szerkesztési, tartalmi szempontjait fejt ki. Mindazonáltal az olvasó elég sokat kap, beleértve a kötet könyvészetileg is magas minőségét, s főleg az inspirációt: egy jól megválasztott elméleti, normatív tárgy, esetünkben a bátorság erénye, a történelem megértéséhez – vagy inkább megértő magyarázatához – nagyon is hasznos.

ÚJ KÖNYVEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

2021. 4. negyedév

Összeállította: Kusztor Éva
Lezárva: 2021. november 15.

JOG, JOGTUDOMÁNY

BIRHER Nándor: Értékalapú (köz)igazgatás
L'Harmattan, 2021. 200 p.

JANY János: Klasszikus iszlám jog, Egy jogi kultúra természetrajza
Gondolat, 2021. 521 p.

Gál István László: A magyar állam titkainak büntetőjogi védelme
Ludovika, 2021. 229 p.

GOSZTONYI Gergely, MEZEY Barna: Magyar alkotmánytörténet
Osiris, 2020. 556 p. (Osiris tankönyvek)

TRÓCSÁNYI László: Közélet és közjog
Patrocinium K., 2021. 598 p.

VERESS Emőd: Erdély jogtörténete
Forum Iuris , 2018. 592 p.

KÖZGAZDASÁGTAN

DOMONKOS Endre: Közép- és Kelet-Európa gazdaságtörténete 1953 és
1989 között – Reformkísérletek a szocialista országokban és az államszocia-
lizmus válsága. Aposztróf, 2021. 164 p.

Branko MILANOVIC: Egyedül a kapitalizmus. A világot uraló rendszer
jövője
Osiris, 2021. 364 p. (Idea Conservativa)

SIKOS T. Tamás: Társadalmi innováció – társadalmi jólét
Ludovika, 2021. 312 p.

Vernon L. SMITH – Bart J. WILSON: A közgazdaságtan humanizálása
Az erkölcsi érzelmek és A nemzetek gazdagsága a 21. században
Pallas Athéné K., 2020. 292 p

POLITIKA, POLITIKATUDOMÁNY

Philippe CORCUFF: A 30-as évek árnyai feltámadnak, míg a baloldal
toporog. L' Harmattan, 2020. 156 p.

DEBRECZENI József: A 2006-os ősz
DE.hu Könyvk., 2021. 280

T. S. ELIOT: Egy keresztény társadalom eszméje
Századvég, 2021.

David ENGELS: Mit tegyünk?
MCC Pr., 2021. 242 p.

Niall FERGUSON: Végzet. A katasztrófa politikája
Scholar, 2021. 592 p.

HÖNICH Henrik, NAGY Ágoston: Trianon után. Politikai gondolkodás és
történetírás. Századvég, 2021. 266p.

HUSZÁR András: A Természet könyvének újrainvitása
L'Harmattan, 2021. 196 p.

Bruno LATOUR: Hibrid gondolkodás. Válogatott tanulmányok
Kijárat K., 2021. 347 p.

LOSONCZ Márk, TÓTH Szilárd János: Kortárs republikanizmus
Politikafilozófiai írások
L'Harmattan, 2021. 289p.

MAGYAR Bálint, MADLOVICS Bálint: A posztkommunista rendszerek
anatómiája. Egy fogalmi keret
Noran libro, 2021. 904 p.

Abishur PRAKASH: Go.AI: A mesterséges intelligencia geopolitikája
Pallas Athéné K., 2020. 204 p.

STUMPF István: Alkotmányos hatalomgyakorlás és alkotmányos identitás
Gondolat, 2020. 268 p.

SZABÓ Andrea [et al.]: A magyar társadalom politikai értékei, identitásmin-
tázatai, 2020.

A magyar társadalom politikai percepciója, értékrendszere,
politikai gondolkodásmódja és részvétele 2020 decemberében
Társadalomtud. Kutatóközpont PTI, 2021. 119 p.

SZENTPÉTERI NAGY Richárd: Négy – avagy a haza minden alatt
Kossuth, 2020. 468 p.

TÜRKE András István (szerk.): A jelenkori Franciaország I. – II.
L'Harmattan, 2021. 408+430 p.

POLITIKATÖRTÉNET

HATOS Pál: Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanács-
köztársaság története
Jaffa K., 2021. 608 p.

KOZMA Huba: Mintha testvérek lettünk volna. Múltidéző beszélgetések az
MDF hadnagyaival
Exit K., 2021. 270 p.

John LUKACS: A huszadik század rövid története
Európa, 2021. 221 p.

Gitta SERENY: Albert Speer küzdelme az igazsággal
Európa, 2021. 920 p.

PUBLICISZTIKA, ÉLETRAJZ

CSILLAG István: Egy miniszter inasévei
Pesti Kalligram, 2020. 192 p.

FRENYÓ Zoltán: Konzervatív arcképek
L' Harmattan, 2021. 520 p.

LENDVAI Ildikó: Viccnek kicsit durva. Hogyan lopták el az országunkat, és
hogyan szerezzük vissza? Joshua könyvek, 2021. 288 p.

KÖNYVFIGYELŐ

Christian LEXCELLENT: Emberi agy KONTRA mesterséges intelligencia
Meghekkkelhető lesz az ember?
Háttér, 2020. 183 p.

Kati MARTON: Merkel
Corvina, 2021. 368 p.

PETŐ Péter: Gyilkos lájkok. Manipuláció, nyilvánosság, újságírás a Facebook
és Orbán Viktor korában
Noran libro, 2021. 122 p. (Progress könyvek)

RÓNAY Tamás: Európa kancellárja. Angela Merkel életútja
Hungarovox, 2021. 282 p.

Nicolas SARKOZY: Viharos idők
Századvég, 2021. 388 p.

SZOCIOLÓGIA

BALÁZS András: Család és szomszédság a Magdolna negyedben
Balassi K., 2021. 188 p.

Luc BOLTANSKI: A kritikáról. Az emancipáció szociológiájának vázlata
L'Harmattan, 2021. 262 p. (Károli könyvek – Rezonőr sorozat)

Bradley CAMPBELL, Jason MANNING: Az áldozatkultúra sikertörténete
Századvég, 2021. 436 p.

H. VARGA Gyula: A befolyásolás formái a médiában. Szándék, hatás, forma
és tartalom
Hungarovox, 2021. 134p.

Mikki KENDALL: Szemellenzős feminizmus. A nők, akikről megfélelkezett
a feminista mozgalom
Pioneer Books, 2021. 288 p.

SPEIDL Bianka: A migráció mint kockázat. Kihívások és ellenálló képesség
Századvég, 2021. 238 p.

Jamie SUSSKIND: Politika a jövőben. Életünk a technológia átformálta
világban
Athenaeum, 2021. 384 p.

ABSTRACTS

Veronika Patkós–Zsófia Papp
THE MACRO-LEVEL DETERMINANTS OF NEGATIVE CAMPAIGNING.
A COMPARATIVE STUDY

Covering the largest sample of countries to date, this study examines the effect of three country-specific factors on the tone of electoral campaigns across Europe: the type of democracy, party system fragmentation and the polarization of the electorate. We use an original dataset of statements made by political actors during 18 electoral campaigns in 9 European countries. Our multinomial logit model suggests that, on the one hand, consensual and more polarized democracies increase the likelihood of neutral campaign tone as opposed to negativity. On the other hand, party system fragmentation facilitates positive campaign messages. At the same time, our study does not support a generalizable effect for the usual suspect of the literature. Consequently, the individual level determinants of negative campaign depend on the country context.

Keywords: campaign tone, negative campaign, Europe, campaign, elections

Zoltán Kmetty–Andrea Szabó
THE ROAD TO FIDESZ
POLITICAL SOCIALIZATION PATHS TO PARTY CHOICE
AMONG HUNGARIAN STUDENTS

Several publications have been published on the party election of Hungarian students in the last decade. These analyses suggest that the paths of young people to parties may be related to the composition of the family of origin, the socio-cultural environment, the peer group's design, and the socialisation mechanisms of the school system. However, few studies have examined the dimensions of socialization dynamically and analyzed how a young person is associated with a particular party through political socialization pathways.

Our research uses complex SEM (Structural Equation Modelling) models to draw the typical paths that lead to Fidesz with high statistical probability. We assume that sufficient time has passed since the regime change to develop a typical pathway to the dominant party based on party identification. Our results show that religiosity is a crucial factor in the attachment to Fidesz among

university students. At the same time, conservatism defined along values do not play a role, but positioning on the left-right axis is an essential discriminatory factor.

Keywords: political socialization, political identity, party choice, Fidesz, university students

Balázs Böcskei
GOVERNING POPULISM
FIDESZ'S HOSTILE AND IDENTITY-CONSTRUCT POPULISM

The term “populism” is often interpreted as an idiosyncrasy of illiberal, authoritarian and other adjective-equipped non-liberal democracies. Approaches like this tend to neglect the difference between democracy types and identify liberal democracy as “the” democracy while populism is interpreted as an anti-democratic, anti-pluralist and anti-liberal concept. After conceptualizing the notion of populism, the study investigates how the categories of “we” and “they” are filled with content in the case of the populism of Hungary’s governing right-wing, thus also discussing Fidesz’ populism as a political logic and discourse. After that, it analyzes Fidesz’ and the right-wing government’s enemy construction processes, including their methods and interpretations. Finally, the study concludes that Fidesz’ populist discourse and political logic increasingly replaced the pre-2010 exclusive variant by exclusionary populism after the party got into government.

Keywords: Fidesz, Inclusionary Populism, enemy construction, language politics, identity politics

Rudolf Metz
THE GOOD, THE BAD AND THE UGLY POPULIST LEADER
CAN WE UNDERSTAND POPULISM AS CHARISMATIC RELATIONSHIP?

Although political scholars have recognized the “direct” and “symbolic” relationship between leader and followers in populist politics, often associated with the presence of charisma, we still cannot answer the questions of why and how many citizens are able to follow widely rejected populist leaders while others are entirely rejected? The scientific discourse on populism cannot compromise whether charismatic leadership would be an integral part of populist politics. To resolve this debate, the present study begins by taking account of the counter-arguments and critiques raised by students of populism, pointing out their weaknesses. I argue that charisma is indeed compatible with populism. In contrast to the vast majority of populism literature, according to

Weberian understanding charisma is an exceptional emotional relationship in which a particular leader is truly considered superhuman by his followers. Then I unfold the antagonistic emotional relations that surround populist leaders. I call for the help of the concept of moral panic and euphoria as an extension of the theory of charismatic leadership, through which we can interpret the dynamics of populist politics. The study concludes by proposing a new research agenda. The follower-centric models and tools of leadership studies allow us to decide to what extent populist politics is determined empirically by the charismatic relationships explored on a theoretical level.

Keywords: Populism, Charismatic Leadership, Moral Panic, Moral Euphoria, Follower-centric Leadership Models

Zoltán Bretter

CARL SCHMITT – THE SHEET MUSIC OF ILLIBERAL DEMOCRACY

This study is of a mixed genre, in a „crossover” style. The genre is imposed, as we have to be on dialectical standby when discussing “the Political” (*das Politische*), the apolitical, de-politicization (first part) and politics on the other hand. My method is neither a philological analysis, nor a historical-political description exclusively, while it contains both approaches, with the aim not to give a definition, but rather to map theoretically illiberal democracy, following in the footsteps of Carl Schmitt (second part).

Keywords: Carl Schmitt, illiberal democracy, liberalism, romanticism, leader

CONTENTS

PARTIES – CAMPAIGNS

- Veronika Patkós–Zsófia Papp: The macro-level determinants of negative campaigning. A comparative study 7
- Zoltán Kmetty–Andrea Szabó: The road to Fidesz
Political socialization paths to party choice
among Hungarian students 29

POPULISMS

- Balázs Böcskei: Governing Populism. Fidesz's hostile and identity-construct populism 61
- Rudolf Metz: The Good, the Bad and the Ugly Populist Leader
Can we understand populism as charismatic relationship? 81

LOOKING OUT

- Zoltán Bretter: Carl Schmitt – The Sheet Music of Illiberal Democracy 109

BOOK REVIEW

- Balázs Zoltán: *Courage in Politics*. (Edited by Ferenc Bódi, Andrea Ragusa, Ralitsa Savova. Pisa, Pacini, 2020.) 131

BOOK WATCH 135

ABSTRACTS 139

TISZTELT LEENDŐ ÉS KORÁBBI SZERZŐINK!

Örömmel értesítjük Önöket, hogy a *Politikatudományi Szemle* 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett **DOI** megjelölést kap. Ezzel a lapunk nemzetköziesedik, mert a különböző keresőmotorok gyorsabban és hatékonyabban tudják cikkeinket megtalálni.

A DOI azonosítót a szerkesztőség **automatikusan** fogja **adni** az egyes cikkeknek. Felépítése a következő lesz: <https://10.30718/POLTUD.HU.2018.2.8>. A törtvonal előtti rész az ún. **DOI prefix**, amit **minden egyes cikk** megkap az előzetes regisztrációnk alapján. Ez tehát egy állandó elem. A POLTUD.HU utal a lapunkra, a többi rész viszont mindig változik, hiszen az aktuális lapszámhoz és oldalszámhoz igazodik. A DOI azonosító örök, ugyanakkor pénzbe kerül. A DOI-t a szerkesztőség szolgáltatásként nyújtja az Önök számára, ezért a költségeket saját maga állja.

Ezzel Önöknek, Tisztelt Szerzők, tehát nincs külön dolguk.

A DOI ugyanakkor kölcsönösségi, viszonyossági alapon működő rendszer, ezért elvárásokat fogalmaz a szerkesztőségekkel és a szerzőkkel szemben.

Tisztelettel kérjük Önöket, hogy ezentúl az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkekre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót** [például laptársunknál, a Socio.hu-nál a következő azonosítóról van szó: <https://10.18030/socio.hu.2018.1.69>]. Az egyes cikkek hivatkozását a következő helyen találja meg: <https://search.crossref.org/>

A CrossRef-regisztrációnk során, ami lehetővé teszi a DOI használatát, szerkesztőségünk vállalta, hogy elfogadja ezt a feltételt, azaz minden cikknél feltünteti a szakirodalmi hivatkozásokhoz tartozó DOI azonosítót. Kérjük tehát, hogy Önök is tegyenek eleget ennek az egyébként nem túl nagy kérésnek. Amikor készítik az irodalomjegyzéket, másolják be a vonatkozó cikkhez tartozó DOI azonosítót, és illesszék be a hivatkozás végére.

Kérjük, ne feledjék, mindig a teljes azonosító feltüntetésére van szükség!

Örüljünk együtt ennek az újdonságnak!

Üdvözlettel,

a *Politikatudományi Szemle* szerkesztősége

MEGJELENT

a **Századvég folyóirat** negyedik száma.

A TARTALOMBÓL:

Szekér Nóra:

*Ellenforradalom, népfelkelés, nemzeti megbékélés.
Az MSZMP és az 1956-os események újraértékelése
a rendszerváltozás során*

György Sándor:

*Minden kétséget kizáróan?
Kételyek, kérdőjelek az 1956-os megtorló perek
kutatásával kapcsolatosan*

Wirthné Diera Bernadett:

Katolikus ifjúsági közösségek 1956 előtt és után

Rigó Róbert:

A vidéki Magyarország 1956 után

László Tamás – Bauer Béla:

*Kádár János emlékezete a magyarországi
történelemtankönyvekben*

Századvég Kiadó
1037 Budapest, Hidegkúti Nándor utca 8–10.,
e-mail: kiado@szazadvég.hu

 SZÁZADVÉG

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.
2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000 karakter, recenziók esetén 15 000 bruttó (azaz szóközökkel együtt értendő) karakter. A kéziratok maximális terjedelme tanulmányok esetén 50 000, kivételes esetben 60 000 leütés, a recenzióké pedig 25 000 leütés lehet. Az egyes szakterületeket áttekinteni kívánó „state of the art” illetve a „review of article” műfajú szövegek esetében a minimális karakterszám 30 000 a maximális 50 000 bruttó leütés lehet.
3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@tk.mta.hu* címre elküldeni.
4. A kéziratnak tartalmaznia kell:
  - a. egy magyar szöveg-összefoglalót;
  - b. egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót (abstract);
  - c. kulcsszavakat, valamint
  - d. a szerző titulását és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.
5. Szöveg közbeni kiemelésként *dőlt betű* alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.
6. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknevét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalakat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138.).
7. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelöljék (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjegyzet alkalmazható, amelyet – ha csak kis

számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

8. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10–15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

A Politikatudományi Szemle 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett DOI megjelölést kap. Kérjük szerzőinket, hogy az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót, így: [https://doi.org/...](https://doi.org/)**

9. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a) könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b) tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében: Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge, Cambridge University Press. 29–79.

c) folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 16, No. 2. April, 203–222. pp. <https://doi.org/10.1177/0951629804041119>

10. A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve, a szövegbe építve kérjük. A fekete-fehér ábrákat Excel formátumban, a közlés előtt kérjük mellékelni. A táblázat formázási szabálya:

1. táblázat. Cím.

elnevezés	adat 1	adat 2
párt 1	33,0	0,33
párt 2	34,0	0,34
párt 3.	33,0	0,33
Összesen	100,0	1,00

* megjegyzés.

Forrás:

11. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk.

12. Kézirat beérkezési és lehetséges közlési határideje.

beérkezési határidő	a közlés első lehetséges határideje
január 15.	első szám
március 15.	második szám
május 31.	harmadik szám
szeptember 15.	negyedik szám

A szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy az egyes cikkek közlési sorrendjét, maga határozza meg.

13. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

Folyóiratunk megvásárolható az alábbi könyvesboltokban,
ára 1590 forint, előfizetőknek 890 forint.

Előfizethető a szerkesztőség postacímén (*1453 Budapest, Pf. 25.*),
valamint a *posze@tk.mta.hu* e-mail címen.
Az előfizetés ára egy évre: 4100 forint.

ELTE BTK Könyv- és Jegyzetbolt
Bp., V., Múzeum krt. 6–8.

ELTE Könyvesbolt
Bp., V., Kecskeméti u. 10–12.

ÍRÓK BOLTJA
Bp., VI., Andrásy út 45.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
Bp., IX., Budapest, Tóth Kálmán u. 4.